

Moslim in de polder

Frits Bolkestein

bron

Frits Bolkestein, *Moslim in de polder*. Contact, Amsterdam / Antwerpen 1997 (2de druk)

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/bolk008mosl02_01/colofon.php

Let op: werken die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn.

Voor Noortje

Verantwoording

De gespreksgenoten zijn mij voorgesteld door Oussama Cherribi, lid van de Tweede Kamer voor de VVD. Hij heeft ook voor de transcriptie van de geluidsbanden gezorgd en de eerste redactie ter hand genomen. Die redactie is vervolmaakt door Gijs von der Fuhr, medewerker van het Amsterdams Centrum Buitenlanders. Ik ben hun beiden veel dank verschuldigd, evenals natuurlijk aan mijn zeven gesprekspartners.

Frits Bolkestein

Amsterdam, 10 februari 1997

‘Er zijn problemen en die kunnen alleen worden opgelost wanneer je ze met open ogen tegemoet treedt.’

Driss El Boujoufi

Inleiding

Dit boek is de neerslag van zeven gesprekken met sleutelfiguren in de islamitische gemeenschap in Nederland. Mijn gesprekspartners verschillen in achtergrond: zij zijn van Turkse, Marokkaanse, Surinaamse en Nederlandse herkomst. Allen moslim, hoewel behorend tot verschillende stromingen van dat geloof. Vijf mannen, twee vrouwen. Werkzaam als schoolhoofd, ondernemer, journalist, moskeebestuurder, in de bejaardenzorg of als ambtenaar. Allen persoonlijkheden die hun standpunten op originele wijze verwoorden en geen blad voor de mond nemen.

Er wordt veel geschreven over de problemen die de integratie van migranten in de Nederlandse samenleving met zich meebrengt. Hieronder kom ik op deze problemen terug. Maar in dit boek komen geslaagde migranten aan het woord die minder aandacht trekken maar het verdienen voor veel anderen een rolmodel te zijn. *Jan Beerenhout*, ‘Hollandse’ moslim en ambtenaar bestuurscontacten bij de gemeente Amsterdam, vertelt op onorthodoxe en humoristische wijze hoe hij de positie van de islam in Nederland ziet. Hij geeft het voorbeeld van Turkse en Marokkaanse boefjes die hun school niet afmaakten en baat bij militaire training hadden. De jongens werden zonder pardon, met duidelijke regels maar ook met pedagogisch inzicht voor hun diploma klaargestoomd. (Bij de afschaffing van de dienstplicht zijn de gevolgen daarvan voor de integratie van minderheden misschien over het hoofd gezien). *Driss el Boujoufi*, bestuurder van de Unie van Marokkaanse Moslim Organisaties, vertelt over de contacten tussen de UMMON en de Marokkaanse

overheid. Het betreft volgens hem werkcontacten die nodig zijn voor praktische dienstverlening aan zijn leden. Onder meer door de druk van organisaties als de UMMON, meent hij, is de huwelijkswetgeving in Marokko verbeterd.

Üzeyir Kabaktepe legt uit hoe de Milli Görüs, een betrekkelijk strenge en dynamische variant van de islam, op pragmatische wijze met de sociale problemen van zijn gemeenschap omgaat. Zijn orthodoxe visie op het geloof heeft een liberale trek: voor een gelovige homoseksueel blijft de inrichting van zijn leven een zaak tussen hem en Allah. *Ali Lazrak*, journalist bij radio 5, geeft een boeiend overzicht van de opkomst van de politieke islam, dat wil zeggen van bewegingen die de islam politiseren om politieke macht te verwerven. Hij wijst op de aanwezigheid van de Marokkaanse staatsislam in Nederland maar acht de vrees voor islamitische bewegingen in Nederland (terecht) ongegrond. *Frank Niamut*, hoofd van een grote school in Amsterdam Zuidoost, probeert op zijn school de raakpunten van de verschillende godsdiensten te vinden, waartussen hij geen onoverbrugbare tegenstellingen ziet.

Ten slotte de twee vrouwen. *Fadime Örgü*, een dynamische journaliste van Turkse afkomst, vertelt van haar inspanningen om moslimvrouwen en -jongeren te organiseren over de grenzen van nationaliteiten heen. Daarbij moet zij soms weerstanden bij de eerste generatie overwinnen. Volgens haar ligt de toekomst van de islam in Europa en in Nederland en moeten moslims de scheidslijnen naar land van herkomst achter zich laten. *Berna Yilmaz*, beleidsmedewerkster van de Nederlandse Islamitische Bond voor Ouderen (NISBO), vertelt over de plaats van moslim-ouderen in de Nederlandse samenleving. Zij relateert het belang van het etiket fundamentalisme: men kan streng in de leer zijn en er tegelijk een liberale maatschappelijke praktijk op na houden.

Interessant is natuurlijk verschillende uitspraken over bepaalde thema's te vergelijken. Een zo'n thema is de eigen verantwoordelijkheid. 'Immigranten zijn volwassen mensen die weloverwogen hun beslissingen hebben genomen. Behandel ze dan ook zo,' zegt Jan Beerenhout. Dit gevoel wordt algemeen gedeeld. Het verklaart de afkeer van de zaakwaarnemers. Driss El Boujoufi vindt dat allochtonen niet moeten worden behandeld 'als een gehandicapt kind dat aan iemands hand moet lopen en een woordvoerder nodig heeft om zijn stem te laten horen'. Volgens hem zagen de zaakwaarnemers van het welzijnswerk in de moskee-bestuurders 'waarschijnlijk een concurrent voor hun gesubsidieerde werk'. 'Nederlandse instanties dachten vaak voor ons [...] en aan Marokkaanse kant werd soms gedacht dat het zo wel goed was.' Fadime Örgü deelt zijn opvatting over welzijnsinstellingen: 'Ik zie liever een nog niet optimaal functionerende raad die door zijn worteling gezag in de eigen groep heeft, dan een of andere gesubsidieerde instelling die bedoeld is voor de etalage van het minderhedenbeleid.'

Zij spreekt goedkeurend over de Nederlandse politiek 'die niet op uitsluiting maar op integratie met behoud van identiteit is gebaseerd'. Daardoor is het integratieproces hier eerder van start gegaan. De mening van Jan Beerenhout lijkt daar recht tegenover te staan: 'Integreren met behoud van cultuur is een tegenspraak in zichzelf. Emigratie betekent altijd verandering, integratie eveneens. Of je verandert en dan integreer je, of je behoudt je eigen cultuur, verandert dus niet en integreert dus ook niet.' Maar hebben zij het wel over hetzelfde soort identiteit? Heeft Örgü het niet over haar identiteit als moslim en Beerenhout over de maatschappelijke vaardigheden die nodig zijn om op eigen benen te staan? Wij raken hier aan het punt van de befaamde multiculturele samenleving.

Op 12 september 1991 schreef ik in *de Volkskrant*: 'Iedereen in Nederland mag gaan en staan waar hij wil, zeggen wat hij wil, zijn eigen voedsel eten, kleren dragen en gods-

dienst belijden.’ Maar ik meende ook dat over fundamentele politieke beginselen - scheiding van kerk en staat, vrijheid van meningsuiting, verdraagzaamheid en non-discriminatie - niet kon worden gemarchandeerd. De Troonrede van 21 september 1993 ging verder. Daar stond dat wie tot ons land is toegelaten, tot spoedige inburgering moet komen. ‘Het gaat om elementaire vaardigheden: het leren van Nederlands en van de in onze samenleving geldende regels, waarden, normen en omgangsvormen. Dat vraagt allereerst om inspanningen van de betrokkenen zelf.’ Ik vermoed dat Fadime Örgü het hiermee eens zal zijn.

Beerenhout maakt een belangrijke opmerking waar hij zegt: ‘Je zou de verstening van de meegebrachte cultuur een wetmatigheid kunnen noemen.’ In de Arabische cultuur is het niet ongewoon dat huwelijken tussen neef en nicht worden gesloten, met alle risico's voor de gezondheid van de kinderen vandien. Het percentage van Pakistani in Engeland en van Libanezen in New South Wales die binnen de familie trouwen, is hoger dan in het land van herkomst.¹ Üzeyir Kabaktepe zegt ongeveer hetzelfde: ‘De oriëntatie op de landen van herkomst had een frustrerende werking op het integratieproces.’ Het is dan ook zeer de vraag of het Onderwijs in Eigen Taal en Cultuur (OETC), of zoals het tegenwoordig heet: onderwijs in allochtone levende talen (OALT) de integratie bevordert. Of al die schotelantennes die bedoeld zijn om Turkse programma's uit de lucht te plukken. Waarom komen die programma's niet op de kabel, zodat een Turkse zapper ook Nederlandse programma's tegenkomt?

Onlangs kwam de multiculturele samenleving ter sprake toen Minister Els Borst van Volksgezondheid zei zich te kunnen voorstellen dat een buitenlandse vrouw in nood verkeerde omdat zij een meisje verwachtte en dat zij derhalve om abortus verzocht. De wet spreekt over een noodsituatie. Maar de wetgever heeft nagelaten die te definiëren. Het oordeel daar-

over komt toe aan de vrouw. Die moet zelf bepalen of zij in een noodsituatie verkeert. Maar er staat wel ‘noodsituatie’ en niet bijvoorbeeld ‘naar geloven’. Het woord ‘noodsituatie’ moet worden uitgelegd overeenkomstig het in Nederland algemeen aanvaarde begrippenkader, in het bijzonder artikel 1 van de Grondwet dat discriminatie op grond van geslacht verbiedt. Geen arts zou dus mogen overgaan tot abortus op grond van geslacht. Dit is een van die normen waarover niet te marchanderen valt.

Publicist *Amil Ramdas* drukt het als volgt uit: ‘Door begrip te tonen voor het mannelijk chauvinisme in de islam laat de minister de islamitische vrouwen in de steek en zet ze een mes in de rug van de beginnende emancipatiebewegingen in die cultuur. [...] De grondslag van de multiculturele samenleving is dat men de ander moet proberen te begrijpen. Vervolgens moet men de begrijpelijke wensen aanvaarden maar de onbegrijpelijke ook daadwerkelijk verwerpen.’²². Ik deel Ramdas' afkeer van het cultuur-relativisme op dit punt.

Een andere interessante opmerking van Kabaktepe: ‘De integratieproblemen zijn niet cultureel bepaald maar sociaal-economisch, waarbij de culturele factor een rol speelt.’ Waarom maakt niemand zich zorgen over de integratie van hier werkende Japanners en Amerikanen? Is dat omdat zij zich hier tijdelijk vestigen en moslims niet meer weggaan? Of ook omdat de eerst genoemde groepen doorgaans zelf het hoofd boven water weten te houden terwijl het aandeel werklozen onder migrantengemeenschappen zeer hoog is?

Over die werkgelegenheid vertelt Üzeyir Kabaktepe een glashelder verhaal. Hij heeft een textielbedrijf dat vroeger met legale werknemers in Amsterdam werkte. Maar dat bedrijf werkt nu in Tunesië omdat het in Amsterdam geen overlevingskansen meer had. ‘Wanneer je met legale mensen werkt die in het bezit zijn van de nodige papieren, kun je in Amsterdam niet meer kostendekkend produceren.’ Daar-

door heeft er ‘een kaalslag plaatsgehad onder de naaiateliers in Nederland’.

Gelukkig worden steeds meer migranten ondernemer. In Amsterdam steeg het aantal Turkse ondernemers in tien jaar van 300 tot 1015; het aantal Surinaamse ondernemers van 214 tot 915. Amsterdam telt nu bijna vijfduizend bedrijven die door allochtonen worden geleid.³ Daarmee wordt het patroon herhaald dat in Engeland is te zien, waar veel detailhandel in handen van Indiërs en Pakistani is.

Dit is een gunstige ontwikkeling want de arbeidsparticipatie van allochtonen is nog steeds laag. Het WRR-rapport ‘Tweedeling in perspectief’ gaat daarover.⁴ Vooral Turken en Marokkanen hebben een ‘zeer lage en stagnerende arbeidsparticipatie’. Daarentegen laten Surinamers een groei zien. ‘De arbeidsparticipatie van Surinaamse vrouwen is zelfs hoger dan die van autochtone vrouwen.’ De lage arbeidsdeelname van Turkse en Marokkaanse vrouwen zou een culturele achtergrond hebben: ‘de bij deze groep heersende negatieve opvattingen over werkende vrouwen, de zeer lage opleidingsniveaus van deze vrouwen en de vaak grote omvang van de gezinnen, die deelname aan de arbeidsmarkt bemoeilijkt’.

Het WRR-rapport concludeert: ‘In de periode 1987 tot 1995 hebben de Turken en Marokkanen hun achterstand verder zien oplopen, terwijl bij de Surinamers juist sprake is van een aanhoudende verbetering.’

Het rapport stelt ook: ‘Naarmate allochtonen beter opgeleid zullen zijn, nemen hun kansen op werk ook toe. [...] Ten opzichte van 1990 is het opleidingsniveau van allochtonen beduidend toegenomen, iets meer zelfs dan bij de autochtonen.’⁵

Scholing is essentieel. Mensen als Frank Niamut staan hier voor een grote opgave. Hij is directeur van de openbare basisschool de Rozemarn in Amsterdam Zuidoost. Hij is het

niet zonder meer eens met de stelling dat gescheiden scholen een voorbode van een gescheiden samenleving zijn. Hij meent dat de verzuiling heeft bijgedragen aan de emancipatie van achtergestelde groepen. Ook Drs. R.F.M. Lubbers hangt die stelling aan. Maar men kan zich met evenveel recht afvragen of de verzuiling die emancipatie niet heeft vertraagd en of de ontzuiling van de jaren zestig niet een noodzakelijke voorwaarde ervoor was.

Niamut zet overigens wel kanttekeningen bij islamitische scholen. Ze gaan volgens hem uit van ‘een mono-culturele benadering’. Ook hier doemt het probleem van de multiculturele samenleving op. Eind 1996 namen zeven leerkrachten van de islamitische basisschool ‘El Inkade’ in Ede ontslag omdat zij door het schoolbestuur werden verplicht in lange gewaden gekleed te gaan, niet te roken, niet te drinken en geen make-up te gebruiken. Noch mochten de leerkrachten aandacht aan andere godsdiensten dan de islam besteden. Daarmee zou Niamut het pertinent oneens zijn. Hij streeft naar transcultureel onderwijs. Het zou inderdaad goed zijn als autochtone leerlingen inzicht in de islam zouden krijgen. Maar dat geldt net zo goed voor islamitische leerlingen ten aanzien van het christendom. De liefde kan niet van één kant komen.

In het geval van El Inkade billijkte de kantonrechter de ontslagneming van de zeven leerkrachten. Wat zou hij zeggen als een islamitische school een leraar wegens homoseksualiteit ontsloeg? Kabaktepe staat hier voor een dilemma. Aan de ene kant ‘blijft de inrichting van je eigen leven een zaak tussen jou en Allah’. Aan de andere kant is ‘de Koran expliciet over mannen die met elkaar willen samenleven als waren zij man en vrouw: het is verboden en zelfs godslasterlijk’. Hij vraagt om een ‘debat op alle niveaus en zonder gemeenplaatsen’.

De moeilijke verhouding van de islam tot de homoseksualiteit komt ook naar voren in het rapport ‘Hoe roze is Amsterdam’, dat wethouder homo-emancipatie J. van der Gies-

sen heeft laten maken. Die studie bevestigt de indruk dat Turkse en Marokkaanse inwoners moeite met homoseksualiteit hebben. Twee jaar geleden kwam een soortgelijk beeld in een Utrechts onderzoek naar voren: ‘Wij proberen [...] wat aan de vooroordelen te doen maar het stuit op groot verzet bij allochtone leerlingen.’⁶ Weer stuit de multiculturele samenleving op artikel 1 van de Grondwet.

Seksualiteit en huwelijk blijven stenen des aanstoots. Kabaktepe: ‘Een moslimmeisje dat met een niet-moslim trouwt, krijgt geheid problemen in haar omgeving en anders krijgen haar kinderen die wel.’ Maar gelukkig niet in dezelfde mate als Nasr Aboe Zeid. Deze voormalige hoogleraar in de Arabische literatuur aan de universiteit van Caïro werd op 15 juni 1995 tot scheiding veroordeeld, omdat uit zijn boeken zou blijken dat hij een afvallige moslim was. Zijn islamitische vrouw zou dus niet met hem getrouwd mogen zijn. Noch zou zij met hem mogen samenwonen want dat zou overspel zijn. Professor Zeid doceert nu in Leiden.

Dat in Caïro nog niet alles pluis is wat betreft de verhouding tussen mannen en vrouwen blijkt ook uit het verzet van sjeik Al-Azhar, leider van de gelijknamige, gezaghebbende islamitische universiteit, tegen het regeringsvoornemen Egyptische vrouwen tegen veelwijverij te beschermen. Deze sjeik heeft zich ook gekeerd tegen het verbod op de besnijdenis van vrouwen.

Fadime Örgü: ‘In Turkije is het idee dat het enige recht van de vrouw het aanrecht is, nog altijd wijd verbreid.’ Tot voor kort dachten velen in Nederland er net zo over. Ook de emancipatie van de homoseksualiteit is van recente datum. Het ligt voor de hand dat islamitische migranten de vooroordelen meenemen die in hun landen van herkomst heersen, waaronder de achterstelling van de vrouw. Zij zullen zich moeten aanpassen aan de zich emanciperende Nederlandse samenleving.

De Utrechtse criminoloog Professor Frank Bovenkerk beschuldigde in 1978 de Amsterdamse politie van ‘een wijdverbreid rasvoordeel’. Hij deed dat in zijn boek *Omdat wij anders zijn: patronen van rasdiscriminatie in Nederland*. De politiegegevens over de criminaliteit van Surinamers bewezen volgens hem ‘niets over de *werkelijke* criminaliteit’. Op 29 mei 1992 noemde hij in *HP/De Tijd* het WRR-rapport ‘Allochtonenbeleid’ te generaliserend: ‘De criminaliteit van enkelingen wordt uitgebreid tot de uitspraak: “de minderheden zijn crimineel”.’

Maar in zijn verhoor door de IRT-enquêtecommissie op 6 september 1995 hield professor Bovenkerk het er op dat ‘enkele tientallen procenten’ van de volwassen Turkse mannen in Amsterdam bij de georganiseerde criminaliteit betrokken waren. In drie jaar tijd van ‘enkelen’ naar ‘enkele tientallen procenten’. Zou dat zijn, zoals Prof J.A.A. van Doorn veronderstelde, omdat het eerst niet en vervolgens wel lonend was van criminaliteit onder allochtonen te reppen?⁷

Naar later bleek, kon Bovenkerk zijn uitspraak ‘enkele tientallen procenten’ niet motiveren. Maar ‘een aanzienlijke betrokkenheid’ hield hij staande. En de enquêtecommissie concludeerde dat de directe en indirecte betrokkenheid van leden van Surinaamse, Turkse en Marokkaanse gemeenschappen bij georganiseerde criminaliteit uit de landen van herkomst ‘onrustbarend groot’ is. ‘De georganiseerde misdaad in etnische groepen kan een desastreuze uitwerking hebben op de maatschappelijke positie van minderheden,’ meende de commissie. Er is dus heel wat aan de hand.

*De Volkskrant*⁸ meldde in 1996 dat ongeveer de helft van de besturen van grotere moskeeën in Nederland bij grootscheepse handel in hasj of bij het witwassen van geld betrokken is. En VVD-Tweede-Kamerlid *Oussama Cherribi* voegde daaraan toe: ‘De moskee is een vrijplaats, zonder veel controle. Het gebeurt niet in alle moskeeën maar het verbaast mij niet.’ Hij wijst er op dat drugshandelaren hun so-

ciale status trachten te verhogen door hun betrokkenheid bij de moskee te intensiveren.

Maar Driss El Boujoufi ontkent het bericht. Volgens hem spinnen twee groeperingen er garen bij: extreem-rechts en de fundamentalisten, die menen dat migranten nog steeds als criminelen worden gezien en zich beter op zichzelf kunnen terugtrekken.

E. Ates, voorzitter van de Islamitische Raad Nederland, onderschrijft het IRT-rapport: ‘Het klopt dat er een grote Turkse betrokkenheid bij de drugshandel is.’ Als een van de belangrijkste oorzaken van de Turkse criminaliteit noemt hij ‘het milde beleid, het lakse politie-optreden, de lichte straffen.’⁹

Daar is El Boujoufi het weer mee eens. Ook hij laakt het welzijnswerk en wil dat de politie harder optreedt. ‘Als je door de politie wordt opgepakt en je krijgt een sigaret in plaats van een pak slaag is de rekensom snel gemaakt.’ Maar het is niet doenlijk allochtone en autochtone jongeren te behandelen naar de cultuur waaruit zij voortkomen. Intussen heeft de helft van de jongeren in een justitiële jeugdinstelling een niet-Nederlandse achtergrond.

Hoe zal het de islam in West-Europa vergaan? Prof. *Mohammed Arkoun* hoopt dat zich hier een liberale variant van de islam zal ontwikkelen. Ali Lazrak is dat met hem eens: ‘De islam is in Nederland nadrukkelijk aanwezig en dat zal dus een Nederlandse islam moeten worden.’ Zal de ontkerkelijking zoals die in West-Europa heeft plaats gehad ook de islam treffen? Beerenhout: ‘Ik kan me niet voorstellen dat de ontkerkelijking, of liever de liberalisering zoals de christenen die de afgelopen decennia doorgemaakt hebben, aan de islam in ons land voorbij zal gaan.’ Lazrak is het ook hiermee eens: ‘Wanneer de economische integratie van moslims in Nederland doorzet, zal het secularisatieproces doorgang vinden.’ Betekent dit dat de shari'a - de islamitische wet - moet

worden aangepast? Ja, vindt Berna Yilmaz: ‘Ik ga ervan uit dat de shari'a op onderdelen kan worden aangepast aan de huidige leefsituatie, niet op de essentie van de erin besloten rechtvaardigheid.’ Kabaktepe laat zich in gelijke zin uit. Blijven er dan uiteindelijk nog verschillen tussen christendom en islam over? Beerenhout: ‘Ik vind de vervaging van grenzen tussen de godsdiensten helemaal niet erg.’ Maar voor velen, christenen zowel als moslims, is het een gruwel. Die vervaging zal nog tot heel wat spanningen leiden.

Ali Lazrak verzet zich tegen de poging van de Marokkaanse overheid om de ‘ware’ islam in het buitenland te verbreiden. ‘Ik beschouw dat als een oppositie tegen onze aanwezigheid als migranten hier.’ Hij vraagt zich ook af wat Saoedi-Arabië ‘met geld en invloed in de Nederlandse moslimwereld te zoeken heeft’. Kabaktepe voegt daaraan toe: ‘Wij zijn bezig met integreren in Nederland, niet met de politiek van Turkije.’ Toch komt dat land herhaaldelijk ter sprake. Is het fundamentalisme daar in opmars? Hoe krachtig is de Refah-partij? Wat kan West-Europa daar aan doen?

Sommigen menen dat Turkije lid van de Europese Unie moet worden omdat lidmaatschap dit land zal helpen in zijn strijd tegen het fundamentalisme. Maar dat is een illusie. Het fundamentalisme in het Midden-Oosten, Turkije en de Maghreb zal zich ontwikkelen langs lijnen die zich onttrekken aan de invloed van het westen.

Overigens hoort Turkije niet thuis in de Europese Unie. De bevolking is te talrijk en te arm; de cultuur en de godsdienst zijn te verschillend; en de Turkse gemeenschappen in Nederland en Duitsland zullen als magneten de migratie aanwakkeren.

Ali Lazrak: ‘In landen als Marokko, Algerije, Tunesië en Saoedi-Arabië bestaat de democratie feitelijk niet. Al deze landen hebben grondwettelijk gezien een islamitische basis.’ Is

de islam een obstakel voor democratie? De idee van vertegenwoordiging is niet eigen aan de islamitische cultuur. Het westen heeft natuurlijk geen monopolie op de democratie, zoals India en de democratiseringsbeweging in China aantonen. Maar de politieke situatie in de islamitische landen is wat dat betreft wel ontmoedigend.

Ondanks de verschillen tussen mijn gesprekspartners hebben zij een aantal zaken gemeen. Zij zien integratie als een wederkerig proces waarbij er rechten én verantwoordelijkheden zijn, ook aan de kant van de allochtone burgers. Allen hebben een complexe identiteit waarin zij elementen uit verschillende culturen combineren. Maar zij richten zich op een toekomst in de Nederlandse samenleving. Dat is ook de reden waarom zij met het voorstel tot een Nederlandse imamopleiding instemmen. Zij hebben een duidelijke band met de islamitische godsdienst maar stellen zich open en verdraagzaam op jegens andersdenkenden.

Mijn hoop is dat deze bundel met gesprekken de kwaliteiten van mijn gesprekspartners weerspiegelt en een boeiend perspectief biedt op de positie van de islam in de polder die Nederland heet.

Eindnoten:

1. Caroline de Gruyter: 'Arabische Nachten', *NRC Handelsblad*, 3-2-96
2. *NRC Handelsblad*, 25-1-97
3. *Het Parool*, 20-1-97
4. blz 90 e.v.
5. blz 92
6. *de Volkskrant*, 1-2-1997
7. *HP/De Tijd*, 16-2-1996
8. van 13-1-1996
9. *NRC Handelsblad*, 3-2-1996

Jan Beerenhout Azn

Jan Beerenhout Azn werd in 1941 in Amsterdam geboren. Na de HBS volgde hij verschillende opleidingen. Hij is werkzaam als gemeenteambtenaar in Amsterdam. Hij is getrouwd en vader van twee dochters. Hij heeft een hekel aan mensen die niet twijfelen, mensen die regels belangrijker vinden dan mensen en mensen die 'links' praten en 'rechts' doen. Hij houdt van mensen, vooral als ze anders zijn dan anderen. Jan Beerenhout Azn ziet zichzelf als progressief, niet vastgeroest, lastig, vasthoudend, chaotisch en trouw.

Kunt u in het kort iets vertellen over uw dagelijkse werk?

Sinds vijftientig jaar ben ik ambtenaar bestuurscontacten bij de gemeente Amsterdam. Ik zit op een kruispunt van wegen die ik de komende vijf à tien jaar nog kan inslaan. Het stadsbestuur heeft gekozen voor het besturen op afstand, het heeft daarvoor de stadsdeelraden uitgevonden en wenst dus op het stadhuis zo min mogelijk met burgers te maken te hebben. Terwijl ik in mijn functie als ambtenaar bestuurscontacten juist probeer bestuur en bestuurden bij elkaar te brengen. De afgelopen drie jaar ben ik bovendien voor een deel van mijn tijd gedetacheerd bij de korpsleiding van de politie, waar ik probeer de politie meer vreemdeling-vriendelijk te maken. Ik denk dat dit laatste aardig gelukt is - overigens met de inzet van velen, want elk van de vierendertig wijkteams in Amsterdam heeft agenten die zich specifiek met migratieproblemen bezighouden, met spanningen tussen binnen- en buitenlanders, vreemdelingen en autochtonen of hoe je ze ook noemen wilt. Dat loopt heel erg goed,

vind ik zelf, maar wat ik de komende vijf tot tien jaar op het stadhuis moet doen, weet ik niet. Men heeft overal de mond vol van het minderhedenbeleid maar in de praktijk komt er weinig van terecht. Minderheden zouden zo snel mogelijk tot de meerderheid moeten behoren. Immigranten zijn geen achterlijke lieden die in een vlaag van verstandsverbijstering hun koffer in de binnenlanden van weet ik welk land gepakt hebben om af te reizen. Het zijn volwassen mensen die weloverwogen hun beslissingen hebben genomen. Behandel ze dan ook zo. Daar is nog ontzettend veel aan te doen, ook bij de mensen zelf. Nieuwkomers dienen voor hun vertrek in het land van herkomst al Nederlands te leren. Nederlanders die naar Canada gaan, volgen hier een cursus over Canada en leren Frans of Engels. Een Turk die naar Amerika gaat, leert in Turkije Engels en een Turk die naar Nederland komt, hoort in Turkije Nederlands te leren. Dat is gemakkelijk te organiseren want ze zijn daar niet achterlijk en ze zijn ook in Marokko niet achterlijk. Hier zie ik nog een taak voor mij weggelegd.

Het is lang geleden dat onze wegen elkaar hebben gekruist. U bent werkzaam voor de Amsterdamse politie, u geldt als een expert op het gebied van sociale vernieuwing, u gaat lange tenen niet uit de weg en alle vraaggesprekken met u komen steevast uit op het thema hoe een Nederlander moslim wordt.

En steevast antwoord ik met een tegenvraag: wilt u een lang verhaal of een kort verhaal? Ik ben Nederduits Hervormd opgevoed, wat niet veel meer inhield dan dat mijn ouders één keer in het jaar de acceptgirokaart kregen en die wel of niet invulden. Mijn vader was een dominante persoonlijkheid en hij verongelukte op 21 november 1955. Van de ene dag op de andere was degene verdwenen die mij steeds verteld had wat ik moest doen. Dat komt hard aan als je veertien bent. Ik kom uit een familie die zich heeft opgewerkt

door zelfstudie en avondscolen, u kent dat wel uit die tijd. In ons gezin was mijn vader de man voor de externe contacten. Mijn moeder runde het huishouden. Na het verongelukken van mijn vader was mijn moeder jarenlang in de war. Ze zat ontzettend met de vraag waarom God haar zo gestraft had, wat had ze fout gedaan dat God haar man had weggenomen. Ze bestookte haar omgeving met vragen waarop niemand een antwoord wist, maar die bij mijzelf andere vragen opriepen als: wat is God dan wel? Kun je dat eten, waar komt het vandaan, waarom is mijn moeder daar zo van onder de indruk?

En toen ben ik godsdiensten gaan verzamelen. Mijn vriendjes spaarden sigarenbandjes of plaatjes van mooie vrouwen. Ik raakte gefascineerd door godsdienst. Ik begon mijn eigen vergelijkend warenonderzoek naar de paters kapucijnen en de franciscanen, naar Lou de Palingboer en de zevende-dagadventisten en schreef daar opstelletjes over. Dat vond ik prachtig. Ik vroeg ze met de vasthoudendheid die je als puber bezit het hemd of habijt van het lijf en vooral waarom ze in God geloofden. Tijdens mijn speurtocht ontmoette ik zeurpieten en kwezels, maar ook aardige mensen die je heel graag wilden uitleggen wat ze geloofden en waarom ze dat nou geloofden. De afknapper kwam meestal niet veel later, als ik doorvroeg over hun geloofsgemeenschap en de bindende factor algauw de kritiek op anderen bleek te zijn. Ik kwam uit een traditiegebonden familie en had mijn anker verloren, was eenzaam en serieus op zoek naar gebondenheid. Hoewel ik overal aardige mensen ontmoette voelde ik me niet thuis in een omgeving waarin men zichzelf verheerlijkte en zich afzette tegen anderen. In die tijd telde Nederland twee moskeeën, een in het Friese Balk voor gerepatrieerde KNIL-militairen en een klein moskeetje van de Ahmadiyya Moslim Missie in Den Haag. Dat is er nog steeds. De Ahmadiyya-beweging is een van de weinige missionaire bewegingen binnen de islam, progressief op de koop toe en wordt daarom in de islamitische wereld nogal eens voor ket-

ters uitgemaakt. Het is een van oorsprong Pakistaanse stroming, die in dat land niettemin zwaar wordt vervolgd. Op een dag kwam ik terecht bij deze moskee. Ze namen er de tijd om uit te leggen wat het betekent, dat bidden en die gymnastiekoefeningen, en waarom die malle Arabieren van rechts naar links lazten, wie de Profeet was en waarom de Profeet zoveel zondigde tegen de regels van zijn eigen godsdienst. Ik proefde een sfeer van tolerantie, want de islam - werd mij daar uitgelegd - is een voortzetting van het jodendom en van het christendom. Toen de joden en de christenen een potje maakten van de regels van het Boek, het oerboek waar deze drie godsdiensten op zijn gebaseerd, heeft de Profeet de weg gewezen hoe je wél met de regels van het geloof om moet gaan, zonder de andere geloven te verketteren.

Dit was een lang antwoord op een korte vraag. Ik leerde daar wat bidden is, waarom er regels voor het gebed zijn, waarom men zich van tevoren wast. Op een dag vroeg de imam van de moskee mij naar mijn geloof in God. Is er één God of zijn het er twee, of drie zoals de christenen zeggen, of zes of tien...? Naar eer en geweten heb ik hem geantwoord dat ik geloof dat er meer is, een hogere macht die ik niet kan zien, één God. Oh, zei hij, je gelooft dus dat er één God is. En vind je dat Mohammed een profeet van God is? Ook dat kon ik bevestigen. Zijn antwoord was: gefeliciteerd, dan ben je moslim.

Begrijp ik hieruit dat u behoort tot de Ahmadiyya-gemeenschap?

Een van de aardigste dingen van de islam vind ik zijn universele karakter. Ik weiger mij te bekennen tot welke stroming dan ook, soennieten, sjiieten, hanbalieten, malekieten en anderen hebben allen hun eigen rituelen en taalgebruik. Daarom heb ik een constant discours, meningsverschil of in de ogen van sommigen zelfs een constante oorlog met mos-

lims van Turkse of Marokkaanse origine in Nederland die hun nationaliteit vooropstellen. In de islam dient elke moskee voor elke gelovige toegankelijk te zijn, waar dan ook ter wereld. In Nederland heb je helaas ‘Turkse’ en ‘Marokkaanse’ moskeeën. Wie zijn nationaliteit boven zijn geloof stelt handelt in strijd met de islam. Overigens heb ik ook van Nederlandse kant de nodige kritiek te verduren. Ik weiger namelijk de sociale positie van mensen, hun nationale afkomst, hun achterstandssituatie of de discriminatie daaromheen door Nederlanders of door allochtonen zelf, te laten verwarren met hun godsdienst. Wanneer een Marokkaanse ouder tegen mij uitvaart over het feit dat zijn dochter met deze of gene niet mag trouwen omdat het tegen de islam in zou gaan, ruk ik de koran uit de kast om hem te vragen waar dat precies staat. Het gaat in dat soort zaken steevast om lokale gebruiken en niet om regels die door het islamitische geloof worden voorgeschreven.

U stipte de huwelijksgebruiken aan. Zoals u wellicht weet, is het in het Midden-Oosten niet ongewoon dat er wordt getrouwd tussen neef en nicht, wat voor de gezondheid van eventuele kinderen niet zonder risico's is. Ik heb begrepen dat het aantal huwelijken tussen neven en nichten binnen sommige migranten-gemeenschappen relatief groter is dan in het land van herkomst. Op zich is dit geen onbekend verschijnsel. Ook in andere migratiebewegingen, bijvoorbeeld vanuit Nederland naar Canada of Australië, zag je dat de kwartiermakers strenger vasthielden aan oude gebruiken dan de achterblijvers of de opvolgers. Wat is uw ervaring op dit gebied?

Exact wat u beschrijft. Ik heb ook vergelijkingsmateriaal bij de hand, in die zin dat de broer van mijn moeder naar Canada is geëmigreerd en onlangs mijn dochter in Portugal is gaan wonen. Zij is nu ook een emigrant, een gastarbeider in Portugal, en zij confronteert mij regelmatig met mijn eigen

uitspraken over integratie. Maar terug naar uw vraag: van onze eigen emigratiegeschiedenis leren wij weinig. Het eerste dat Nederlanders deden in Canada was een kerk stichten. En als je vandaag de dag de echte zwartekousenkerk wilt leren kennen, kun je twee dingen doen. Of je reist af naar de binnenlanden van de Veluwe of naar de Dutch Reformed Church in de Verenigde Staten of Canada. In het buitenland is men geneigd zich strikter aan de eigen religieuze voorschriften te houden dan men in eigen land ooit zou doen. Immigranten in Nederland doen of deden hetzelfde. De Turkse plattelandsbevolking uit Anatolië die in 1962 voor een premie van driehonderd gulden per persoon naar Nederland werd gehaald, verschilde wat het gedrag of het beroep op heilige bronnen betreft niet veel van de Brabantse keuterboeren die zich na zeshonderd jaar nog altijd door meneer pastoor lieten voorschrijven dat je op vrijdag alleen vis en geen vlees mocht eten omdat het in de bijbel zou staan. Zij weten het omdat meneer pastoor het heeft gezegd, evenzeer als een Marokkaanse vader weet dat hij geen varkensvlees mag eten omdat het in de koran staat. De vraag waarom het in de koran staat of wat de filosofie achter dat verbod of de historische achtergrond ervan is, wordt niet gesteld.

Ik merk dat veel Turken en Marokkanen, geïmporteerde moslims in Nederland, zich opsluiten in hun eigen religieuze getto en verstoken blijven van alle informatie over religieuze ontwikkelingen in hun vertrekland. Ik heb me eveneens kritisch opgesteld tegenover het Nederlandse beleid. Als de Grondwet ons vrijheid van godsdienst garandeert, dient de overheid die vrijheid daadwerkelijk te waarborgen door een actief beleid, zonder een afwachtende houding aan te nemen. We zijn in Nederland bij de opvang, begeleiding en integratie van gastarbeiders vergeten dat mensen een levensovertuiging hebben en die meenemen. Zelf waren we in die tijd druk aan het seculariseren. De kerken liepen leeg en we vonden dat de Turken en Marokkanen ook maar moesten seculariseren. Dat ze een geloofsovertuiging hadden was op z'n

minst hinderlijk, terwijl juist zij als immigranten in Nederland behoefte hadden aan een kerkje, een moskeetje, een tempeltje. We hebben te weinig aandacht geschonken aan de boodschap die uitgedragen werd en daardoor ontstaat er nu pas, na jaren vertraging, in islamitische kringen in Nederland het gevoel dat elke geloofsuiting of -regel zich dient af te spelen binnen de Nederlandse rechtsorde. Zoals ook de orthodoxe christenen een leefbare verweving hebben gevonden tussen wat de wet voorschrijft en wat zij geloven, zullen moslims eveneens een dergelijke geloofspraktijk kunnen of moeten ontwikkelen.

U heeft in het verleden harde woorden gebruikt over de geringe bereidwilligheid van moslims om zich aan te passen aan de Nederlandse cultuur. Heeft u gemerkt dat uw opstelling effect had bij moslims of bij Nederlandse welzijnsinstellingen die zich bezighouden met het integratieproces?

Vooraf bij moslims van de eerste generatie heb ik de indruk dat de boodschapper af en toe met de boodschap wordt verward. Wanneer een Turkse meneer bij mij, in één van mijn adviesfuncties, verhaal komt halen omdat iets niet zou stroken met zijn islamitische geloofsopvatting moet ik regelmatig duidelijk maken dat wat meneer beweert wel Turks, maar niet islamitisch is. Wil iets islamitisch zijn, dan moeten de bronnen ervan in de koran of in het islamitisch kerkelijk recht te vinden zijn. Veel moslims die vanuit het buitenland naar Nederland gegaan zijn, vinden het buitengewoon vervelend om zo te worden toegesproken door iemand van wie zij niet verwachten dat hij de islam een goed hart toedraagt.

Mijn opstelling heeft mij geen werkelijke vijanden opgeleverd. Wel heb ik gemerkt af en toe op lange tenen te staan waardoor juist op plekken waar je medewerking zou verwachten er eerder sprake is van tegenwerking. Ik heb altijd gepoogd de hele islamitische kerkelijke gemeente in Amsterdam en de islamitische organisaties in Nederland in het al-

gemeen op de hoogte te houden van de ontwikkelingen rond regelingen en van publicaties of reacties in de publieke opinie. Ik vind dat moslims de eersten moeten zijn om hun eigen situatie onder ogen te zien en dat zij niet lijdzaam alle publiciteit over zich heen moeten laten komen. Het is heilzaam om moslims in Nederland knalhard te confronteren met de merkwaardige discrepantie tussen hun aanwezigheid in de pers en hun numerieke aanwezigheid in Nederland. Slechts drie procent van de Nederlandse bevolking noemt zich moslim maar zij zorgen langzamerhand voor een veelvoud van dat percentage aan nieuws, in positieve en negatieve zin. Veel moslims in Nederland putten daaruit een overdreven gevoel van belangrijkheid. Zeshonderduizend mensen noemen zich islamitisch, maar hoeveel zijn nu werkelijk moslim? Van de mensen die zich daar druk om maken is een groot deel eerder Turks of Marokkaans dan islamitisch. Het inzicht in de eigen religie is erg gering. Wat ik in mijn werk probeer duidelijk te maken, is dat men zich rekenschap dient te geven van het feit dat men in Nederland niet in een islamitisch maar in een postchristelijk, humanistisch land woont.

Een voorbeeld. Het islamitisch kerkelijk recht schrijft voor dat je in een islamitisch land (dus waar de bevolking voor eenenvijftig procent of meer islamitisch is) de islamitische leefregels zoveel mogelijk nakomt. Als je daarentegen in een niet-islamitisch land woont, zoals Nederland, dan hóéf je dat niet. En er is ook geen dwang in de godsdienst. Dus de mensen die zich hier sterker aan de godsdienst houden dan in hun eigen land en zich daarmee isoleren van de omringende postchristelijke samenleving, isoleren zich in strijd met de leeropdracht van de islam.

Het is verheugend dat bij veel jonge moslims, zoals ik die bijvoorbeeld tegenkom op de Hogeschool van Amsterdam, die een religieuze opleiding heeft, de scheidslijnen tussen hun van oorsprong Turkse, Marokkaanse, Surinaamse, Pakistaanse of Nederlandse nationaliteit beginnen weg te vallen.

Er ontstaat iets van een nieuw religieus besef en ook een besef dat men in Nederland leeft en niet in Turkije of Marokko. En zeker niet in orthodox Turkije of orthodox Marokko. De islamitische kerkelijke gemeente als geheel is in Nederland nog niet zo ver, gezien de permanente strijd tussen de Islamitische Raad Nederland, de Nederlandse Moslim Raad en de Nederlandse Moslim Omroep enzovoort. De Nederlandse Moslim Omroep maakt programma's die beslist de moeite van het bekijken waard zijn. Maar de voorganger ervan, de Islamitische Omroep Stichting, is door etnische tegenstellingen gesneuveld en niet op religieuze of omroeptechnische gronden. Zoiets moet in Nederland onmogelijk zijn. Het is geen hobby van mij om tegen zulke tegenstellingen te fulmineren. Het aanbrengen van etnische scheidslijnen is fundamenteel in strijd met het hart van de islam. Ik kan mij voorstellen dat ouderen zich op etnische gronden willen organiseren. Noem het dan een Turkse of een Marokkaanse ouderenbond en geen Turks-islamitische of Marokkaans-islamitische bond. Moslims hebben de opdracht ongescheiden door het leven te gaan. Dat doen ze dus niet, hoewel bij de jeugd langzaam maar zeker het besef groeit dat het zich conformeren aan de normen in Nederland principieel moet worden opgevat en niet louter op grond van overleveringen uit het land van de ouders.

In mijn functie als adviseur van de politie op het gebied van sociale integratie heb ik een heel discours gehad over het afleggen van de eed door een moslim-militair of een moslim-politieagente. Er werden in het zuiden des lands een paar islamitische agenten beëdigd, die vervolgens weigerden de eed 'Zo waarlijk helpe mij God almachtig' af te leggen. In hun opvatting was dit een christelijke eed. Ik heb ze te verstaan gegeven dat deze eed weliswaar door christenen wordt gebruikt, maar dat het aan henzelf is om de vraag te beantwoorden of de eed strookt met de islam. Moslims geloven in één almachtige God en moslims geloven dat God helpt, dus er is geen enkele reden om je te keren tegen een eed die

is geformuleerd zoals het in de Nederlandse wet staat. Het feit dat je in Turkije of Marokko een andere eedsformule gebruikt om je te verschonen voordat je je werk begint, doet daar niets aan af. In Nederland gebruiken we de eed die in Nederland in de wet staat en die is bovendien zo islamitisch als maar zijn kan.

U bent op jonge leeftijd tot moslim bekeerd vanuit een hervormd nest en was als Nederlandse moslim dienstplichtig militair. Werd u er door familie of vrienden van vroeger of uw dienstmakers niet vreemd op aangekeken? Bent u gekwetst in uw vriendschappen door uw eigen bekering?

Ik heb nooit zo te koop gelopen met mijn bekering en ik ben geen type dat zich vervolgens demonstratief in een djellaba hijst omdat hij moslim is. Ik stel het op prijs vijf keer per dag te kunnen bidden maar als de gelegenheid daarvoor niet aanwezig is, zal ik het niet proberen af te dwingen omdat er nergens in de koran staat dat je fout zit als de mogelijkheid tot gebed ontbreekt. In dit opzicht ben ik altijd liberaal in de uitoefening van mijn geloof geweest. Een van de eerste plekken waar ik moslim móést zijn was de krijgsmacht, omdat ik bij mijn aantreden in de lichte 1960-6 bij de vraag welk geloof ik had, de islam had ingevuld. Deze mededeling werd vervolgens op mijn militaire hondenpenning gestanst, die ik overigens nog steeds draag. Als elke andere dienstplichtige kwam ik met mijn geloofsvermelding in een militaire legger terecht. Gezagsgetrouw als militairen zijn, sloegen ze onmiddellijk het desbetreffende dienstvoorschrift op: hoe men dient om te gaan met iemand van de vermelding 'prot', 'rk', 'jood' of in mijn geval 'isl'. Een jood moet rabbinaal eten uit de militaire rabbinale keuken. En ook de voorschriften voor een moslim staan vermeld. In de militaire dienst werd ik tijdens de vastenmaand ramadan om vier uur 's nachts gewoon door de wachtcommandant uit mijn bed gelazerd, omdat het tijd was voor het ontbijt dat vastende

moslims voor zonsopgang moeten nuttigen. Ik werd keurig met een ontbijt bediend. Als er ergens een plek was waar het moslim-zijn nimmer een probleem heeft opgeleverd, is het in de krijgsmacht geweest. Het stond gewoon in de dienstvoorschriften.

En hoe zat het met de verhoudingen met uw familie en met vrienden van voor die tijd?

Mijn familie en vrienden hebben er altijd wat onwenniger tegenover gestaan, omdat zij verwachtten dat ik als moslim prompt de rest van de dag geknield op een kleedje richting Mekka zou liggen. De vrijdag, vergelijkbaar met de joodse zaterdag en de christelijke zondag, neem ik vaak vrij voor mijn religieuze plichten en tijdens de vastenmaand eet en drink ik niet tussen zonsopgang en zonsopgang. Ik denk dat hun houding meer te maken had met de schok dat hun vooroordelen niet klopten dan met het feit dat ik als moslim probeerde te leven.

Toen ik veel later in de legerplaats Crailo een rehabiliteringsprogramma voor jonge Marokkanen met een licht crimineel verleden opzette, werd ik er op een andere wijze mee geconfronteerd. Ik was de enige die zijn jas uitdeed, zijn handen waste en ging bidden. Ik werd aangekeken met een blik van: wat is dat voor rare Hollander? Ook de eerste Bosnische vluchtelingen die daar gehuisvest waren, keken stomverbaasd omdat ze midden in Nederland een zeer blanke bleekscheet zagen uitzoeken wat de richting van Mekka was.

Wat zou de oorzaak kunnen zijn van de geringe aanpassingsbereidheid van islamitische groeperingen in Nederland?

Eerder maakte ik een vergelijking met de Nederlanders die naar Canada en Australië zijn vertrokken. Je zou de verstening van de meegebrachte cultuur een wetmatigheid kunnen noemen. Er waren ook specifieke omstandigheden voor dit

verschijnsel. In de begintijd van de arbeidsmigratie in Nederland, de vroege jaren zeventig, vond hier een secularisatieproces plaats, namelijk de ontzuiling, dat ons in die tijd onvoldoende deed inzien dat de arbeidsimmigranten die wij - oneerbiedig gezegd - importeerden een geloofsovertuiging in hun 'bagage' hadden, die niet vrijblijvend kon worden tegemoetgetreden maar tot verplichtingen van onze kant had moeten leiden. Terwijl de christenen en joden konden bidden in hun vaak met staatssteun gebouwde en steeds legere kerken en synagogen, zagen de moslims dat er, juist op het moment dat zij er het meeste behoefte aan hadden, geen enkele overheidssteun voor het inrichten van een gebedsruimte was. Voor het vervullen van hun religieuze plichten werden ze veroordeeld tot wrakke schuren, oude scholen, brandgevaarlijke slooppanden. Wij als christenen en joden konden de mooiste kerken en synagogen gebruiken en zij dienden in arren moede uit eigen zak een gebedsruimte te bekostigen. Vervolgens kregen zij in dit gastvrije, christelijke land Bouwen Woningtoezicht achter zich aan met de bewering dat zij hier niet mochten kerken of hun gebedsdiensten mochten houden, omdat hun duurbetaalde pand brandgevaarlijk was. Een deel van het wantrouwen bij immigranten tegenover de Nederlandse samenleving is terug te voeren op de fouten die de Nederlandse overheid in het begin van de jaren zeventig heeft gemaakt.

Heeft u een oplossing voor het conflict rondom de AyaSofya-moskee in Amsterdam-West?

Ik was een van de eerste bemiddelaars in dat conflict. Het vervelende is dat het stadsdeelbestuur het zover heeft laten komen dat de voorzitter zelf niet meer bemiddelend kon optreden maar partij in het conflict is geworden. Als ik in De Baarsjes stadsdeelvoorzitter was geweest had ik de Turken van de AyaSofya binnengehaald, ze de hemel in geprezen en vervolgens compromissen met hen gesloten. Maar het stads-

deel heeft voor de ramkoers gekozen. Een van hun pogingen was het winkeltje van de moskee te sluiten. In een aanpalend stadsdeel wordt zo'n winkeltje, dat een normaal onderdeel van elke moskee in de wereld vormt, geprezen als een opening naar de niet-islamitische buurtbewoners. De Baarsjes gooit er zijn bestemmingsplan tegenaan, tracht het winkeltje via de rechter te sluiten, treitert over het aanleggen van een koelinstallatie (wat me gezien de volksgezondheid voor een winkel nuttig lijkt) en moet vervolgens bakzeil halen. Vervolgens wordt het winkeltje van de Marokkaanse moskee in de buurt aangepakt, zodat er in ieder geval een precedent is geschapen. Het lijkt me niet de methode om immigranten bij het gezamenlijk beheer van een stadsdeel te betrekken. Ik zou getracht hebben de Turken binnenshuis te halen. In de AyaSofya zie je een groep oudere jongeren die je de eerste doorbraak-Turken zou kunnen noemen. Een jongen als Kabaktepe van de AyaSofya heb ik ooit de vloer zien aanvegen met ambtenaren van de deelraad. 'Wij passen artikel 19 (van de Wet op de Ruimtelijke Ordening) toe,' riep een ambtenaar, in de verwachting daarmee de ambities van de moskee voldoende beantwoord te hebben. 'Ach,' antwoordde Kabaktepe, 'dan pas ik artikel 26 toe en als je niet weet wat dat inhoudt, zal ik je het uitleggen.' Toen waren de rapen helemaal gaar, want een Turk hoort dom te zijn. En een Turk hoort niet voor zichzelf te kunnen zorgen, geen geld te hebben en geen kerk te kunnen bouwen. De basisfout in De Baarsjes en elders is dat ze de zelfredzaamheid van een gemeenschap achteloos van tafel hebben geveegd. Ik kom uit de school van Jan Schaefer, die de zelfredzaamheid van mensen als de kern van de leefbaarheid van de wijken zag. Wanneer een groep migranten met een plan voor hun eigen integratie komt en daar zelf geld voor meebrengt, zoals in het geval van AyaSofya, dan treed je ze tegemoet als een potentiële partner en niet als een vijand.

Wat zou u het liefste doen de komende vijf jaar?

Migratie houdt mij bezig. Het is een nimmer ophoudend verschijnsel. Zolang de vliegtarieven zo laag zijn als nu en de verschillen over de wereld zo groot blijven, zullen mensen migreren. Er gaan Nederlanders naar Rusland en er gaan Russen naar Nederland, om uiteenlopende redenen, maar met de gemeenschappelijke factor dat men elders zijn bestaan wil opbouwen. Migranten tonen door hun vertrek naar elders juist dat ze tot de meest initiatiefrijke delen van de bevolking behoren en zijn daarmee vaak een aanwinst voor het land waar zij neerstrijken. Er zou een Wet op de Migratie moeten komen die zowel Nederlanders die uit ons land vertrekken als Turken die naar Nederland komen, een gelijke behandeling garandeert. De, door mij betreurde, mogelijkheid van een dubbele nationaliteit is in de praktijk een gegeven. Een Turk die zijn eigen nationaliteit opgeeft voor de Nederlandse, verliest zijn erfrecht in Turkije, terwijl het een stimulans van de eerste orde in het integratieproces is om iemand zo snel mogelijk de Nederlandse nationaliteit te geven. Volgens de Marokkaanse wet kan een Marokkaans staatsburger niet eens zijn nationaliteit opgeven. Omgekeerd zouden Nederlanders die naar het buitenland vertrekken ook de mogelijkheid moeten hebben hun Nederlandse nationaliteit naast hun nieuwe paspoort te behouden. Je moet zo min mogelijk verschil tussen groepen burgers maken in dat soort regelingen. Ik zou me de tijd die me tot aan mijn pensionering nog rest, graag bezighouden met de versoepeling van de regelgeving om gelijke behandeling in de praktijk te realiseren.

U stelt regelmatig de vraag wat er in het handelen van burgers werkelijk door de godsdienst wordt voorgeschreven en wat cultureel is bepaald. In de koran wordt het nuttigen van alcohol afgewezen. Hoe kijkt u tegen dit verbod aan?

Na een hartaanval ben ik gedotterd. De behandelend arts wenste mij geluk met mijn voorspoedige genezing en adviseerde me als preventief middel tegen een eventuele volgen-

de hartaanval twee glazen wijn per dag te drinken. Ik heb hem meteen gevraagd of hij dat voor mijn islamitische achterban op een receptje kon schrijven zodat ik er tenminste mee kon wapperen. Ik bedoel deze opmerking niet puur als anekdote. In de koran staat dat het drinken van bedwelmende dranken verboden is. Eenvoudige mensen hebben gemakkelijke regels nodig, dus in dit geval een verbod. Een glas wijn is voor mij geen bedwelmende drank. De filosofie daarachter is voor mij dat de islam een godsdienst tegen het 'te' is. Te veel drank, te veel dit, te veel dat. De islam is de godsdienst van de gematigdheid. De oorsprong, de achtergrond van het verbod op het eten van varkensvlees en het drinken van bedwelmende drank is dat je er ziek van kunt worden, en niet meer als mens kunt functioneren omdat je handelingsbekwaamheid wordt aangetast. In die zin kan ik best een of twee glazen wijn drinken (en misschien zelfs een keer wat meer), zolang het maar mijn functioneren als mens niet belemmert, want dat is het uitgangspunt.

Ooit was ik secretaris van de Turkse Kamer van Koophandel in Nederland. Een van mijn allereerste reizen naar Turkije had plaats tijdens de ramadan. Het einde van de vastendag werd aangekondigd met een kanonschot vanaf de citadel. De mensen zaten bij wijze van spreken met de vork in de hand te wachten tot het schot zou klinken om vervolgens aan te vallen op het verrukkelijke voedsel. Boem, het kanon ging af en mijn gastheer greep tot mijn verbazing naar een glas raki, de nationale drank in Turkije met een alcoholgehalte van vijftig procent, terwijl hij me even daarvoor nog had verzekerd een zeer gelovig moslim te zijn. Hij doopte zijn vinger in het glas en gooide twee druppels op de grond. Zijn uitleg was simpel: 'De Profeet heeft gezegd: "Laat de eerste druppel niet over uw lippen komen", die gooi ik dus weg. En de andere drink ik op.' Je kunt het vergelijken met het katholieke visje op de vrijdag, officieel ook een vasten- of onthoudingsdag. De religieuze betekenis van het verbod op het drinken van bedwelmende dranken ligt

in de mogelijke bedwelming en niet in het nuttigen van alcohol op zich.

Wat doen wij met Marokkaanse jongeren die de kant van het drugsgebruik op gaan en verslaafd raken?

Marokkaanse jongeren handelen steeds meer in drugs. Een van de achterliggende problemen is dat de Marokkaanse overheid met de mond belijdt de teelt van hasj te willen aanpakken, maar zwijgt over het feit dat het areaal dat in Noord-Marokko is beplant is gestegen van negenduizend naar negenenzestigduizend hectare. Dat spul moet ook worden afgezet en komt derhalve hiernaar toe. Omdat het een Europees belang is in Noord-Afrika een enigszins stabiele bondgenoot te hebben, wordt Marokko niet aangepakt, ook niet in internationaal verband. Een van de problemen bij de politie is dat wij nauwelijks sollicitanten van Marokkaanse afkomst kunnen krijgen. Een sollicitatie bij de politie gaat gepaard met een antecedentenonderzoek en wie in zijn familie een opa met een hennepplantage heeft, een oom met een veredelingsbedrijf voor hasj of een neef die zich met het transport bezighoudt, kan een baan bij de politie wel vergeten. Om een voorbeeld uit het Gooi te noemen: zestig tot zeventig procent van de Marokkaanse families daar heeft neveninkomsten uit de hasj-handel. Het is niet alleen Bovenkerk die dit stelt. Ook een onderzoeker als Paolo de Mas komt tot dergelijke conclusies.

Terug naar de vraag wat wij doen met Marokkaanse jongens die verslaafd raken, wat een andere categorie is dan de jongens die in de handel zitten. Degene die erin handelt kijkt wel uit. Die stopt het niet in zijn eigen arm of neus. We hebben met verslaafde Marokkaanse jongeren goede resultaten bereikt door ze, onder een strak regime, orde en regelmaat te laten scheppen in hun eigen bestaan. Wat dat betreft is het jammer dat de militaire dienstplicht is afgeschaft. Het Crailo-project had plaats in het kader van de sociale vernieuwing,

een term die bijna alweer tot het verleden behoort. Het basisidee van Crailo was heel simpel, namelijk dat één en één twee is. De krijgsmacht had en heeft een groot aantal opleidingsinstituten en faciliteiten, die met het afschaffen van de dienstplicht ongebruikt zouden blijven. Wij hadden ook nog al die sergeant-majoor-instructeurs over. Waarom zouden wij de bestaande infrastructuur niet kunnen gebruiken om Marokkaanse boefjes die nooit een school hebben afgemaakt een opleiding te geven?

De toenmalige minister van Defensie, Ter Beek, heeft ons de gelegenheid gegeven bij het Korps Militaire Colonne in Crailo Turkse, Marokkaanse en andere jongens, boefjes die door de politie van straat waren gehaald, een opleiding te geven. Ik denk er met genoegen aan terug. Paulusma, een carrière-kolonel, wachtte ons op toen ik de eerste groep van tachtig Marokkaanse boefjes kwam afleveren. ‘Mannen!’ zegt Paulusma, want hij had nog nooit burgers toegesproken, ‘ik heb opdracht gekregen van jullie chauffeurs te maken. Dat doe ik dus. En de eerste die het woord allochtonen gebruikt sodemieter ik de kazerne af.’ Zij kregen allemaal zo'n groen pak van de Nederlandse dienstplichtigen aan, met het verschil dat hun strepen ondersteboven zaten, zodat militairen konden zien dat ze met burgers van doen hadden. Als burger vielen ze namelijk niet onder de krijgstucht. Dus moest er eveneens permanent een politieagent aanwezig zijn. Voor het eerst van hun leven kregen die jongens te horen: ‘Jij komt hier om chauffeur te worden, dus jij wordt dat ook.’ Er werd hard aan die jongens getrokken en wat nog belangrijker was, was dat mensen hun vertelden dat ze wat konden en dat mensen geloof in hen hadden. Ze kregen een even grote bek terug als ze zelf gaven, met een fikse straf voor elke overtreding van de afgesproken regels. Langzaam maar zeker zag je een soort positieve competitie groeien tussen de verschillende kamers waar de jongens in groepjes waren gehuisvest. Ik heb meegemaakt dat een jongen die heel slecht kon lezen maar toch het boek *Hoe word ik chauffeur* uit z'n hoofd moest leren,

werd voorgelezen door twee maatjes. Want het kon toch niet zo zijn dat hun kamer minder diploma's haalde. Kolonel Paulusma had dat feilloos door. Toen de jongens hun eerste Nederlandse diploma kregen, namelijk het klein-rijbewijs, heeft hij de hele legerplaats laten aantreden, en de jongens op een rijtje ervoor gezet: 'Cursist Ahmed Zo-en-zo, uittreden!' Voor het front van de troepen kreeg hij zijn eerste Nederlandse diploma. Dat was een feest voor die jongen, een stuk erkenning. Lubbers heeft dat idee gejat en er militaire strafkampen van gemaakt. Dat was geenszins de oorspronkelijke bedoeling omdat het bij ons ging om jongens die net *niet* waren gestraft.

De Amsterdamse politieman Rob Raat heeft een keer in een VARA-programma gezegd dat hij nooit meer met islamitische ouders over hun ontspoorde zoons praat. De reden daarvoor was dat hij steeds te horen kreeg dat het toch zulke goede jongens waren en dat de politie het maar zelf moest uitzoeken. Is dat een uitspraak waar u zich in zou herkennen?

Voor een deel wel, omdat wij vanaf het allereerste begin geen eisen aan de immigranten hebben gesteld en hun evenmin duidelijk hebben gemaakt wat in Nederland wel en niet kan. Je kon immers 'integreren met behoud van je eigen cultuur'. Daardoor kon bij de ouders het idee ontstaan dat zij weliswaar binnenshuis de verantwoordelijkheid droegen voor wat hun kinderen deden, maar dat buitenshuis de verantwoordelijkheid bij anderen lag, zoals de school of de politie. Wij hadden in het begin al duidelijk moeten maken dat de eerste verantwoordelijkheid ook buitenshuis bij de ouders ligt. Als je buitenlandse ouders klip en klaar uitlegt waar het op staat, krijg je met enige regelmaat verwijten van racisme of discriminatie naar je hoofd. Maar respect voor cultuur is geen eenrichtingsverkeer. Laatst sprak ik met een Marokkaan die hier al twintig jaar woont en de betekenis van 4 en

5 mei niet wist uit te leggen. Integreren met behoud van eigen cultuur is een tegenspraak in zichzelf. Emigratie betekent altijd verandering, integratie eveneens. Of je verandert en dan integreer je, of je behoudt je eigen cultuur, verandert dus niet en integreert dus ook niet.

Er wordt met enige scepsis gesproken over de zogenaamde zaakwaarnemers, bijvoorbeeld het voormalige Nederlands Centrum Buitenlanders, dat nu deels zelfstandig en deels als landelijke steunfunctie werkt. Wat is uw mening over zaakwaarnemers als het NCB en misschien ook het Amsterdams Centrum voor Buitenlanders?

Het ACB is minder zaakwaarnemer dan het NCB. Het kan dus van organisatie tot organisatie verschillen. Ook binnen de eigen migrantengemeenschappen kom je zaakwaarnemers tegen.

De gemeente Amsterdam verspreidt regelmatig folders over onderwerpen die voor immigranten belangrijk zijn. Een van de vaste verspreidingspunten is de moskee, men verwacht dat die ervoor zorgt dat de informatie bij de leden terechtkomt. Het bestuur nam kennis van de informatie en gooide de folders vervolgens weg, zodat de leden van het bestuur een monopolie op de informatie hadden. De moskeegangers moesten bij hen te rade en dat versterkte de interne machtspositie van het bestuur. Er zijn uiteraard ook moskeeën die anders te werk gaan. Veel van de zaakwaarnemers hadden en hebben er belang bij dat hun eigen achterban dom, ziek, zwak en misselijk blijft. Zij werken beslist niet mee aan de emancipatie en de integratie van hun achterban omdat hun positie dan in het geding komt. De toenmalige directeur van het NCB, Mohammed Rabbae, heeft me eens een brief geschreven die ik later misschien nog eens ingelijst aan mijn muur ga hangen. Hij vond mijn optreden tegenover buitenlanders in de Indische Buurt, waar ik voorpostambtenaar was, ‘buitengewoon koloniaal’. Toen heb ik hem terugge-

schreven dat ik in Van Dale had opgezocht wat een koloniaal was, namelijk iemand die in het buitenland de cultuur die hij meedraagt beter vindt dan de cultuur die hij aantreft. Ergo, dat ik me niet aan de indruk kon onttrekken dat meneer Rabbae een koloniaal was en niet ik. Ik heb op voet van oorlog met hem geleefd, onder andere omdat hij zich altijd heeft afgezet tegen de islamitische kerkgemeenten in Nederland, tot hij in de gaten kreeg dat meer mensen moskeeën bezochten dan zijn bijeenkomsten. De koers is vervolgens verlegd en Rabbae bepaalde voortaan welke moskee deugde en welke niet. Overigens vind ik dat hij het als kamerlid voor GroenLinks niet slecht doet. De Islamitische Raad Nederland is een soortgelijke zaakwaarnemer. De leden van die raad vinden zich vreselijk belangrijk maar blokkeren ondertussen wel de deelname van andere Turken en Marokkanen aan dat maatschappelijke wereldje.

Ik denk dat je zo langzamerhand geen zaakwaarnemers meer nodig hebt. Als ik de mening van een aantal Turken wilde horen of van de Turkse gemeenschap in Nederland, struikelde ik over mensen die namens de buurt of namens de Turken in de buurt zeiden te spreken. Wie zegt namens iedereen te spreken, moet dat hard kunnen maken. Als ik het telefoonboek opensloeg en een dergelijke zaakwaarnemer vroeg om willekeurig welke Turkse familie te bellen met de vraag of hij namens hen sprak, volgde een dergelijk telefoontje nooit. Mijn informatie heb ik altijd getoetst aan persoonlijke ervaringen. Tegen de tijd dat de families weer van vakantie terugkwamen uit Turkije of Marokko werd het ook weer drukker op de voorpost. Ik liet mij door de mensen die mij een probleem voorlegden bij hen thuis uitnodigen. Dan krijg je het echte verhaal te horen van hun migratie en de toekomstwensen van hun kinderen. En je kon jouw verhaal kwijt, over de nieuwe aanschaf van Turkse kinderboeken door de bibliotheek, de schoolkeuze of welk ander onderwerp ook dat voor de integratie van zo'n familie belangrijk was. Pas daarna legde ik mijn oor te luisteren bij de plaats-

bekleders, waar je, gezien hun invloed, niet helemaal omheen kunt. Ze hebben macht, en juist daarom heb ik hun uitspraken door eigen informatievergaring steeds nagetrokken. Of het nu bij mensen thuis, in het koffiehuis of in de moskee was. Met dit optreden heb ik me bij de zaakwaarnemers niet geliefd gemaakt. Ze zagen mij als een bedreiging voor hun machtspositie.

Steeds meer christenen in Nederland ontkerkelijken, steeds minder mensen kunnen je de betekenis uitleggen van Goede Vrijdag, Pasen of Pinksteren. Verwacht u dat de islamitische jeugd op den duur ook zal ontkerkelijken?

Ja, en daar ligt een probleem, waar bijvoorbeeld de AyaSofya mee te maken zal krijgen. Zij willen een groot complex bouwen, wat hun goed recht is, want ze doen het met eigen geld op eigen grond. Als je een dergelijk complex voor de komende vijftig jaar neerzet, zul je ongetwijfeld geconfronteerd worden met de veranderingen in je eigen achterban. Ik kan me niet voorstellen dat de ontkerkelijking, of liever de liberalisering zoals de christenen die de afgelopen decennia doorgemaakt hebben, aan de islam in ons land voorbij zal gaan. Mensen blijven christelijk maar komen alleen niet meer in de kerk, omdat ze voor hun geloofsbeleving geen kerk meer nodig hebben. Een vriend van me, een franciscaan, is net begraven. Van hem werd gezegd dat hij zo katholiek was dat hij nauwelijks meer rooms was. Want hij kerkte ook in de hervormde kerk. Als je kijkt naar de moslimkinderen van nu zie je langzaam maar zeker, bij een bepaalde groep tenminste, een soort EO-achtige vrolijke islam ontstaan en tegelijk een zekere ontkerkelijking. In mijn politiewerk heb ik ze tegenover me zitten: de jongeren die verklaren moslim te zijn, maar wel even tevoren een oude dame haar handtas afhandig hebben gemaakt. Ik spreek ze dan aan op hun moslim-zijn. Men heeft een notie van moslim-zijn maar wat het nou betekent, en wat voor consequenties

je eruit dient te trekken, wat voor morele normen en waarden je eraan kunt ontlenu, blijft vaag voor hen. Nederland heeft te veel steken laten vallen om de islam daadwerkelijk maatschappelijk te integreren. Wij hebben twintig jaar nagelaten moslims duidelijk te maken dat ze ook normen en waarden hebben die helemaal niet zoveel van de christelijke verschillen.

Ik kan goed volgen wat u zegt. De vraag die zich dan opwerpt, en die noch u noch ik kan beantwoorden, is of wij in dit land vooruitkijken naar een samenleving waarin mensen een soort religiositeit voelen, zonder dat die religiositeit hetzij een christelijk, hetzij een islamitisch, hetzij een joods etiket draagt. Is het eigenlijk erg dat de grenzen tussen religies vervagen?

Nee, dat is niet erg. Zeker niet als je het beschouwt in de islamitisch-theologische context. Een van de mooiste hoofdstukken uit de koran vind ik het hoofdstuk over Maria. Veel islamitische vrienden van mij heten Isa, Jezus dus. Door de nadruk te leggen op datgene waarin we overeenstemmen, en niet op datgene waarover we van opvatting verschillen, de kruistochten bijvoorbeeld, komen we dicht bij elkaar. De verschillen zijn uiterst dogmatisch van aard. De christenen stellen dat drie één is. Dan zal er van hun boekhouding ook wel geen moer kloppen, zeggen de moslims vervolgens, wij geloven in één God. Als je moslims uitlegt wat die drie-eenheid betekent, ontmoet je onmiddellijk meer begrip. Op hun beurt zijn de christenen zeer slecht geïnformeerd over de islam. Ik vind de vervaging van grenzen tussen de godsdiensten helemaal niet erg. Je moet de verschillen alleen niet onder tafel vegen. Dat mensen steeds meer samenwerken is goed, maar er blijven op een gegeven moment essentiële verschillen over waarvoor je de ruimte moet laten. Als een christen wenst te geloven in de heilige drie-eenheid en een moslim wenst dat af te wijzen, dan is dat een dogmatisch verschil

dat je vooral in stand moet houden. Wat moslims en christenen bindt om samen te leven, zijn de normen en waarden die zij delen en die zij onophoudelijk naar voren moeten halen.

Toen u voorpostambtenaar in de Indische Buurt was, heeft u ooit een brief geschreven aan de leraren Onderwijs in Eigen Taal en Cultuur, OETC, een vakgebied dat vervolgens Onderwijs in Eigen Taal werd genoemd en tegenwoordig Onderwijs in Allochtone Levende Talen, OALT, heet. De filosofie achter het OETC is dat een vroegtijdige alfabetisering in de taal van de ouders de basis voor een betere beheersing van het Nederlands legt en bovendien de communicatie met de ouders vergemakkelijkt. De kern van uw kritiek betrof de geringe kennis van de Nederlandse cultuur van de leraren, die een dergelijke kennis derhalve ook niet op hun leerlingen konden overdragen.

Ze wisten niet alleen heel weinig van de Nederlandse cultuur, ze wisten ook weinig van bijvoorbeeld de Turkse cultuur. Op een verjaardagspartijtje kwam ik vijf Turkse OETC-leerkrachten tegen. Ik stelde ze een paar vragen. ‘Hoe heet toch de prima ballerina van het ballet in Ankara?’ Dat wisten ze niet. ‘Wat is de meest recente literaire bestseller in Turkije?’ Wisten ze ook niet. ‘En hoe heet ook alweer de chef-dirigent van het Filharmonisch Orkest van Istanboel?’ Hetzelfde antwoord. Hoe kun je onderwijs in Turkse cultuur geven als je niet weet wat de stand van zaken is op het gebied van literatuur, muziek of dans? Geen Turkse muziknoot konden ze lezen, geen enkel Turks muziekinstrument konden ze bespelen en van de islam kenden ze alleen de wijze waarop die in Turkije wordt beleden. Mijn opvatting is dat je Turkse kinderen alles moet leren over de Nederlandse cultuur en Nederlandse kinderen alles over de Turkse cultuur. Dan pas bereik je een multiculturele samenleving, of althans dat wat Frank Niamut, hoofd van een

basisschool in Amsterdam-Zuidoost, een transculturele samenleving noemt, waarin de verschillende culturele componenten met elkaar vervlochten raken en in elkaar overlopen.

Driss el Boujoufi

Driss El Boujoufi werd in 1945 in Beni Saïd in Marokko geboren. Hij vertrok in 1965 naar Frankrijk en vervolgens in 1966 naar Nederland. Hij is vice-voorzitter van de Unie van Marokkaanse Moslim Organisaties in Nederland (UMMON) en voorzitter van de Al Fath-moskee in Utrecht. Hij volgde in Marokko de basisschool. Hij is getrouwd en vader van vijf kinderen. Hij heeft een hekel aan onrecht en onderdrukking en houdt van lezen en het volgen van activiteiten. Driss El Boujoufi ziet zichzelf als iemand met verantwoordelijkheidsbesef.

U bent bestuurder van de Unie van Marokkaanse Moslim Organisaties in Nederland. Ik heb de indruk gekregen dat niet iedereen in de Marokkaanse gemeenschap positief staat tegenover een gesprek met mij.

Wie de ingezonden brieven in de kranten leest kan de conclusie trekken dat moslims niet onverschillig staan tegenover uw opvattingen. Uw presentatie van de vraagstukken doet bij ons soms de haren recht overeind staan. Er zijn ook migranten die bewondering voor uw houding hebben. Sommige discussies rond de migratie in Nederland worden uit de weg gegaan of afgedaan als discriminatie, terwijl het noodzakelijk is alle aspecten van de migratie grondig te bespreken: de liefde kan niet van één kant komen en het is legitiem om over de eigen rol van migranten in het integratieproces te spreken met alle rechten en plichten van dien. Je ziet in de Marokkaanse gemeenschap een houding van één lijn trekken naar buiten, terwijl de meningen minstens even divers

zijn als die van Nederlanders. Ook die houding is legitiem, gezien de zwakke positie op de arbeidsmarkt, lage scholing en slechte huisvesting. Als wij de dialoog aangaan, werken wij met argumenten en niet met maatschappelijke posities. Anders blijven wij afhankelijk van zaakwaarnemers die de buitenlandse werknemers of allochtonen, of welke naam we ook aan hen geven, behandelen als een gehandicapt kind dat aan iemands hand moet lopen en een woordvoerder nodig heeft om zijn stem te laten horen. Die tijd ligt achter ons en ik ben blij met uw taboe-doorbrekende aanpak, wat niet wil zeggen dat ik het altijd of vaak eens ben met de inhoud van uw stellingen. Uw aanpak heeft als voordeel dat onze positie op de politieke agenda blijft en op een fatsoenlijke wijze kan worden besproken. Wanneer niet-democratische partijen met de irritaties in de samenleving op de loop kunnen gaan, zijn we verder van huis. Het taboe om over migranten in kritische zin te spreken, is doorbroken en als die discussie vervolgens met argumenten en een zorgvuldige afweging van belangen wordt gevoerd, komen wij verder. Het voortbestaan van het taboe kan leiden tot een escalatie in de Nederlandse samenleving tussen migranten en Nederlanders, terwijl wij als migranten een volwaardig deel van deze samenleving uitmaken. Ik heb persoonlijk nooit het gevoel gehad dat u met een dubbele agenda werkt.

Zoudt u wat meer kunnen zeggen over de organisatie die u vertegenwoordigt en de functie die u in het Marokkaanse geestelijk leven bekleedt?

Mijn carrière startte in het midden van de jaren zeventig met de Migrantenvoorraad in Utrecht, de eerste in Nederland. Voor de oprichting hebben we teruggegrepen naar artikel 61 van de toenmalige Gemeentewet. In die tijd hield ik me meer bezig met de politiek dan ik actief was in de moslimgemeenschap. Toen ik een jaar of twee lid was van de Migrantenvoorraad kreeg ik van een aantal Marokkaanse moslims het

verzoek hen te helpen bij het stichten van een moskee. In de islam is er geen kerkelijke structuur die bepaalt waar er een moskee moet komen. Het initiatief gaat uit van een groep gelovigen in een bepaalde wijk of gemeente. Moskeeën hebben van oudsher een verenigingsstructuur, hoewel heel wat moskeeën in de Nederlandse omstandigheden snel doorhadden dat een stichtingsvorm meer past in dit land. Het bestuur, gekozen door de leden, beroept een gebedsvorganger, imam, ongeveer zoals dat in de protestantse kerken gaat. Op ons verzoek stelde de gemeente Utrecht een lokaal ter beschikking en dat werd de eerste gebedsruimte. Er zouden er nog meer volgen. De naam moskee voor deze gebedsruimte was wat vergezocht. Bij een moskee moet je denken aan een groter complex met allerlei voorzieningen, zoals een winkeltje, een kapper, een bibliotheek en studieruimten. Elke moslim kan in principe in elke gebedsruimte terecht, de taal van de koran is voor alle moslims dezelfde, namelijk het Arabisch. Voor de preek tijdens het vrijdaggebed ligt dat anders: die gaat in de landstaal. Dat is één van de redenen waarom er nationaliteitsgebonden moskeeën zijn. In 1977 ben ik voorzitter van een moskee in Utrecht geworden, een Marokkaanse.

De islam was in die tijd in het dagelijkse leven nog de grote onbekende. Het was bijna onmogelijk om bij bedrijven begrip te vragen voor de religieuze plichten van moslims, zoals het dagelijks gebed en het vasten tijdens de ramadan. Het begin en het einde van de ramadan volgen een maankalender, die overigens door de verschillende nationaliteiten anders wordt geïnterpreteerd. Volgen we de tijd van Amsterdam, van Rabat of van Mekka? De een vast twee dagen later dan de ander. Het is voor bedrijven onwerkbaar wanneer de ene moslim zijn feestdag vraagt op dinsdag, de tweede op woensdag en de derde op donderdag. Wij zagen het als onze plicht eenheid onder Marokkaanse moslims te brengen. Turkse moskeeën hebben van oudsher een veel hechtere binding en structuur dan Marokkaanse moskeeën. Het vormen van een samenwerkingsverband van Marokkaanse moslim-

organisaties was een nieuw idee voor de meeste Marokkanen en kon op de nodige weerstand rekenen. Kennelijk zagen sommigen er een bepaald voordeel in dat die structuur en eenheid er niet kwamen. Het eerste initiatief was niet meer dan het afspreken van gelijke data voor de feestdagen. Naar ons gevoel waren wij dan al een eind op weg. Wij konden ons verenigen in de tijdrekening van Saoedi-Arabië, niet als land maar als bakermat van de islam. De samenwerking tussen de moskeeën werd in de loop der jaren intensiever, zodat we in 1982 besloten de Unie van Marokkaanse Moslim Organisaties in Nederland op te richten. De heer Cherrouti is voorzitter, ik ben vice-voorzitter.

Onze taken zijn beperkt. Dat heeft twee redenen. Aan de ene kant houdt elke moskee zijn zelfstandigheid maar aan de andere kant zijn we overduidelijk tegengewerkt. Er is aan de zijde van de Nederlandse samenleving nog altijd een groot wantrouwen tegen de islam en de zaakwaarnemers van het welzijnswerk zagen in ons waarschijnlijk een concurrent voor hun gesubsidieerde werk. Als zij hun werk goed zouden doen, zouden de moskeeën zich veel meer op hun religieuze taken kunnen richten. Nu kloppen de gelovigen ook met hun maatschappelijke problemen bij de moskee aan, omdat ze blijkbaar het vertrouwen in het welzijnswerk hebben verloren. Wanneer Marokkanen op eigen kracht hun weg vinden in Nederland is er voor deze welzijnswerkers weinig meer te doen, terwijl ze, als zij hun werk oprecht doen, van groot nut zijn.

De heer Mohammed Rabbae van GroenLinks is een collega van mij in de Tweede Kamer. Uit de stukken die ik ter voorbereiding op ons gesprek heb gelezen, begrijp ik dat er spanningen zijn tussen uw organisatie en de heer Rabbae. Hij beschuldigt uw organisatie ervan een verlengstuk te zijn van de Marokkaanse regering, zoals de Amicales dat vroeger waren. De Amicales waren in de eerste jaren van de arbeidsmigratie, de jaren zestig en zeventig, in het leven geroepen om de Marokkanen in West-Europa af te houden van integratie. Een nogal zware beschuldiging dus.

De heer Rabbae is vele jaren geleden als politiek vluchteling uit Marokko naar Nederland gekomen. Hij maakte deel uit van het studentenprotest van die tijd. Zijn gehele visie op het integratieproces is gebaseerd op die ervaringen van dertig jaar geleden. Hij heeft nooit gezwegen over zijn opvattingen over de Marokkaanse overheid maar heeft tegelijk zijn opvattingen uit die tijd onveranderd naar de Nederlandse situatie overgeplaatst. Hij gaat uit van een star links-rechtsschema, van goed en fout, zonder enige nuance. Een Marokkaanse moskee-organisatie die zich in de eerste plaats met religie bezighoudt en die zich niet van de Marokkaanse koning, die in Marokko als geestelijk leider wordt gezien, distantieert is dus per definitie fout in zijn ogen. Om zijn doel te bereiken heeft hij de Marokkaanse gemeenschap altijd gebruikt. Wij hebben hem meermalen voorgehouden dat wij in de Nederlandse samenleving van hem, als directeur van het zwaar gesubsidieerde Nederlands Centrum Buitenlanders, een open houding verwachtten om iedereen tot integratie te stimuleren, zonder dat iemand zich daarvoor moet aanpassen aan de privé-opvattingen van meneer Rabbae. Door zijn opstelling - en dat was in die tijd ook de mode op de Nederlandse sociale academies - heeft hij het integratieproces binnen de Marokkaanse gemeenschap gepolitiseerd. Wij zijn en waren er niet van gediend een politieke rol te spelen. Een moskee hoort open te staan voor elke moskeeganger, of hij nu links is of rechts. Natuurlijk kennen onze moskeeën vleugels, maar een moskee die de ene vleugel de deur uitjaagt ten koste van de andere, gaat voorbij aan één van zijn hoofdtaken, namelijk het behoeden van de eenheid van de gemeenschap van de gelovigen. Wat iemands oordeel over de Marokkaanse overheid ook is (zijn of haar goed recht), een discussie over de positie van de koning van Marokko zou tot een acuut schis-

ma leiden, dat de diepste religieuze belangen van alle Marokkaanse moslims zou schaden.

Overigens zou zo'n breuk ook het einde van de moskeeën zelf betekenen want die worden geheel gefinancierd door de bijdragen van de gelovigen zelf. Het NCB van de heer Rabbae had in die tijd de riantie positie door de Nederlandse overheid gefinancierd te worden zonder verantwoordelijkheid te hoeven afleggen aan een ledenvergadering, zoals een moskeebestuur dat moet doen. De heer Rabbae heeft de neutrale houding van moskeeën altijd als een belemmering gezien voor zijn eigen politieke invloed. Hij had het vaak over de zogenaamde vrije moskeeën, die wel zouden deugen omdat die zijn beleid steunden. Gemakshalve vergat hij erbij te vertellen dat menige vrije moskee werd gestuurd en betaald vanuit het buitenland, Libië, Syrië of Saoedi-Arabië. Zijn activistische opvattingen lieten zich domweg niet verenigen met het feit dat Marokkanen naar de moskee komen voor het gebed en niet voor de politiek. Hij wenste namens de Marokkanen te spreken, niet als gekozen woordvoerder maar als benoemde directeur van een Nederlandse instelling. Dat is in mijn ogen de belangrijkste reden voor zijn pogingen de rol van de moskeeën terug te dringen. Als hij Marokko wil aanvallen, gebruikt hij daarvoor de Marokkaanse gemeenschap, anders komt hij ongelooftwaardig over.

Hij heeft daarbij geen middel geschuwd. Verdachtmakingen van intimidatie, het boek *Naast de Amicales nu de Ummon* (op kosten van de Nederlandse belastingbetaler), waarin wij als opvolgers van de Amicales werden afgeschilderd. Hij heeft er zelfs een scheuring van het Netwerk Centra Buitenlanders voor over gehad. Dat deed hij met een beroep op zijn achtergrond van politiek vluchteling. Hij zou de ervaringsdeskundige bij uitstek zijn. De heer Rabbae kan allang weer gaan en staan in Marokko waar hij wil. Hij is in veel opzichten door en door geïntegreerd in de Nederlandse samenleving, heeft het tot kamerlid geschopt, maar hij heeft nog steeds dat ene trekje van dertig jaar geleden. Hij is voor-

stander van de vrijheid van meningsuiting zolang het zijn eigen vrijheid van meningsuiting is. Zijn oren zitten nog altijd potdicht voor de mening van anderen. Het was opvallend dat hij bij de nooit bewezen beschuldigingen dat moskeeën betrokken zouden zijn bij de drugshandel pleitte voor het verbreken van de politieke banden met Marokko. En dit keer ging het niet om de mensenrechten maar om de productie van hasj in dat land.

Overigens was ik blij met zijn pleidooi, omdat dit zo'n helder licht op zijn drijfveren werpt. Als moskee-vertegenwoordiger kan ik de productie van en handel in hasj niet goedkeuren. Ik sta overigens wel met twee benen in de Nederlandse samenleving en ik ken het Nederlandse drugsbeleid. Ik keur drugsgebruik af, maar als je weet dat het plaatsheeft kun je het beter reguleren zodat er zo min mogelijk schade optreedt. Ik ken ook de Marokkaanse situatie. Voor veel verarmde boeren is er op dit ogenblik gewoonweg geen economisch alternatief voor hennepeteelt, tenzij er rigoures in de Marokkaanse landbouw wordt geïnvesteerd. Dat heeft te maken met de achterstelling van de regio, de urbanisering en snelle bevolkingsgroei en met klimatologische rampen. Als je in zo'n gecompliceerd probleem niets beter weet dan je stokpaard van stal te halen: verbreek de politieke banden met Marokko, dan ben je geobsedeerd. Deze man heeft de Marokkaanse gemeenschap in Nederland altijd belemmerd in haar integratie omdat hij die met handen en voeten ketent aan wat er in Marokko gebeurt. Elke uitspraak over de Marokkanen hier betekent een dubbele strategie voor de situatie in Marokko zelf. Hij gijzelt de Marokkanen in Nederland in zijn eigen politieke blauwdruk voor de toekomst van Marokko.

Marokko verandert en Nederland verandert ook. Dankzij de Marokkaanse uitzendingen op de Nederlandse radio houden wij de ontwikkelingen in Marokko bij, wij horen dingen van onze familie en kennissen, wij pikken dingen op tijdens onze eigen bezoeken, maar onze toekomst ligt hier.

De kennis van Marokko neemt af, de belangstelling voor Nederland neemt toe. Logisch, mijn kinderen doen hier eindexamen, ik moet hier weten wat ik moet doen. Het Nederlandse spreekwoord ‘beter een goede buur dan een verre vriend’ geeft dat gevoel weer. Dat geldt al helemaal voor de generatie van mijn kinderen, die hier hun vriendjes hebben en Marokko alleen als vakantieland kennen en in het beste geval als een erfgoed dat deel uitmaakt van hun culturele bagage. Als je bij elk optreden de Marokkaanse gemeenschap hier koppelt aan de ontwikkelingen in Marokko, creëer je vanzelf het beeld van een reële afhankelijkheid die afstand tot de Nederlanders schept. Daarmee laat je je doelgroep de dupe van je eigen ambities worden. Stel je voor dat de Nederlanders die in Australië of Nieuw-Zeeland leven voortdurend worden aangesproken op wat er in Amsterdam gebeurt. Door een dergelijke koppeling voel je toch aan dat je niet wordt aanvaard, omdat je een stempel krijgt opgedrukt waaraan je zelf niets kunt doen. Marokko is ondemocratisch, citeert de krant, en dan ben jijzelf als Nederlandse Marokkaan die geen zin heeft om inzake Marokko positie te kiezen onmiddellijk ook verdacht.

Laten we dan spreken over die zaak zelve en meneer Rabbae even vergeten. Wat zijn precies de banden die de UMMON heeft met de Marokkaanse geestelijke organisaties, met de koning of met de regering in Marokko?

Er is geen rechtstreekse band tussen de UMMON en de Marokkaanse overheid en er is ook geen rechtstreekse band tussen de geestelijke leiders in Marokko en de UMMON. Via je werk in een Marokkaanse moskee heb je uiteraard een binding met Marokko: het is een islamitisch land, je moskeebezoekers komen uit de Marokkaanse cultuur en de geloofsbeleving van de eerste generatie is sterk door de geloofsbeleving daar gekleurd. In onze moskeeën wordt nog altijd gebeden voor het welzijn van de koning, die voor de

Marokkanen als geestelijk leidsman van de islam geldt. De verhouding tussen Kerk en Staat heeft zoals bekend in Europa een andere ontwikkeling doorgemaakt dan in Marokko, maar laat ik dat bidden zo relativiseren: als je op een schip zit, bidden de passagiers om kracht van de kapitein voor een behouden vaart. Zo'n gebed kent natuurlijk twee kanten: je wenst de kapitein sterkte en geeft hem vertrouwen, maar je laat tegelijkertijd weten dat er een macht is hoger dan hij, aan wie je de zegen voor hem afsmeekt. De wettiging van het politieke gezag door de gemeenschap der gelovigen is een traditie van veertien eeuwen in de islam. Het is nogal goedkoop om deze traditie nu in een concrete politieke situatie te gebruiken als een stok om de hond te slaan.

Ik heb overigens problemen met het woord band. Wij hebben contacten met de Marokkaanse overheid, zoals wij contacten met de Nederlandse overheid hebben. De Marokkanen die onze moskeeën bezoeken, blinken niet allen uit in zelfredzaamheid als het gaat om contacten met officiële instanties. De een heeft problemen met zijn verblijfsvergunning, de ander met het verlengen van zijn paspoort, een derde wil weten hoe het zit met zijn rechten als hij enige tijd naar Marokko teruggaat om voor zijn zieke ouders te zorgen, en of het misschien mogelijk is dat zijn ouders hier worden behandeld. Er zijn verschillende gebruiksaanwijzingen voor Nederlandse en voor Marokkaanse ambtenaren. Wat beiden gemeen hebben, is dat deuren sneller opengaan als je mensen kent. Ik zie niet hoe het mogelijk is deze mensen ten dienste te zijn zonder werkrelaties met de Marokkaanse instanties te onderhouden, wat nog heel iets anders is dan aan hun leiband te lopen. Voor de dienstverlening aan onze leden hebben wij regelmatig contact met de Marokkaanse ambassade en de consulaten. Ik zou trouwens graag kennismaken met een dienstverlener die zegt op te komen voor de belangen van de Marokkanen en die het klaarspeelt eenzelfde resultaat te behalen zonder zulke contacten.

Als voorbeeld neem ik de jongerenproblemen. Als het over

Marokkaanse jongeren gaat, is de eerste reactie: criminaliteit en uithuwelijken. De Marokkaanse wet schrijft voor dat de vader van een meisje toestemming voor haar huwelijk moet geven. Maar als zij het huis heeft verlaten en een man van haar eigen keus treft waarmee ze wil trouwen, is het niet ondenkbaar dat de vader zijn toestemming voor dat huwelijk weigert. Wij hebben vele tientallen malen met succes bij het consulaat gepleit voor het alsnog verlenen van toestemming voor zo'n huwelijk. Bij de jongens doet zich een soortgelijk probleem voor. Wanneer zij het huis uitgaan en een nieuw paspoort willen, hebben zij toestemming van hun vader nodig. Vaders willen het wel of niet geven van hun toestemming nogal eens gebruiken als drukmiddel. De jongen heeft zijn eigen verhaal en benadert de moskee voor bemiddeling tussen hem en zijn vader. Als de vader voet bij stuk houdt, kunnen wij ons rechtstreeks tot de ambassade of het consulaat wenden om te bemiddelen. Als we eraan kunnen bijdragen dat die jongen niet in de problemen raakt en legaal zijn weg in Nederland kan zoeken, dan is dat onze plicht. Ook bij scheidingen bemiddelen we. Het gaat ons allereerst om de toekomst van de kinderen die hoe dan ook de dupe van een scheiding zijn.

Om mij te beperken tot uw vraagstelling naar onze relatie tot de overheid: onze eerste zorg is hoe het met de verblijfsvergunning van de kinderen zit, of van de partner in de scheiding, als zij bijvoorbeeld voor haar verblijfstitel afhankelijk is van haar man. Ook in die situatie heb je te maken met de consulaten en de ambassades, omdat de huwelijkswetgeving in Nederland niet parallel met die in Marokko loopt. Een Marokkaanse man kon in Marokko scheiden van zijn vrouw zonder dat zij daarbij aanwezig was, om vervolgens te hertrouwen. De positie van de vrouw was toen onduidelijk: was zij nu gescheiden of niet? Haar eventuele dochters konden niet trouwen zonder toestemming van hun vader. De wetgeving in Marokko is in 1995 gelukkig bijgesteld in het voordeel van de vrouw. Een man mag niet scheiden zon-

der toestemming of aanwezigheid van zijn vrouw, zodat hij haar niet zonder meer in Nederland kan achterlaten om vervolgens met een ander te trouwen. Zonder onszelf op de borst te kloppen, durf ik te beweren dat druk en bemiddeling vanuit de Marokkaanse migranten in het buitenland, via organisaties als de onze, hebben bijgedragen tot een verbetering van de wetgeving. Het is misschien minder opzienbarend dan het werk op de barricades maar zeker zo effectief.

Koning Hassan II, volgens zijn titel heerser der gelovigen, is de geestelijk leidsman van de Marokkaanse moslims. Ik kan me voorstellen dat dit een dilemma oplevert voor Marokkaanse moslims in Nederland, want aan de ene kant zijn ze opgegroeid met het beeld van deze 'heerser', aan de andere kant leven ze als minderheid in een andere samenleving met andere wetten en verhoudingen. U gaf zelf al het voorbeeld van het huwelijksrecht. Heeft de UMMON nooit last van dubbele loyaliteiten, of, neutraler gezegd: wat doet u met het spanningsveld tussen de Marokkaanse erfenis en de Nederlandse praktijk?

Wij voelen ons in Nederland niet belemmerd in ons doen en laten, noch van Nederlandse noch van Marokkaanse zijde. Ik ben sinds 1982 vice-voorzitter van de UMMON en heb nooit, maar dan ook nooit een opdracht gekregen van enig ministerie in Marokko. Als je je laat leiden door opdrachten of zelfs suggesties uit het buitenland is dat onmiddellijk bekend, want moskeeën zijn glazen huizen. De imam, die beroepen is door het bestuur, heeft nog de meeste speelruimte. Maar ook hij past er wel voor in politiek gevoelige zaken positie te kiezen. Hij riskeert anders onenigheid tussen de gelovigen van zijn moskee. Moskeegangers zijn even divers als de samenleving zelf. Allen moeten zich thuis kunnen voelen, anders komt de gemeenschap der gelovigen in de knel. Soms krijg ik het idee dat Nederlanders moskeeën als gesloten bolwerken zien. Ik neem aan dat dit beeld gekleurd is door de

Golfoorlog, de Rushdie-affaire en het Joegoslavische conflict. In werkelijkheid zijn moskeeën open gemeenschappen, waarin de leden hun voorgangers en bestuurders op de huid zitten, meer dan andersom het geval is.

Je vindt alle meningen en opvattingen van individuele Marokkanen terug in de gesprekken binnen de moskeeën. Wanneer het om directe geloofszaken gaat, kan een imam met gezag spreken in zijn preken. Wanneer het om maatschappelijke zaken gaat, ligt het aan zijn eigen stuurmanskunst hoe hij ermee omgaat. Sommige imams hebben veel meer gevoel voor hoe het in Nederland toegaat dan anderen. Zij zien kans gevoelige onderwerpen aan de orde te stellen. Je hebt ook imams die een enigszins populistische aanpak kiezen, of juist een heel strikte. Omdat alle Marokkanen, ook de tweede generatie, de ontwikkelingen in Marokko nog altijd op de voet volgen, is het begrijpelijk dat er regelmatig op de Marokkaanse actualiteit wordt ingehaakt. De Marokkaanse radioprogramma's vanuit Hilversum geven daarvoor stof te over en hetzelfde geldt voor de tv-programma's die via de kabel te ontvangen zijn. Als bestuur kun je af en toe suggesties doen om een bepaald thema aan de orde te stellen. Hoe dat gebeurt, blijft weer de verantwoordelijkheid van elke afzonderlijke moskee. En als de bezoekers van een moskee op hun imam zijn uitgekeken, zal hij merken wie zijn salaris betaalt.

In Nederland wonen moslims uit Suriname, Pakistan, Marokko en Turkije en ook andere landen zoals Egypte en Somalië. Het merendeel van de moskeeën is Turks of Marokkaans, wat samenhangt met de taal waarin de preek wordt gehouden. Wanneer kunnen we verwachten dat in de moskeeën in het Nederlands wordt gesproken vanaf de kansel?

U stelt eigenlijk twee vragen. De wenselijkheid van het gebruik van het Nederlands en de invloed van de landen van herkomst.

Over de eerste vraag kan ik kort zijn: zo snel mogelijk, zeker als wij de jongeren die onze moskeeën bezoeken serieus willen nemen. Gelukkig zijn er al voorzichtige aanzetten in die richting. De ‘nationaliteit’ van een moskee heeft alles te maken met de taalvaardigheid van de gelovigen die de moskee bezoeken. Marokkaanse moskeeën worden veelvuldig bezocht door moslims uit andere Arabisch-talige landen. Het Arabisch is bovendien de taal van de koran. In Nederland wonen ongeveer tweehonderdvijftigduizend moslims met een Arabische achtergrond, wat niet wil zeggen dat hun gemeenschappelijke noemer, de taal, ook op andere gebieden tot uitdrukking komt. Bij de Surinamers speelt de landstaal van oudsher een belangrijke rol. De Turken zijn georganiseerd in drie grote organisaties. Als je als Marokkaanse moskee wilt spreken met de moskeeën van de Turkse gemeenschap, is een gesprek met drie mensen voldoende. Hun structuur is sterk, wat van de Arabisch-talige moskeeën niet altijd kan worden gezegd. De Marokkanen vormen de grootste groep onder deze moslims maar veel van de moskeeën worden gefinancierd en bestuurd vanuit het buitenland, zonder een noemenswaardige basis van landgenoten in Nederland. Eindhoven kent een moskee die geheel vanuit het Midden-Oosten wordt gefinancierd. Ook Utrecht heeft een dergelijke moskee, opgezet met geld uit Libië. Juist vanwege hun ruime budget kunnen deze moskeeën aan de weg timmeren en invloed in de Arabisch-talige gemeenschap verwerven. In onze ogen is dat schadelijk voor het integratieproces omdat deze moskeeën geen werkelijke basis in de Nederlandse samenleving hebben. Moskeeën zijn vrij in hun doen en laten. Het kan dus zijn dat mensen uit Pakistan, Egypte of Libië grote invloed in een bestuur krijgen. De Marokkanen worden er nog altijd op aangekeken dat het hun moskeeën zouden zijn. Ik heb de indruk dat het kopen van invloed in moskeeën vooral bedoeld is voor het verwerven van invloed in de landen van herkomst en niet zozeer voor de belangenbehartiging van de moslims hier in Nederland.

Je zou het politieke organisaties in een islamitische jas kunnen noemen.

De Marokkaanse islam heeft dus een andere Arabisch-talige concurrentie, die de islam voor zijn eigen politieke doeleinden gebruikt.

Ja, maar je moet oppassen voor je hier een etiket op plakt. Het *Volkskrant*-artikel van 13 januari 1996 waarin beweerd wordt dat de helft van de besturen van de grote moskeeën in hasj handelt, is onwaar. Twee groeperingen spinnen er garen bij: de extreem-rechtse Nederlandse organisaties en de zogenaamde fundamentalisten. Van die laatste kant krijgen wij het verwijt dat we ondanks al onze inspanningen tot integratie nog altijd als criminelen worden gezien en dat we ons beter geheel op onszelf kunnen terugtrekken.

Voor zover ik iets begrijp van de gemeenschap in Marokko is de primaire band die de mensen onderling voelen die van de familie, van de clan. Ik kan me voorstellen dat dit ook in Nederland nog het geval is en dat derhalve de autoriteit van de moskee of van de officiële Marokkaanse gemeenschap minder krachtig is dan die familieband. Is het niet mogelijk dat er binnen een dergelijke familie of clan in drugs wordt gehandeld, ook binnen de moskee, zonder dat het bestuur van die moskee daarvan afweet? Gesteld dat het bestuur er wel van afweet, wat doet u met zo'n persoon? Schakelt u de politie in, ontzegt u hem de toegang tot de moskee?

Ik zal niet ontkennen dat een deel van de Marokkaanse gemeenschap bij de handel in drugs betrokken is. Wat ons betreft, is elke drugshandelaar er één te veel. Het is de taak van een moskee tegen maatschappelijke gevaren te waarschuwen. Er wordt in moskeeën intensief voorlichting gegeven, waarbij misstanden vanuit een koranisch perspectief aan de orde worden gesteld. De mens onderscheidt zich van dieren door

zijn verstand. Alles wat zijn verstandelijke vermogens beperkt, is een smet op zijn bestaan. Een imam zal, als hij het probleem bespeurt, in zijn preek onmiddellijk hierop zinspelen zonder direct op de persoon te spelen. De volgende stappen zijn voor het bestuur. Als wij zien dat iemand drugs gebruikt, wordt na de algemene vermaning van de imam de persoon in kwestie voor een ernstig gesprek uitgenodigd. Wij hebben voorbeelden van gelovigen die met hun zorgen over verwanten bij ons zijn gekomen: een vrouw die in gewetensnood is geraakt omdat haar man een nieuw huis wilde kopen, gefinancierd met drugsgeld. De imam steunde haar standpunt en gaf zelfs aan dat zij gerechtigd was op deze gronden een echtscheiding te vragen. Moskeebesturen hebben over het geheel niet veel invloed, het moet vooral van de overtuigingskracht komen, maar dan nog ben je afhankelijk van de stem van je leden.

Ik wil een voorbeeld geven, waar ik nog altijd mee in mijn maag zit. In 1992 heeft de imam van één van de bij ons aangesloten moskeeën zich uitermate ongelukkig over onze joodse medeburgers uitgelaten. Hoe gevoelig de buitenlandse politiek van Israël of de Israëlische politiek tegenover de Palestijnen ook ligt, nooit of te nimmer mogen wij ons tot antisemitisme laten verleiden. Wij hebben indertijd geprobeerd het contract met deze imam te verbreken, maar een groepje bezoekers van de moskee, geen leden maar bezoekers van buiten Amsterdam, bleek een hele lobby voor hem te hebben opgezet. Een en ander heeft zelfs tot gewelddadigheden en een bezetting geleid. We stonden in ons recht en de politie was, van haar standpunt uit begrijpelijk, zeer aarzelend om in te grijpen. Als wij doorgezet hadden, zou dat het einde van die moskee hebben kunnen betekenen. Dagelijks lopen wij bij gevoelige maatschappelijke problemen op eieren.

Ik zou graag wat dieper willen ingaan op de problemen van de tweede generatie, die zich in elke migratie voordoen. Dat was in de Verenigde Staten met de Italianen het geval, bij ons zijn het de jonge Marokkanen, overigens niet als enigen. Drugsgebruik en criminaliteit worden genoemd maar ook een respectloze houding van jongens ten opzichte van meisjes. Hoe spreekt u deze jongeren aan?

Wij hebben ons best gedaan maar wij hebben steken laten vallen. In een van uw artikelen onderstreepte u dat vrijheid niet zonder verantwoordelijkheid kan. In de eerste vijftientig jaar van de arbeidsmigratie was er wel vrijheid maar aan de verantwoordelijkheid ontbrak het af en toe. Nederlandse instanties dachten vaak voor ons, wierpen zich op als onze woordvoerders, en aan Marokkaanse kant werd soms gedacht dat het zo wel goed was. Ouders verwachtten van de school dat die een belangrijk deel van de opvoeding over zou nemen, zoals in Marokko het geval was of is. De scholen verwachtten van de ouders dat zij erop zouden toezien dat de kinderen hun huiswerk maakten en op het rechte pad bleven. Tussen die twee is er van een echte communicatie nooit enige sprake geweest. De vrijheid van de jongeren floreerde daarbij, maar het verantwoordelijkheidsbesef niet altijd in dezelfde mate. In mijn ogen heeft van alle Nederlandse instellingen de politie nog het meest bijgedragen aan het verantwoordelijkheidsbesef van ouders en jongeren. Als een jongen weer eens was opgepakt of op straat werd aangetroffen terwijl hij op school hoorde te zitten, werd er ernstig met de vader gesproken. Voor veel vaders gingen toen pas de ogen open hoe Nederland in elkaar zit. Wij hebben altijd goed kunnen samenwerken met de politie, bijvoorbeeld bij de bestrijding van drugs of criminaliteit. In onze ogen zou de politie meer speelruimte mogen krijgen dan ze nu heeft. Laat de jongeren maar eens voelen wat het betekent om vrijheid zonder verantwoordelijkheid te genieten. Ouders gaan bij het ontsporen van hun kinderen, meestal jongens, niet vrijuit.

Maar het eenzijdig opkomen van het Nederlandse welzijnswerk voor slechts een deel van het gezin heeft het gezag

van de vaders ondermijnd. Als een Nederlandse ouder zijn kind een tik geeft, is dat deel van de opvoeding. Als een Marokkaanse vader zijn zoon een lel geeft, een nog altijd in de Marokkaanse cultuur min of meer aanvaard opvoedkundig middel, schijnt dat ineens kindermishandeling te wezen. Kinderen zijn slim genoeg om zoiets onmiddellijk door te hebben. Als je door de politie wordt opgepakt en je krijgt een sigaret in plaats van een pak slaag is de rekensom snel gemaakt. Een moskee kan de taak van de ouders niet overnemen. Wel kunnen wij met ouders over de Nederlandse situatie praten, hun informatie geven en hen stimuleren zich met de school van hun kinderen bezig te houden. De jongeren zelf wijzen wij op hun verantwoordelijkheid.

Wie ontkent dat er dingen misgaan met Marokkaanse jongeren steekt zijn kop in het zand. Wie elke kritiek of waarschuwing over de ontsporing van deze jongeren afdoet als stemmingmakerij tegen buitenlanders of zelfs racisme laadt een zware verantwoordelijkheid op zich. Er zijn problemen en die kunnen alleen worden opgelost wanneer je ze met open ogen tegemoet treedt. De problemen waarover we het hebben, worden alleen maar erger als je erover zwijgt. Als we er in alle openheid mee omgaan is er hoop op een oplossing. De harde Nederlandse samenleving is tegelijk een verlokking voor jongeren. Het is moeilijk om daar concurrentie mee te leveren.

Moskeeën zijn geen pure mannengemeenschappen. We spreken alle moslims aan, mannen en vrouwen. Dat ze gescheiden bidden, in verschillende delen van de gebedsruimte, doet daar niet aan af. In zijn vrijdagspreek spreekt de imam zowel de vader als de moeder aan, als het om jongeren gaat. Beiden zijn verantwoordelijk voor de opvoeding.

De jongeren van de tweede generatie zijn hier opgegroeid. Ze spreken over het algemeen goed Nederlands, ze weten meer van Nederland dan van Marokko en zijn lang niet allemaal zo sterk op de moskee georiënteerd als hun ouders. Welke boodschap heeft de moskee hun te bieden? Spreekt de boodschap van de koran hen nog aan of moet deze boodschap op een meer eigentijdse wijze worden gebracht?

Ik geloof niet dat dit vraagstuk speciaal voor de islam geldt. Een christelijke Kerk waar de diensten hoofdzakelijk door oudere mensen worden bezocht, heeft weinig aantrekkingskracht op de jeugd. Er zijn nog steeds jongeren die naar de kerk gaan, maar niet in dezelfde mate als vroeger. Ik hoor van sommige kerken dat zij juist wel weer jongeren trekken en ook hier zie ik een overeenkomst met sommige moskeeën. De boodschap van de koran is van alle tijden, de manier waarop de boodschap wordt gebracht niet. Overigens zijn er wel degelijk verschillen tussen kerken en moskeeën. In 1974 was er zegge en schrijve één moskee in Amsterdam. Nu zijn dat er zevenendertig, waarvan zestien van Marokkaanse signatuur. Het aantal moskeeën groeit nog steeds. Kerken raken leger, moskeeën voller. Uiteraard heeft dit te maken met snelle verandering van de bevolkingssamenstelling in Amsterdam, waar nu ongeveer honderdduizend moslims wonen, die overigens niet allen een moskee bezoeken.

De plaats van de moskee in Amsterdam heeft alles te maken met de migratiegeschiedenis. In Marokko is de moskee allereerst een gebedsruimte en een plaats voor ontmoeting. De moskee verricht een aantal min of meer maatschappelijke taken, zoals uitvaartbegeleiding, koranlessen en zorg voor hulpbehoevenden, maar die taken zijn toch primair met het geloof verbonden. De islam in Amsterdam is het geloof van een minderheid, onder aan de maatschappelijke ladder, in een voor die minderheid van oorsprong onbekend land. De moskeeën hebben door deze omstandigheid van het begin af aan een veel grotere maatschappelijke lading gekregen dan in Marokko, waar de islam sinds vele eeuwen de meerderheidsgodsdienst is. De moskeeën zijn als het ware meegegroeid met de noden van de gelovigen. Je zou ze van oorsprong arbeidersmoskeeën noemen, met het karakter van een

zelfhulporganisatie. Men hoeft er dan ook niet verbaasd over te staan dat onze moskeeën positie kiezen in zaken als maatschappelijk onrecht. Soms roepen wij zelfs op voor een demonstratie die door seculiere arbeidersorganisaties wordt gehouden. Die samenwerking tussen moskeeën en andere organisaties in de Stedelijke Marokkaanse Raad in Amsterdam is al weer enige jaren oud en werkt in de praktijk goed. Jammer genoeg wordt dit voorbeeld zelden nagevolgd.

Juist omdat wij ons met maatschappelijke vragen bezighouden, kunnen we onze achterban goed informeren over wat er zich in de samenleving afspeelt. Anders dan bij een seculiere organisatie het geval zou zijn, klinkt in onze benadering de boodschap van ons geloof door.

Wij zeggen weleens dat het Nederlandse sociale stelsel Nederland tot een meer islamitisch land maakt dan Marokko. Wie een uitkering geniet en tegelijk zwart bijwerkt, gaat tegen de regels van ons geloof in. Dat wordt ook met zoveel woorden door onze imams gezegd. Wie kan werken, moet niet proberen op kosten van de gemeenschap thuis te blijven, stelt de islam. In de Nederlandse situatie leggen we dat uit volgens de regels van sociale wetgeving. Als iemand recht heeft op een uitkering is dat prima want de banen liggen, zeker voor laaggeschoolde oudere mensen, niet voor het opscheppen. Een uitkering genieten en inkomsten uit werk hebben is onder alle omstandigheden uit den boze. Het bereik van onze moskeeën is breder en dieper dan dat van een Nederlandse instelling. Ook hier hebben wij te maken met een opvoedende taak.

U had het over de opvoedende taak van de moskee. Het bestuur speelt een rol maar de hoofdrol lijkt mij weggelegd voor de imam. Wat is zijn sociale status in de Marokkaanse gemeenschap? Wie betaalt zijn salaris?

U snijdt een gevoelig punt aan. De imam is een sleutelfiguur voor de moskeegemeenschap. Hij gaat vijf keer per dag voor

in gebed, is een scheidsrechter in kleinere en grotere conflicten en - om een katholieke term te lenen - af en toe biechtvader. Sommige Turkse imams worden op kosten van Turkije uitgezonden. Marokkaanse imams worden beroepen op kosten van de gemeenschap hier, die alle kosten van hun verblijf en levensonderhoud voor haar rekening dient te nemen. Als een imam beroepen wordt door een kleine moskeegemeenschap betekent dat voor hem een inkomen ver beneden het minimumloon. Het komt voor dat imams een illegale status hebben, door de gemeenschap op handen worden gedragen en een baken zijn in de integratie, maar niet worden erkend door de Nederlandse vreemdelingenwet. Imams die als herder moeten optreden, zijn hier soms illegaal, zonder eigen woning, zodat ze met alle gevolgen van dien moeten worden gehuisvest in het toch al niet te ruime huis van een lid van de moskeegemeenschap. Dag en nacht wordt een beroep op hem gedaan: bij geboorten, bij overlijden, bij geestelijke nood. De moslingemeenschap zou hem graag loon naar werken geven, dus veel meer dan hij nu krijgt. Maar het gaat om arme mensen, die zo'n salaris simpelweg niet kunnen opbrengen. Heel voorzichtig zetten wij stappen vooruit, bijvoorbeeld door te onderhandelen over dienstwoningen bij een moskee. Een dienstwoning bij een protestantse kerk, waar de dominee voor een beperkte tijd wordt beroepen, is een normale zaak. Bij imams is dat nog niet het geval. Ze zijn op de gewone woningmarkt aangewezen en dit betekent dat zij tegen de tijd dat zij voor een woningtoewijzing in aanmerking komen weer ergens anders worden beroepen. Wie ervan uitgaat dat de aanwezigheid van Marokkanen geen voorbijgaande zaak maar een gegeven is, doet er goed aan van twee kanten in het integratieproces te investeren.

Aan twee kanten in een integratieproces investeren, betekent dat ook een islam van Nederlandse bodem? Bent u het met mij eens dat er een imamopleiding moet komen in Nederland?

Ik wil graag over dat idee spreken. Onze toekomst ligt in Nederland en de aanwezigheid van de islam in Nederland is blijvend. Mijn eigen achtergrond is puur Marokkaans, mijn kinderen hebben af en toe een woordenboek nodig om het Marokkaans te begrijpen, bij wijze van spreken. Mij gaat het erom, mijn geloof over te kunnen dragen en ik zie in dat deze taak alleen mogelijk is met een gedegen kennis van de Nederlandse taal en de Nederlandse cultuur. Als wij de aansluiting bij de Nederlandse samenleving missen, isoleren wij onszelf, niet alleen van onze omgeving maar ook van onze kinderen. Mijn vraag is ook niet zozeer óf we een imamopleiding in Nederland moeten hebben, maar hoe die vorm moet krijgen.

Üzeyir Kabaktepe

Üzeyir Kabaktepe werd op 26 augustus 1966 in Coglu, Turkije, geboren. In het kader van de gezinshereniging kwam hij in 1974 naar Nederland. Hij is ondernemer en coördinator van de Turkse moskeevereniging AyaSofya. Na twee jaar lager onderwijs in Turkije zette hij zijn opleiding in Nederland voort. Hij studeerde af aan de HEAO. Hij is getrouwd en vader van een zoon en een dochter. Hij heeft een hekel aan mensen die liegen alsof het gedrukt staat en houdt van het ondernemerschap en tegelijk van het helpen van mensen die te maken hebben met onrecht. Üzeyir Kabaktepe ziet zichzelf als een succesvol ondernemer die zich voortdurend bewust is van zijn rolvoorbeeld voor jongeren, en als een gelovig moslim die af en toe onorthodoxe paden bewandelt om zijn geloof in de praktijk te brengen.

Kunt u wat over uw achtergronden vertellen?

Ik ben Turk en Nederlander, zonder dat daar een specifieke rangorde in zit, getrouwd, gelukkige vader van een zoon en een dochter, en ondernemer. Na mijn HEAO-opleiding ben ik meteen als ondernemer begonnen en ik probeer mijn vleugels op verschillende terreinen uit te slaan. Ik ben mede-eigenaar van een Nederlands bedrijf in Tunesië dat damesmode in het hogere marktsegment produceert. Wij produceren hoofdzakelijk voor de Nederlandse markt en een importeur in Nederland zorgt voor de verdere distributie in Europa.

De textielbranche in Amsterdam staat er niet goed voor. De confectie-industrie wordt, al dan niet terecht, in verband gebracht met illegale arbeid. Toch startte u een nieuw bedrijf in deze sector.

Ik ben met het bedrijf inderdaad in Nederland begonnen, maar wij zijn weggegaan omdat we in Amsterdam geen overlevingskansen meer hadden. Je hebt te maken met prijscalculaties waar een halve cent meer of minder het verschil tussen winst en verlies uitmaakt. In de loonconfectie wordt bezuinigd waar het het gemakkelijkste is, dus op de lonen. Illegale arbeid is dan ook eerder regel dan uitzondering. Wij waren een van de bedrijven die legaal werkten, maar onze positie verslechterde vanwege de prijsdumping en de werkcapaciteit die er niet meer was.

Wat moet ik me daarbij voorstellen?

Wij hadden mensen nodig die legaal wilden werken, met een sofinummer en al. Het is op zich een bizarre business. Nederlandse opdrachtgevers hebben er baat bij dat ze zo dicht mogelijk op de markt zitten. Als op een gegeven moment witte balletjes op een zwarte blouse de trend worden, moet je uiterlijk de volgende zaterdag de schappen vol hebben met witte balletjes op een zwarte blouse. De grote winkels met de grote namen en de marktkoopliden zullen ze allemaal verkopen. Je kunt kiezen tussen prijsconcurrentie en kwaliteitsconcurrentie, zeker als je trends ziet naar milieubewust produceren. Het merendeel van de Nederlandse afnemers kiest voor afbraakprijzen. Een deel van de productiebedrijven heeft gekozen voor illegale arbeidskrachten of erger, een deel is uitgeweken naar lagelonenlanden, waar ook weer verschillende ondernemersfilosofieën te onderscheiden vallen. Polen was populair, Roemenië bleek nog goedkoper, Wit-Rusland of de Oekraïne of, zoals in ons geval, Tunesië waren ook alternatieven. Onze opdrachtgevers hebben met het verjagen van de confectie vooral één ding bereikt: ze kunnen niet meer snel en adequaat op de grillige wensen van de markt reageren.

Wanneer je met legale mensen werkt, die in bezit zijn van de nodige papieren, kun je in Amsterdam niet meer kostendekkend produceren. Hoogstens krijg je de restorders, de andere orders zijn onderhands aanbesteed of bij bedrijven in het buitenland. Wij zitten nu ruim een jaar in Tunesië, genieten belastingvoordeel als buitenlandse onderneming en zijn er trots op dat wij onze medewerkers primaire en secundaire arbeidsvoorwaarden kunnen bieden die verder gaan dan de lokale wetgeving voorschrijft. Ik had dat overigens liever in Nederland gedaan. Er zijn meer bedrijven die dit soort investeringen doen of de mogelijkheden ertoe onderzoeken. Marokko en Tunesië worden veel door Nederlandse ondernemers bezocht. Ik kwam in Tunis vertegenwoordigers van de Kamer van Koophandel uit Utrecht tegen.

Er heeft een kaalslag plaatsgehad onder de naaiateliers in Nederland, vooral onder de legale ondernemingen. In de stad Mersin alleen al zitten tweehonderd naaiateliers die oorspronkelijk hun thuisbasis in Amsterdam hadden. Ook de handelaren in machineonderdelen zijn die kant opgegaan. De ene markt volgt de andere. In Nederland had ik drieëndertig legale medewerkers, in Tunesië zijn dat er honderdtien. Het zijn overigens wel drieëndertig banen die in Nederland verloren zijn gegaan. Ik heb de indruk dat de sociale impact van het Amsterdamse atelierbeleid veel groter is dan wordt gedacht. De ontwikkeling is veel te snel gegaan en de gemeenschap heeft te weinig tijd gehad om zich op de nieuwe situatie in te stellen.

Een bedrijf kun je verplaatsen, voor een mens is dat moeilijker. In Nederland verblijven nog een paar duizend illegale Turken, waarvan een duizendtal met gezin. Het merendeel heeft een aantal jaren wit gewerkt of heeft in ieder geval zijn premies en belastingen betaald. Sommigen werden het slachtoffer van malafide ondernemers die die belastingen en premies vervolgens niet afdroegen. Ze gaven wel een papier af aan de werknemers, maar hebben geen premies afgedragen. De meeste van die mensen hebben een gezin en zitten nu tus-

sen wal en schip. Als zij in Nederland blijven zijn ze onverzekerd, vallen ze buiten het ziekenfonds en dreigt de schoolcarrière van de kinderen te worden afgebroken. Als zij terugkeren worden ze een vreemde in eigen land, terwijl er voor hun kinderen door de abrupte overgang een grote leerachterstand optreedt. Hoe onzeker hun situatie hier ook was, ze hadden een huis, familie, een school voor de kinderen en een zekere mate van inkomen. Toen zij hiernaar toe kwamen, hebben ze alles verkocht waarop ze nu nog in het land van herkomst terug zouden kunnen vallen: hun land, hun huis, hun koeien en schapen. Wie op het Turkse platteland zijn familiegrond verkoopt, hakt daarmee zijn banden door. Wij praten over duizend gezinnen in Amsterdam alleen. Ik merk dat in het centrum waar ik mijn vrijwilligerswerk doe, Milli Görüs. Elke dag word ik er geconfronteerd met hun problemen. Wij kunnen er niets aan doen dat door politieke beslissingen banen en inkomens verdwijnen, maar onverminderd blijft onze plicht als moslims voor onze medegelovigen te zorgen. Milli Görüs is een stroming binnen de Turkse islam die zich, onafhankelijk van de Turkse staats-islam, naast de gebruikelijke geloofsuitingen vooral bezighoudt met maatschappelijk werk. Onze leden geven donaties, die wij voor dit werk kunnen gebruiken.

De mensen die nu illegaal zijn geworden, durven nauwelijks bij een Nederlandse instelling aan te kloppen, terwijl hun nood hoog is. Wij helpen hen, wat een religieuze plicht voor moslims is, maar tegelijk waarschuwen wij de potentiële nieuwkomers uit Turkije heel voorzichtig te zijn als zij een grote stap richting Nederland overwegen. Al te vaak hebben ze irreële dromen over hun toekomst. De verkoop van hun bezittingen in Turkije dekt misschien de kosten van de reis en een visum, maar nooit die van een aanloopfase hier of de kosten van een terugkeer als een en ander tegenvalt. De weg terug is eindeloos veel langer dan de weg hierheen. En slechter ook, want zonder toezicht.

Zonder toezicht of zonder uitzicht?

Op de heenweg naar Nederland konden zij nog terugvallen op landgenoten. Op de weg terug kijkt niemand naar hen om. De Turkse regering heeft geen boodschap aan hen, en als herstartende nieuwkomer zonder financiële middelen krijgen zij geen poot aan de grond. Sommige remigranten proberen hun geluk in Roemenië.

Vooruitzicht is wat anders. Deze mensen zijn naar Nederland gekomen met een mooie toekomst voor ogen maar die is nooit werkelijkheid geworden. Overigens was er ook in Nederland geen toezicht. De Nederlandse overheid weet bij benadering niet hoeveel mensen naar ons land zijn gekomen. Het aantal verstrekte visa kent zij en vervolgens hoopt ze dat iedereen binnen de gegeven termijn keurig op eigen gelegenheid weer vertrekt. Wij proberen een en ander in kaart te brengen. Waarom komen ze hierheen, wie verspreidt de fabeltjes dat Nederland een land van melk en honing zou zijn?

Onze aanhang is in sociaal opzicht een dwarsdoorsnede van de Turkse bevolking in Nederland. Milli Görüs telt ongeveer veertigduizend leden in Nederland waarvan vijftienduizend jongeren. Wij kennen hun problemen: werkloosheid, voortijdig afhaken van school of studie, familieconflicten, criminele situaties of trouwen op veel te jonge leeftijd, en we sluiten er onze ogen niet voor. Wij kennen uiteraard ook hun sterke kanten. De overgrote meerderheid van onze leden zijn doodnormale Nederlandse burgers.

Vroegtijdige huwelijken?

Ja. Dat gaat om jongeren die zeventien of net achttien zijn, nog geen werk hebben, niet klaar zijn met hun studie en nauwelijks de financiële mogelijkheden hebben om een huishouden draaiende te houden. Het gaat in het merendeel van de gevallen om jongens uit Nederland die hun toekomstige bruid, al dan niet door bemiddeling van familie, in Turkije

tegenkomen. Zij trouwen daar en vervolgens lopen ze tegen de Nederlandse realiteit aan, waarvan de eerste voorbode de nieuwe Vreemdelingenwet is die het overkomen van de bruid in veel gevallen niet toelaat. Daar komt een generatieprobleem bovenop, omdat de jongen na zijn huwelijk, wil hij niet door zijn vrienden voor halfvol worden aangezien, zo snel mogelijk het ouderlijk huis uit wil. Dat soort situaties willen wij voorkomen en als ze optreden, proberen wij met raad en daad bij te staan. Het zou nuttig zijn als de Nederlandse instanties de eigen organisaties van migranten, niet alleen ons, in probleemoplossende zin als partner zouden willen beschouwen.

Wat is precies de Milli Görüs?

De Milli Görüs is een islamitische beweging met wortels in Turkije. Als u de Milli Görüs in het Nederlandse landschap wilt duiden, kunt u deze stroming met de doopsgezinden vergelijken: recht in de leer, met een vrijzinnige opdracht in de samenleving. Waar misstanden zijn, dien je als gelovige te helpen. Milli Görüs is, anders dan de Diyanet, niet gebonden aan het Turkse Directoraat voor Geloofszaken, een regeringsbureau met een ministeriële status dat het doen en laten van Turkse moskeeën in Turkije zelf en in het buitenland controleert en financiert. Milli Görüs is maatschappelijk actief in de landen waar wij wonen, in ons geval Nederland. In de geloofsuiting houden wij ons aan de islamitische regels: wij drinken geen alcohol, gokken niet, wij houden contact met alle mede-moslims, bidden, vasten, betalen onze bijdragen voor de minderbedeelden in deze wereld en hopen eens in ons leven op bedevaart naar Mekka te kunnen gaan. Aan de ene kant zijn wij streng in de leer maar in maatschappelijk opzicht zou je onze stroming flexibel en progressief kunnen noemen, eerder oplossingsgericht dan vermanend. Voor wie leeft in een land waarin een andere geloofsrichting dominant is, moet het uitgangspunt het res-

pect voor de heersende normen en waarden zijn.

Wij zijn op een aantal punten dus wat vrijer dan de moskeeën van de Diyanet. Wij kunnen vrijelijk pleiten voor een imamopleiding in Nederland en zijn vrij in het beroepen van een imam in een van onze moskeeën, of hij nu uit Turkije afkomstig is of uit Nederland. Ik sluit niet uit dat in de niet al te verre toekomst een vrouw bij ons als imam wordt beroepen. Kwaliteit telt en tot die kwaliteit rekenen wij niet alleen de theologische bagage maar ook de kennis van de Nederlandse samenleving. Het zwaartepunt van onze activiteiten ligt echter niet op religieus maar op maatschappelijk vlak. Je mag nog zo vaak bidden maar wat heb je voor je naaste gedaan? Je geloof houdt niet op bij het verlaten van de moskee. Milli Görüs is eigenlijk meer een stroming dan een organisatie. Wij tellen onder onze leden geslaagde zakenlieden, artsen, intellectuelen en ongeschoolde landarbeiders, die elk naar vermogen hun verantwoordelijkheid nemen. Ik weet dat wij in de West-Europese pers niet altijd een even goede naam hebben vanwege onze inhoudelijke verwantschap met de Refah-partij in Turkije of de Duitse tak van de Milli Görüs vroeger. Ik zeg nadrukkelijk inhoudelijke verwantschap, omdat er van een organisatorische relatie geen sprake is. De Milli Görüs-structuur in land A kan niets voorschrijven aan de beweging in land B. Het doet mij overigens wel genoeg dat ik ooit met kracht van argumenten heb kunnen ingrijpen in een bestuursverkiezing in Duitsland, waar kandidaten met een bedenkelijke antisemitische achtergrond gekozen dreigden te worden. In elke organisatie is wel een zwart schaap te vinden. Het hameren op de rechttheid in de leer krijgt in de pers al gauw het stempel van fundamentalisme, wat vervolgens in de publieke opinie wordt geassocieerd met geweld en onderdrukking. Dat wekt bij mij gevoelens van onveiligheid.

Onveiligheid?

Ja, want op het moment dat je een organisatie fundamentalistisch, extremistisch of radicaal noemt, roep je de spoken van vijftien jaar geleden in Turkije op, toen de Grijsz Wolve en links-communistische bewegingen elkaar met hand en tand bestreden. De opvatting van Milli Görüs is dat we in Nederland leven en het hier met elkaar moeten zien te klaren. Natuurlijk weet ik wat er in Turkije gebeurt en wat daar gebeurt kan ik niet goedkeuren. De enige uitweg uit dat conflict is een politieke uitweg en geen militaire. Het conflict in Turkije kan en mag mijn leven en dat van mijn gezin in Nederland niet bepalen. Ik ben geen Turk die de islam moet beleven, ik ben een Nederlandse moslim met een Turkse achtergrond. Ik ben moslim in Nederland en Nederland is een veel islamitischer land dan Turkije, om mij tot dat land te beperken. Het begint met de sociale wetgeving, die naadloos aansluit bij wat de islam als een rechtvaardige samenleving ziet. Geloofsuitingen, of die nu van joden, christenen, moslims of hindoes zijn, worden ook in de openbare ruimte toegestaan. Een moslimmeisje mag als ze dat wil een hoofddoek dragen op de universiteit, op school of als zij in dienst van de overheid is.

De integratieproblemen zijn niet cultureel bepaald maar sociaal-economisch, waarbij de culturele factor een rol speelt. Pa verdient weinig of is afgekeurd, en zoonlief krijgt medeverantwoordelijkheid voor het binnenbrengen van geld. Dat gaat ten koste van zijn studie. Pa kan de druk binnenshuis niet aan, want het huis is het domein van zijn vrouw en bovendien zou hij moeten werken. Pa is een *loser*. Hij gaat naar de moskee om met zijn lotgenoten te spreken. Zijn zoon is intussen verdeeld tussen de solidariteit met zijn ouders en zijn eigen carrière. Hij heeft Nederlandse vrienden, wat in Amsterdam betekent Hollanders, Surinamers, Antillianen, Marokkanen en noem maar op, hij gaat daarmee uit en probeert zijn eigen weg te vinden omdat niemand hem de weg heeft gewezen of feitelijk zou kunnen wijzen. Op weg naar de moskee ziet pa zijn zoon in een café zitten. Dan heb je

letterlijk het gedonder in de glazen. Wij zijn er om in dat soort situaties openingen te zoeken. Zoonlief is overigens ook niet altijd een lieverdje. Zijn hang naar vrijheid en zijn beeld van een toekomst in Nederland leveren hem niet altijd de best denkbare vrienden op. Het slechtste dat je kunt doen, is je ogen sluiten voor jongeren die de verkeerde kant op gaan. Drank, gokken, drugsgebruik, drugshandel en andere onduidelijke activiteiten. Voor schaamte kopen wij niets: wij willen met respect voor alle betrokkenen een aanvaardbare oplossing vinden. Wil je iemand aanspreken, dan moet hij het gevoel hebben dat hij iets betekent en niet aan de kant is geschoven. De mens staat centraal, niet de regels of de rotzooi die hij om zich heen heeft geschapen. Als hij zijn zelfrespect heeft gevonden, zijn de regels een vanzelfsprekendheid en maakt hij goed wat hij eerder fout heeft gedaan.

Onze imams zeggen niet: de Profeet heeft zo en zo geleefd dus daar heb je je leefregel. Ze geven aan wat de Profeet in zijn tijd heeft gedaan met de middelen die hij had. Dus in deze tijd moet je jouw middelen gebruiken. De voorschriften van de koran zijn een richtsnoer, maar geen gebruiksaanwijzing die de eigen verantwoordelijkheid overbodig maakt. De islam is een geloof dat zich gemakkelijk laat inpassen in allerhande situaties. Als je op tijd wilt bidden en je hebt die mogelijkheid niet, mag je je gebed op een ander tijdstip inhalen. Sommige mensen vinden dat bezwarend. Dat zijn gevoelens tussen jou en Allah.

Vindt de Milli Görüs-beweging dat de shari'a moet worden aangepast aan de omstandigheden van de moderne wereld?

Je kunt de shari'a niet alleen beoordelen aan de hand van de uiterste voorschriften die erin staan beschreven. De grondslag van de shari'a is rechtvaardigheid. Wie steelt, zal zijn daad moeten goedmaken, vergiffenis moeten vragen, de schade moeten vergoeden. Van de grondregels is een aantal nevenwetten afgeleid, waarvan ik de geldigheid niet voor mijn

rekening neem. De shari'a dient te worden gemoderniseerd om daarmee het rechtvaardigheidsbeginsel opnieuw tot uitgangspunt te laten zijn en niet het politieke misbruik dat van deze wetgeving wordt gemaakt door ambtelijke haarkloverijen tot opperste rechtsbeginsel te verheffen.

Onze activiteiten zijn verschillend. Ze hebben vaak een voorlichtend karakter in samenwerking met Nederlandse instellingen en deskundigen. Wij hebben het over aids, we hebben het over bibliotheken, over computerlessen voor vrouwen, over wat niet eigenlijk. Ik heb af en toe het idee dat men denkt dat moslimvrouwen emanciperen als ze hun hoofddoek afleggen. Ik denk veeleer dat ze emanciperen als ze zich met hoofddoek en al thuisvoelen in een buurthuis. Voor dat recht vechten wij. Een moslimmeisje moet een computercursus kunnen volgen, moet bij wijze van spreken een managementcursus kunnen volgen. En als haar hoofddoek daarbij een obstakel vormt, jammer voor de buitenwereld, dan organiseren wij die opleiding zelf.

Hoeveel moskeeën rekent u tot uw beweging?

Vijfendertig moskeeën, waarvan drieëndertig in een afzonderlijke vestiging, al dan niet in eigendom en twee in een groter complex. We hebben tweeënzestig jongerenverenigingen, die opereren onder de naam MGT. Ze moeten hun eigen speelruimte hebben, vandaar de eigen naam. Die jongerenverenigingen zijn essentieel. De oudere mannen van onze organisatie hebben vaak nog het idee dat alle problemen van de integratie zich vanzelf wel zullen oplossen. Ze willen hun oude dag meer in levensbeschouwelijke zin invullen dan zich bezighouden met de dagelijkse beslommeringen. De jongeren hebben daar een ander idee over. Ze hebben veeleer het idee dat hun problemen pas zijn begonnen. En dat er een strategie op de langere termijn nodig is om eruit te komen. Het geduld van jongeren, ook van Turkse jongeren, is niet eindeloos.

U zegt: een groep van jonge Turken. Hoe voelen ze zich: als Nederlander of als Turk?

Het zijn Nederlandse jongeren met de islam in hun hart. Een vergadering van de MGT wordt geopend met ‘welkom Nederlandse moslim-jongeren’. Sommigen doen daar nog lacherig over, maar een feit is dat tachtig procent van onze jongeren de Nederlandse nationaliteit heeft. Ze aanspreken als Turkse jongeren zou trouwens niet kunnen want een groot deel van onze jeugdleden is van Marokkaanse afkomst. Onze afdeling in het stadsdeel Bos en Lommer in Amsterdam heeft tachtig Marokkaanse jongeren als lid. Het zijn de activiteiten en de gemeenschappelijke islamitische identiteit die trekken, niet de Turkse achtergrond.

Zo'n twintig procent heeft te kampen met ruzie thuis. Vader hangt een of andere Turks-nationalistische visie aan, zoon of dochter houdt vader voor dat hij nooit meer naar Turkije zal terugkeren en zich beter bij de Nederlandse werkelijkheid kan neerleggen. Zoon zegt moslim te zijn maar geen Turkse moslim. Je krijgt dan een opeenstapeling van vragen. Vader was naar Nederland gekomen om het hier te maken en vader is daar niet altijd in geslaagd. Het gezin is later overgekomen en werd onmiddellijk geconfronteerd met zijn achterstandspositie. Vader raakte ziek, moeder werd het anker van de integratie, wat zij in feite al was in de periode toen zij in Turkije en vader in Nederland zat. Hun kinderen zijn niet achterlijk. Zij weten dat ze op zichzelf zijn aangewezen. Het is een explosieve generatie die een enorme creativiteit in ieders voordeel kan brengen. Maar het is ook een gevaarlijke generatie, want zij zijn opgegroeid in haat. Zij haten hun ouders, omdat ze van hen geen betere startkansen in deze samenleving hebben gekregen. Zij haten deze samenleving omdat die hun ouders de dromen van een betere toekomst heeft ontnomen en hun respect heeft aangetast. Hun trotse vader is een afgekeurde schoonmaker. Zij haten hun land van herkomst, waarvan ze de verstikkende leefregels niet meer wil-

len begrijpen, maar dat hen wel achtervolgt elke keer dat ze voor stomme Turk of schapenslachter worden uitgemaakt. En zij haten zichzelf. Hoe goed zij ook presteren, en doorgaans doen ze dat ook, telkens worden ze gepasseerd door Hollandse Nederlanders met betere kruiwagens.

Turks nationalisme. Het was strijk-en-zet in de jaren zeventig en tachtig dat de conflicten uit Turkije in Nederland dunnetjes werden overgedaan door politieke bewegingen met hun wortels in Turkije zelf. Je had de Grijze Wolven, die zacht gezegd op de hand waren van het militaire bewind, en aan de andere kant de verschillende schakeringen van links tot extreem-links.

Die politiek is doodgebloed. Sommige politieke Turkse organisaties hebben een nuttige rol in het behartigen van de belangen van de eerste generatie ‘gastarbeiders’ vervuld. Denkt u aan de brandgevaarlijke pensions of de koppelbazen. Soms waren deze organisaties opgezet door hoogopgeleide politieke vluchtelingen uit Turkije, die zich inderdaad bedreigd voelden door de activiteiten van de extreem-nationalisten van de Grijze Wolven. In Nederland geven wij geen kans aan meneer Janmaat. Evenmin moeten deze nationalistes speelruimte krijgen. De politieke oriëntatie uit die tijd heeft tot veel verdeeldheid geleid en de Turkse moskeeverenigingen waren in die jaren nog niet zo sterk geïntegreerd dat ze een afdoende alternatief konden bieden. Het is overigens een vrij unieke ontwikkeling dat moskeeën zich niet alleen met hun religieuze taken bezighouden, maar vooral ook met de maatschappelijke, de pastorale kant. In dit opzicht zou je de migratie een vernieuwende impuls in de islam kunnen noemen. Wij zijn in die tendens meegegaan. Elke moslim is bij ons welkom, we vragen geen paspoort.

Zijn er ook niet-Turkse leden van de Milli Görüs?

Zeker, en actief ook, ze geven sportlessen, helpen achter de balie en zijn actief in de huiswerkbegeleiding. Bij dat soort activiteiten is de voertaal Nederlands, zoals we ook onlangs zijn begonnen met jongerendiensten in het Nederlands in onze moskee.

Ik wil een drietal thema's aan de orde stellen: huwelijk, homoseksualiteit en afvalligheid. Wat vindt uw beweging van een huwelijk tussen een moslim en een niet-moslim?

Volgens Milli Görüs zijn mensen vrij om een huwelijkspartner te kiezen, als mensen van elkaar houden en weten dat ze met elkaar op kunnen schieten. Wij zijn ertegen dat willens en wetens met onderdrukking een bepaald huwelijk wordt afgesloten. Binnen Milli Görüs is er altijd afkeer geweest van vaders die hun dochters uithuwelijken. Wanneer je met ouders spreekt over de keuze van hun kinderen, is het antwoord dat wie kiest voor een huwelijk met een niet-gelovige zelf in het reine met Allah moet komen. De vader zal niet staan te juichen. Hij kan overwegen financieel niet aan het huwelijk bij te dragen, maar het blijft het eigen gewetensvraagstuk van zijn kind.

Geldt dat ook voor vrouwen?

De positie van vrouwen is nog altijd niet gelijk aan die van mannen, ook al zou je willen dat het wel zo was. Een moslimmeisje dat met een niet-moslim trouwt krijgt geheid problemen in haar omgeving en anders krijgen haar kinderen dat wel. Min of meer neemt men nog altijd aan dat een man de vrije keus heeft en dat een vrouw met een moslim dient te trouwen. Het probleem is echter niet theologisch maar maatschappelijk van aard. In zulke situaties proberen wij begeleiding te geven. De lokale gebruiken zijn echter zo diep ingebakken dat niet altijd te voorkomen valt dat een vrouw die een dergelijke keuze maakt door haar omgeving wordt

verstoten, ook in Nederland. Je bent vervolgens als organisatie vooral met reparatiewerk bezig. Je gaat samen met een imam op huisbezoek om te trachten tot een verzoening te komen. Wij stellen: de islam moet toch veel beter, veel vriendelijker, veel roemrijker beleefd kunnen worden, en niet als een onderdrukkingsmechanisme. Overigens is de maatschappelijke druk op meisjes blijkbaar nog zo groot dat het niet vaak voorkomt dat ze met een Nederlandse jongen willen trouwen. Ik ken voorbeelden van meisjes die door hun familie om die reden zijn verstoten.

Een tweede vraag is: hoe staat Milli Görüs ten opzichte van homoseksualiteit?

We hebben in 1992 zelfs een forum aan dit thema gewijd. Dat homoseksualiteit bestaat, is een gegeven. Homoseksuele handelingen komen universeel voor. Homoseksuele identiteit is een ander vraagstuk. De koran is expliciet over mannen die met elkaar willen samenleven als waren ze man en vrouw: het is verboden en zelfs godslasterlijk. Dat mensen die zo samenleven van hogerhand worden gestraft is voor veel moslims logisch. Niet voor niets is aidsbestrijding en -preventie zo'n moeizame aangelegenheid in islamitische kring. Toch blijft de inrichting van je eigen leven een zaak tussen jou en Allah.

Wie voor een homoseksuele levenswijze kiest plaatst zich buiten de islamitische gemeenschap vanwege dat koranische verbod. Hij of zij zal in zijn omgeving op weerstand stuiten en kiest waarschijnlijk voor de makkelijkste plek: aan de rand van zijn gemeenschap. In de paar gevallen die ik heb meegemaakt, is het zo gegaan, overigens zonder dat de banden met de directe familie werden verbroken. Daarom hamer ik op het verschil tussen homoseksuele geaardheid en homoseksuele identiteit. Het Nederlandse homo-emancipatie-idee, dat zo individualistisch is dat je het opgeven van banden met je familie als bevrijding kunt ervaren, biedt in

mijn ogen geen perspectief. Ik weet dat er een zelfhulpgroep is van moslimjongeren met homoseksuele contacten en een dergelijk initiatief is nuttig. Ik weet natuurlijk ook dat de moderne wetenschap niet meer over homoseksualiteit spreekt als een ziekte en algemeen aanneemt dat de geaardheid zelfs is aangeboren. Ik zit dus met een dilemma tussen een geloofsregel, wetenschappelijke kennis en maatschappelijke aanvaarding. Hier is ruimte nodig voor een debat op alle niveaus zonder gemeenplaatsen.

Het derde punt is afvalligheid. Wat vindt u van een moslim die overstapt op een ander geloof?

De plaats van het geloof is het hart. Het geloof moet uit het hart, de hersenen en de ziel komen. Wanneer het geloof niet aanwezig is kun je iemand niet dwingen te geloven, tenminste dat is mijn opvatting. In de Turkse nationalistische visie geldt dat wie zich Turk noemt tegelijk moslim is. Dat zijn bewoordingen van oudere generaties. Verschillende islamitische landen hebben de islam als grondslag in hun grondwet verankerd. Maar zijn de bewoners daarmee gelovig? In Turkije is het niet mogelijk je als moslim te laten uitschrijven. Van de bevolking staat achtennegentig procent als moslim te boek. Eens een moslim, altijd een moslim, terwijl er toch verschillende geloven zijn in Turkije. Tamelijk recent sociologisch onderzoek in Turkije geeft aan dat ongeveer zestig procent van de jongeren zich daadwerkelijk als gelovig moslim beschouwt. Eerlijk gezegd gaat het mij meer om de levenswijze van mensen dan om het etiket dat ze eraan hangen.

De naam van de Diyanet is al eerder gevallen. Wat is uw verhouding met die organisatie?

De Diyanet is een Turks-islamitische beweging in Nederland die direct aan de Turkse Republiek gebonden is. De Turkse Republiek bepaalt in welke moskeeën welke imams komen

en op welke preekstoel welke preken worden gehouden. Maandelijks bepaalt het hoofd van de Diyanet in Den Haag of in een andere stad, wat er in het vrijdagsgebed van de volgende week mag worden gezegd. De Diyanet kent zo'n vijftientig moskeeën in Nederland en een aantal jongerenverenigingen, maar bij mijn weten geen vrouwenverenigingen. De organisatie telt een zeventigduizend aanhangers, waarvan er tienduizend betalend lid zijn. Ik loop enigszins op eieren, omdat ik enerzijds wil aangeven dat er verschillen tussen onze organisaties zijn maar anderzijds niet de indruk wil wekken dat de onderlinge verschillen dramatische proporties aannemen. Als ik onderweg ben, maak ik geen onderscheid in de moskee waar ik zal bidden en op de keper beschouwd zijn er minder verschillen tussen moskeeverenigingen dan de buitenwacht vaak aanneemt.

Los van de religieuze functie zou ik een moskee willen beoordelen op de mate waarin de vereniging afhankelijk is van het buitenland, waarin zij integratie in de Nederlandse samenleving nastreeft. Op die twee punten ondervindt de Diyanet concurrentie van de Milli Görüs. Wij hebben in plaats van een verplicht kader een onderlinge coördinatie, welke thema's we in het vrijdagsgebed aanstippen, waarbij het de moskeeën vrijstaat hun eigen accenten te leggen. Wij volgen niet alleen de internationale actualiteit maar ook de Nederlandse en zelfs de regionale. Het vrijdagsgebed in Amsterdam kan over aids gaan, terwijl het dezelfde dag in een van onze andere moskeeën over verantwoordelijkheid voor het milieu of de situatie in voormalig Joegoslavië gaat.

Milli Görüs kent ook een zekere coördinatie voor grotere acties, bijvoorbeeld bij internationale humanitaire hulp. Wij hebben met voedseltransporten ertoe bijgedragen dat de burgerslachtoffers van de oorlog in Joegoslavië de winter door konden komen. Waar de Diyanet ambtelijk de richtlijnen uit Ankara volgt, met zijn door de Turkse overheid betaalde bestuurders en imams, proberen wij op een dynamische manier invulling te geven aan ons moslim-zijn in

Nederland. En onze imams betalen we uit de bijdragen van onze eigen gelovigen. Overigens zit daar een rechtsongelijkheid in, omdat religieuze functionarissen in dienst van de Turkse overheid een aanzienlijk belastingvoordeel genieten, wat dus neerkomt op extra kosten voor onze moskeeën.

U zei dat u vrij was te pleiten voor een imamopleiding in Nederland.

Zeker, en ik sluit me aan bij de ideeën van het Amsterdams Centrum Buitenlanders en de Leerstoel Islam, dat zoiets zal moeten gebeuren volgens de zogenaamde *duplex ordo*: een onderbouw van een theologische opleiding op universitair niveau, gevolgd door een bovenbouw waarin, nog steeds volgens een verantwoord educatief stelsel, de invulling van de betreffende geloofsrichting wordt gegeven. In de tussentijd zijn bijscholingen van imams op het gebied van de Nederlandse taal, de kennis van de Nederlandse samenleving en het opdoen en bijspijkeren van pastorale vaardigheden hard nodig. Wij staan wat dat betreft open voor samenwerking met eenieder die iets voor ons kan betekenen.

De Diyanet is een Turkse staatsorganisatie. Er zijn ook nog de alevieten.

Turkije is een land met veel verschillende volkeren en culturen. De vader des vaderlands Atatürk heeft met zijn militaire overwinningen in de Eerste Wereldoorlog en vervolgens zijn geslaagde vestiging van de Turkse Republiek ons land tevens opgezaald met een staatsordening waarin de democratie door het leger wordt bewaakt. Wij hebben een scheiding van Kerk en Staat en in de praktijk werkt dat alleen met een restrictief beleid. De alevieten zijn één van de vele minderheden in Turkije. In Nederland tellen we zo'n twintig- tot dertigduizend burgers van alevitische afkomst. Ze lagen en liggen wel onder vuur omdat alevieten traditioneel

vrijdenkers zijn. Het zijn moslims die hun geloof individueel beleven en geen moskee hebben. Veel intellectuelen van alevitische afkomst hebben Turkije verlaten en zich in het buitenland gevestigd. Wat anderen ook mogen zeggen, in Syrië of in andere landen, ik beschouw ze als broeders. Evenals ik Koerden als mijn broeders beschouw. Het is wellicht goed te vermelden dat het bestuur van mijn moskee breed is samengesteld. We hebben ook Koerdische bestuursleden.

Speelt het Koerdische probleem een rol?

Ja en nee. De PKK is in Nederland in 1993 en 1994 zeer actief geweest, door alle cafés en zaken en bedrijfsruimtes van Turken in Amsterdam te bezoeken. In Enschede, Den Haag en Rotterdam hebben wij hetzelfde meegemaakt. Bedrijven werden aangeschreven en aangespoord om dertig- tot veertigduizend gulden contributie te betalen. Tegelijk vragen onze Koerdische moskeegangers aandacht. Enerzijds omdat ze zich grote zorgen maken om hun familie in Oost-Turkije, anderzijds omdat ze zich door PKK-activisten in Nederland bedreigd voelen. Wij hebben als migrantenorganisatie de tamelijk zware stap gezet om met de politie in dit soort zaken te gaan samenwerken en tegelijk hebben we de Binnenlandse Veiligheidsdienst van onze bevindingen op de hoogte gebracht. De Mercatorbuurt in het Amsterdamse stadsdeel De Baarsjes was een centrum van de drugsmafia en tegelijk een thuisbasis van de PKK. De PKK kwam aan zijn geld door de handel in drugs, met vrachtwagens tegelijk uit Turkije gesmokkeld en via een netwerk van dealers aan de man gebracht, onder andere in onze buurt. Het geld werd indertijd in Brussel verzameld, maar dat centrum schijnt intussen naar Nederland of Luxemburg te zijn verplaatst. Wij hebben de heroïnehandel in de buurt samen met de politie effectief opgerold, maar we blijven alert. De PKK wordt in Nederland redelijk met rust gelaten, zij houden zich in Nederland zelf eveneens rustig, maar ik weet niet of de aanslagen op Turk-

se bedrijven in Duitsland mede gepleegd zijn door mensen uit Nederland of dat het om racistische aanslagen gaat. De PKK zit in de knel, dus ze gaan heel ver om de aandacht van de publieke opinie en de politiek op hun zaak te vestigen. In onze eigen verenigingen gaan Koerden en Turken hand in hand. Wij zijn bezig met integreren in Nederland, niet met de politiek van Turkije.

Wie mij over de Milli Görüs vertelt noemt daar meestal in één adem de naam van de Welvaartspartij bij, de Refah, van Erbakan, die een succesvolle campagne beloond zag met het premierschap, dat hij afwisselend deelt met mevrouw Tansu Çiller van de Partij van het Rechte Pad, de DYP. Instanboel, Ankara en Konya hebben burgemeesters van de Refah. Wat wil deze partij precies?

Turkije zit in een identiteitscrisis. Het is een veelvolkerenstaat die zich met moeite staande heeft gehouden tegen het koloniaal geweld van de Eerste Wereldoorlog. De staat ontleent zijn identiteit aan die periode en de Turkse vader des vaderlands Kemal Atatürk hing een concept van moderniteit aan dat misschien verder ontwikkeld had kunnen worden, inclusief ideeën over de scheiding van Kerk en Staat, als zijn erfenis als legeraanvoerder niet was overgegaan op het leger maar op een burgerlijk bestuur. Het oude feodale systeem bestaat op papier niet meer. Wij zijn een parlementaire democratie in Turkije. Maar het leger waakt over de erfenis van Atatürk en daarmee zijn de verhoudingen in het land versteend. De Turkse identiteit is een defensieve identiteit en daarmee een verstarde. Een seculiere staat afkondigen in een islamitisch land is één ding, maar je vraagt om moeilijkheden als je vervolgens de geloofsbeleving nationaliseert en geen ruimte laat voor wat mensen zelf als islamitische waarden zien: geen corruptie, te eten voor iedereen, gelijke onderwijskansen, gelijke carrièrekansen, het recht je geloof in het openbaar te belijden. Wie niet aan de regels van de staats-

islam voldoet kan bijvoorbeeld zijn loopbaan in het leger vergeten. Ik ben niet tegen een Turkse identiteit. Sterker nog, ik kan me er wel iets bij voorstellen. Maar de erfenis van Atatürk mag niet worden gemonopoliseerd. Het basisidee dat zoveel verschillende stromingen en volkeren samen een republiek vormen, is uitstekend verdedigbaar mits de diversiteit gerespecteerd wordt als ontwikkelingskracht en niet als staatsgevaarlijke houding wordt gezien.

Turkije is een modern land, met een niveau van economische, culturele, wetenschappelijke en technologische ontwikkeling waar geen enkel land zich voor zou hoeven schamen. Toch vertoont het land derde-wereld-trekken: ontvolking van het platteland en een massale trek naar de stad. Op papier telt Istanbul inmiddels elf miljoen inwoners. In de praktijk zijn het er op een ruimte van vijftig bij tweehonderd kilometer zestien miljoen: meer dan het inwonertal van heel Nederland. Voor de overgrote meerderheid van deze bewoners zijn er geen voorzieningen van betekenis. Watervoorziening, gasvoorziening en voedseldistributie zijn een probleem. Het systeem is inmiddels zo dichtgeslibd dat afkomst een grotere rol speelt dan capaciteiten. Talentvolle jongeren krijgen geen beurs omdat ze toevallig uit de verkeerde wijk of de verkeerde familie komen.

De Refah- of Welvaartspartij is misschien geen politieke partij in de traditionele zin van het woord. Het is meer een beweging en kiesvereniging tegelijk van krachten in de Turkse maatschappij die de verstarring willen doorbreken. De sociale component, rechtvaardigheid, is bindend. Een society-dame, zoals de schoonzus van de burgemeester van Istanboel Erdogan, kan zeer wel hand in hand met een radicale moslimstudent en zijn gesluierde echtgenote de boodschap uitdragen, dat het niet klopt dat in het moderne Turkije een ambtenarensalaris precies genoeg is voor twee weken eten in plaats van voor een maand. De Refah-partij heeft een simpele boodschap: je waarde heb je als mens en daarvoor hoef je je niet Turk of Europeaan te noemen. Refah hamert op ei-

genwaarde en zelfredzaamheid en spreekt mensen die het beter hebben daar ook op aan: zij zullen hun broeders zelf moeten ondersteunen, in plaats van zich over te leveren aan het cliëntelisme-systeem dat werkgelegenheid, toegang tot onderwijs en voorzieningen bepaalt.

Is er een band tussen Milli Görüs en de Refah-partij?

Milli Görüs bestaat in Turkije, Duitsland, Nederland, België, Oostenrijk, Frankrijk, Zwitserland, Noorwegen, Denemarken, Australië, Canada en zelfs in de VS. Waar een grote groep Turken zich heeft gevestigd is er een Milli Görüs-beweging. Er is tussen Milli Görüs en Refah geen werkelijk formele band, wel een samenvallen van achterban en visie. De Refah is voor haar achterban op ten minste twee punten aantrekkelijk. Door hun sociale werk in de sloppenwijken en door hun brandschone imago op het gebied van corruptie, waardoor ze aan populariteit bij kleinere middenstanders en ambachtlieden hebben gewonnen. Een Refah-ambtenaar of -bestuurder heeft een bordje op zijn bureau staan dat het bieden van steekpenningen strikt verboden is. Een voorbeeld uit Istanboel. Toen Erdogan burgemeester van deze metropool werd, betrof een van zijn eerste acties het uitgaansleven. Niet om het te verbieden maar om de werkomstandigheden van het personeel te verbeteren. Hij sluit zijn ogen niet voor het bestaan van de prostitutie. Als je dit kwaad niet kunt uitroeien, kun je er op z'n minst voor zorgen dat de vrouwen die in deze sector werken goed worden behandeld.

Er zijn overigens ook verschillen. De Refah in Turkije heeft af en toe een antiwesterse retoriek, terwijl onze toekomst als Nederlanders in het westen ligt. Een begrijpelijk verschil, als je alleen al naar de geografische ligging van beide landen kijkt. Je kunt de situatie van moslims niet over één kam scheren. Er zijn zelfs enorme verschillen tussen wat de Milli Görüs in Duitsland doet en wat wij doen. Er bestaat

evenmin een financiële band tussen Refah en de Milli Görüs. We zijn beide op donaties uit onze achterban aangewezen. Je zou kunnen zeggen dat wij wat dat betreft vissen in dezelfde vijver.

Wat is de Kaplan-beweging in Duitsland?

De Kaplan-beweging wordt rechtstreeks door Iraanse regeringspersonen in Duitsland gesubsidieerd. Zij hebben getracht de Milli Görüs in Duitsland in hun macht te krijgen. Zeshonderduizend leden is tenslotte niet niets. Zij zagen de Milli Görüs enerzijds als een welkome bron van inkomsten en anderzijds vanwege het aantal leden als een potentiële machtsfactor om hun eigen ideeën kracht bij te zetten. Kaplan wilde de islam laten zien als een gevaar waar West-Europa goedschiks of kwaadschiks rekening mee zou moeten houden. Hij wilde een intimiderende koers volgen om daarmee de islam als macht te profileren. Niet voor niets liet hij zich tijdens optredens graag als een strijder met een zwaard in zijn hand filmen en fotograferen. Zijn doelstellingen waren niet religieus van aard maar zuiver politiek. Wat hij stelde over de doelstellingen van de islam is in mijn ogen niet minder dan een pervertering van het islamitische geloof. Zijn boodschap was evenzeer voor zijn Turkse achterban bedoeld: hij wilde een onafhankelijke islamitische staat, met Duitsland als uitvalsbasis. Dat was de bekende druppel voor Milli Görüs om met zijn organisatie te breken. Een en ander is uitgedraaid op een fors conflict, omdat Kaplan een andere troef ging uitspelen: verstoting door de Milli Görüs. Hij zou slachtoffer zijn. Het veroorzaken van onrust of een splitsing in de gemeenschap van gelovigen is een van de grootste zonden die een moslim kan begaan en dat was precies de boodschap die hij over de Milli Görüs aan zijn eigen achterban verkondigde. Hij is zijn eigen radicale weg gegaan. Nadat wij de banden met hem hadden verbroken, organiseerde hij nog zo'n vierduizend Turken in Duitsland en had hij nog eni-

ge aanhang onder andere moslims in Duitsland uit Algerije en Egypte. De bindende factor voor zijn aanhang bleef de ontwikkeling in Turkije zelf, niet die in West-Europa, en verder zijn radicale retoriek, die als twee druppels water op de uitspraken van Khomeini in Iran bleef lijken.

Iraniërs in Duitsland waarmee ik in die tijd sprak, hebben mij eens te meer overtuigd van de verderfelijkerheid van het gedachtegoed van mensen als Khomeini en Kaplan. Een van Khomeini's punten van moreel herstel in Iran was het uitbannen van prostitutie. Onder zijn rampzalige economische beleid is de prostitutie alleen maar toegenomen. Hij stelde zijn beleid voor als een islamitische bevrijding: het werd onderdrukking. Wie de islam met gebruikmaking van onderdrukking wil introduceren, schiet zijn doel voorbij. De islam is een geloof van respect, geen tovermiddel waarvan je zegt: deel iedereen een zwaard uit, kondig de heilige oorlog af, de jihad, kap iedereen die je in de weg staat om en aan al je problemen zal een eind komen!

Overigens is de Kaplan-beweging op haar retour in Duitsland. In Nederland hebben ze nauwelijks een voet aan de grond gekregen. Maar zolang mensen met een lage opleiding en weinig perspectief op integratie met radicale termen aanspreekbaar zijn, zal er altijd wel een voedingsbodempje voor dit soort volksmenners blijven.

Hoe ziet u de islam zich in Nederland ontwikkelen?

Er ontwikkelt zich een waarlijke, een echte islam in Nederland, één die niet politiek vanuit de landen van herkomst is geïnspireerd. Ik zie een dergelijke ontwikkeling bij zowel Turken als Marokkanen. Onze ouders hadden te maken met een geïmporteerde islam. Turkije en Marokko bepaalden alles: hoe je je had te verhouden ten opzichte van Nederland, hoe je diende te geloven, hoe je diende te stemmen. Feitelijk beheersten Turkije en Marokko elk levensterrein. De oriëntatie op de landen van herkomst had een frustrerende wer-

king op het integratieproces. De Nederlandse samenleving werd afgewezen op verschillende gronden, maar tegelijk werd daarmee het zicht op de waarden in deze samenleving belemmerd. Het gebrek aan respect voor Nederland maakte dat mensen er geen been in zagen een uitkering aan te vragen terwijl zij wel degelijk konden werken. Er is nu veel meer het inzicht gegroeid dat wie kan werken ook zal werken. Wie niet kan werken verdient de volle steun van de samenleving. De echte islam zegt: je mag je nooit als nietsnut aan de kant laten gooien. Je zal voor je brood moeten werken. Wij kunnen in de migratie de islam meer en meer ontdoen van de politieke aanslibbels uit het geboorteland van onze ouders, en daarmee opnieuw op zoek gaan naar de religieuze kern van ons geloof. Je bent voor je onderzoek niet meer aangewezen op een staatsideologie. Je hebt vrije toegang tot de bronnen van kennis, zoals op onze universiteiten en in onze bibliotheken. Het debat met en binnen de Nederlandse universiteiten zal, hoe pijnlijk het soms ook is, bevrijdend zijn en ons verder brengen. Het zijn debatten zonder sancties van politieke of maatschappelijke uitsluiting, met spelregels die het respect van alle deelnemers als uitgangspunt hebben. Kunt u zich voorstellen wat voor een schatkamer Nederlandse bibliotheken of boekhandels zijn voor mensen die eenheidsworst gewend zijn?

Onze achterstand is nog niet ingelopen. Als vijfenzeventig luidruchtige radicalen boeken of de een of andere pop verbranden voor het hek van een ambassade heeft *de islam* het weer gedaan. Terwijl wij in praktijk al lang en breed over verschillen van mening praten. Ik kan me voorstellen, of sterker nog, ik hoop en verwacht dat moslims in de migratie ook in de landen van herkomst een voorbeeldwerking voor vernieuwing van het geloof zullen hebben. Wij kiezen niet voor de weg van de aanpassing, als iemand ons al zou kunnen uitleggen waaraan we ons precies moeten aanpassen en of dat in Amsterdam hetzelfde is als in Apeldoorn. Wij kiezen voor burgerschap met alle rechten en plichten van dien. Wij wil-

len gelijkheid in de praktijk, niet alleen op papier. Wij zullen onze rechten opeisen en als daar een demonstratie of een staking voor nodig is, het zij zo. Maar wij houden ons wel aan de spelregels van de democratie, waarin het geweldsmonopolie bij de overheid ligt.

De vergadering van het Koerdisch parlement in ballingschap, dat enige tijd geleden in Den Haag bijeenkwam, heeft nogal wat commotie veroorzaakt. De Turkse regering reageerde fel en er was een redelijk druk bezochte demonstratie van Turken tegen dit zogenaamde parlement.

Er bestaat zoiets als vrijheid van demonstratie. Overigens kwam het overgrote merendeel van de demonstranten met de bus uit Duitsland en België. Wij hebben in onze moskeeën opgeroepen tot verdraagzaamheid, met een in Turkije niet mis te verstane verklaring dat het conflict in Oost-Turkije uitsluitend met politieke en niet met militaire middelen kan worden opgelost. De respons op deze oproep in onze achterban was groot, wat niet zo verwonderlijk is omdat wij op het gebied van onderlinge verdraagzaamheid, zoals hier tussen Koerden en Turken, een traditie hebben op te houden.

Wij hebben eveneens veel reacties van buiten gehad waaruit waardering voor onze oproep sprak. Van bestuursleden van andere islamitische groeperingen, bijvoorbeeld de alevitische gemeenschap, maar ook van Nederlandse zijde, bijvoorbeeld dominee Reinders van de Pniëlkerk in Amsterdam. De alevitische gemeenschap in Turkije staat onder druk en tijdens een protestactie van alevieten in Nederland hebben zij in de Pniëlkerk onderdak gevonden. Dominee Reinders kwam na onze oproep met twee bloemstukken. ‘Eén voor de dialoog en één voor de vriendschap.’ Dan weet je dat je met investeringen in dialoog op de goede weg zit.

Met de seculiere bewegingen uit Turkije in Nederland ligt de dialoog gecompliceerder. Ze hebben wat meer moeite met hun politieke verleden in Turkije ten tijde van het militaire

regime. Ik voel niets voor hun links-radicalisme maar ik heb respect voor de persoonlijke offers die mensen voor de verwezenlijking van hun idealen brengen. Als wij de omgangsvormen normaliseren tot een Nederlands niveau zal ook deze dialoog er nog wel eens komen.

Vreest u met uw integratiestreven op den duur niet een verwatering van de islam?

Wat is verwatering? Over maatschappelijke vraagstukken op het snijvlak met mijn geloof denk ik anders dan tien jaar geleden, soms meer in de richting van de bronnen van mijn geloof, soms meer in de richting van een Nederlands compromis. Mijn vrouw en ik beschouwen elkaar als volstrekt gelijkwaardige partners. Als zij de auto nodig heeft voor een uitstapje met de kinderen gaat de directeur van Atlas-Reizen en een textielbedrijf die dag met de tram en de trein. Ik zie er geen been in om af te wassen of mijn eigen overhemden te strijken. Als ik een stap in mijn carrière of in de politiek zet zal dat alleen gebeuren met haar volledige instemming. Wij hebben er bij de geboorte van onze zoon over gesproken en meer nog vorig jaar bij de geboorte van onze dochter. Mijn vrouw en ik zijn beiden in Turkije geboren, onze kinderen in Amsterdam. Geloof is geen vanzelfsprekendheid. We zullen onze kinderen als moslim opvoeden, maar met respect voor hun omgeving. Vorig jaar hebben wij onze zoon de betekenis van Kerstmis uitgelegd. Jezus is in de islam een vooraanstaand profeet. Ik ben met mijn zoon naar de intocht van Sinterklaas geweest. Daar zag je al die Marokkaanse en Turkse vrouwen met hoofddoek al bijna evenveel glunderen als hun kinderen! Een enkele Turkse of Marokkaanse man stond er nog wat onwennig bij, maar het kan in deze tijd volgens mij beslist geen kwaad een vredesfeest en een kinderfeest te vieren. Mijn vrouw en ik hebben ons ingesteld op de toekomst van onze kinderen in Nederland, in de wetenschap dat zij als moslims een minderheid zullen zijn. Als ouders zie je graag dat ze zich

als moslim ontwikkelen maar ze zullen zelf hun beslissingen moeten nemen, ook ten aanzien van hun huwelijkspartner. Wij hebben in ieder geval niet voor de gemakkelijkste weg gekozen.

Ik ben er heilig van overtuigd dat de islam een boodschap voor deze samenleving heeft, als je de islam in zijn kern van rechtvaardigheid en eigen verantwoordelijkheid ten opzichte van jezelf en van Allah wilt begrijpen. Ik kan jongeren aanspreken op hun islamitische identiteit, ook al gaan ze niet naar de moskee. Sommigen vertonen ronduit deviant gedrag: geweld, diefstal, drank, gokken, drugs en geen school. Wanneer ik ze tegenkom pak ik ze bij hun lurven. En dan zie je het kleine hartje achter het stoere uiterlijk. Ik ben geen onbekende persoon in de moslingemeenschap, zeker niet omdat ik tijdens de ontwikkelingen rond de AyaSofya-moskee vaak in de publiciteit was. Ik houd deze jongens voor dat hun waardigheid niet in hun stoere gedrag zit, maar in henzelf. In hun positieve capaciteiten, die ze moeten gebruiken. Ik hoef ze nauwelijks meer aan te sporen. Ze vinden vanzelf of via hun broers en zusters of vrienden hun weg naar onze moskee en jongerenverenigingen.

Het conflict rond de AyaSofya-moskee dreigt een testcase te worden van het Nederlandse minderhedenbeleid. Waar gaat het conflict feitelijk over?

Sinds 1990 proberen wij in stadsdeel De Baarsjes voor onze achterban een gebedsruimte met een aantal andere voorzieningen te creëren. Het is er nog steeds niet van gekomen. Omdat wij op een gegeven moment het wachten beu waren, hebben we met eigen geld een oplossing gevonden door de leegstaande garage op het RIVA-terrein aanvankelijk te huren en vervolgens te kopen. Eigen initiatief wordt niet altijd gewaardeerd. Nadat wij het terrein hadden gekocht ging het stadsdeel in razend tempo het bestemmingsplan aanpassen en werd geen gelegenheid onbenut gelaten om in de media

te ventileren dat ‘de buurtbewoners bezwaar zouden hebben tegen een Turks bolwerk’. Wij hebben nooit een bolwerk willen neerzetten maar een gebedsruimte met een aantal extra faciliteiten, zoals leslokalen voor cursusactiviteiten voor vrouwen en meisjes, zoals computercursussen en een sportvoorziening voor de jongeren. Bovendien zijn wij buurtbewoners. Op papier zijn maatschappelijke voorzieningen als buurthuizen en sportzalen ook voor Turken en Marokkanen toegankelijk. In de praktijk blijkt er maar verdraaid weinig van terecht te komen. Wij zien activiteiten op deze gebieden als essentieel voor het zelfrespect en de zelfredzaamheid van onze achterban in de Nederlandse samenleving. De rest van het terrein willen wij met een grote projectontwikkelaar met sociale woningbouw invullen. Wij hebben verschillende aanbiedingen gehad. De grootste troef van het stadsdeel was hun plan om op ons terrein dure koopwoningen te bouwen. Op de keper beschouwd zit er tussen hun plannen op dit immense terrein en de onze een verschil van zegge en schrijve elf woningen. Ik kan me niet aan de indruk onttrekken dat de Nederlandse politiek nog altijd niet gewend is aan migranten die geëmancipeerd zijn en als volwaardig partner wensen te worden behandeld, zonder betutteling en chicanes.

Ali Lazrak

Ali Lazrak werd in 1948 in Al-Houceima, Marokko, geboren. In 1971 vertrok hij naar Nederland. Hij is eindredacteur van het Marokkaanse radioprogramma van de NPS. Hij haalde zijn baccalaureaat in Marokko en ontwikkelde zich verder in Nederland door zelfstudie en praktijkervaring als maatschappelijk werker. Hij is getrouwd en vader van drie kinderen. Hij heeft een hekel aan 'stamhoofden'. Hij houdt van zijn familie. Ali Lazrak ziet zichzelf als een pacifist, een gelijkmoedige persoon en iemand die zich strikt aan de regels van de journalistiek houdt.

U bent programmamaker en gezien de mate waarin u in Marokkaanse kring wordt geciteerd een opinieleider.

Vijf dagen per week, maandag tot en met vrijdag van kwart voor acht tot half negen 's avonds, ben ik te beluisteren met mijn programma op Radio 5. We beginnen met een nieuwsblok van tien minuten, vijf minuten in het Marokkaans-Arabisch en vijf minuten in het Berber, omdat een groot gedeelte van onze luisteraars uit het Rifgebied komt en het Marokkaans-Arabisch niet of nauwelijks machtig is. Dan geven we een overzicht van de landelijke dagbladen, van *De Telegraaf* tot *NRC Handelsblad* en alles wat daartussen zit, met de belangrijkste koppen, items, achtergrondartikelen en commentaren. Het tweede deel is thematisch, maar wel zo geprogrammeerd dat iedereen weet wat hij op een bepaalde dag voor onderwerp kan verwachten. Op maandag bijvoorbeeld behandelen wij een relevant Nederlands onderwerp dat politiek of maatschappelijk speelt. Het afgelopen halfjaar

hebben wij voor de maandag een serie programma's gebracht over de politieke islam in Marokko, in Algerije en in Nederland.

Politiek en islam of politieke islam?

Politieke islam. Of wat hier ook wel fundamentalisme of islamisme wordt genoemd. De reacties van onze luisteraars gaven aan dat het ook voor Marokkanen een *hot item* is. Dinsdag hebben wij een andere rubriek, waarin wij een thema aan de orde stellen of een stelling bespreken, waarop de luisteraars *live* in de uitzending kunnen reageren. De VVD geeft wat dat betreft aanleiding genoeg, zoals u met uw voorstel over spreiding van migranten. Wij laten tussen de vijftien en twintig luisteraars aan het woord maar volgens de PTT bellen in dat halfuur tussen de vijftienhonderd en zevenentwintighonderd mensen uit het hele land naar ons nummer. Dat geeft een indicatie hoe groot de luisterdichtheid in Nederland is. Overigens krijgen wij ook telefoontjes tijdens en na de uitzending van mensen uit de streken in België, Frankrijk en Duitsland waar we te ontvangen zijn. Ik heb weleens geëxperimenteerd om de luisterdichtheid en de belangstelling van de luisteraars te peilen, want de normale meetmethoden van luisterdichtheidonderzoek zijn in het geval van een specialedoelgroepenprogramma als het onze moeilijk. Ons bereik binnen de Marokkaanse gemeenschap mag groot zijn, de gemeenschap op zich is dat niet. Ik beloofde onze luisteraars een cassette als zij binnen een week belden of schreven om informatie over een van onze items. Binnen een week had ik vierduizend brieven, ansichtkaarten en telefoontjes gekregen met een verzoek om een dergelijke cassette.

U sprak daarnet over de politieke islam. Wat is dat precies?

Beschouw het als een andere definitie van wat hier fundamentalisme of islamisme wordt genoemd. De politieke is-

lam wordt gevormd door bewegingen die op religieuze grondslag politieke macht proberen te verwerven of op zijn minst invloed op de politiek trachten uit te oefenen. Hun uiteindelijke doel is het stichten van een staat op islamitische grondslag. Het verschijnsel doet zich voor in Egypte, Tunesië, Algerije en ook in Marokko. Overal komen zulke groeperingen voor maar een Europese buitenstaander zal te snel de conclusie trekken dat het ook daadwerkelijk om één beweging zou gaan. De onderlinge verschillen zijn daarvoor te groot. Wat zij gemeenschappelijk hebben, is de religieuze grondslag en hun streven naar een islamitische staat.

Als ik uw terminologie volg is het Front Islamique du Salut, het FIS, in Algerije een voorbeeld van de 'politieke islam'. Wat zijn de wortels van het FIS en hoe ziet u de afloop van de strijd in Algerije?

Het is mij niet gegeven in de toekomst te zien. Laat ik mij als journalist bij de oorzaken van het probleem houden. De oorzaak van hun opmars ligt in de dertigjarige regeerperiode van de nationale staatspartij *Front de Liberation Nationale*, FLN. De fundamentalisten of islamisten hebben alles gedaan om de onvrede onder de bevolking uit te buiten voor steun aan hun streven, met een zeker resultaat. Aanvankelijk leek het erop dat de Algerijnse regering het signaal oppakte en een proces van democratisering inleidde door andere politieke partijen toe te staan, waaronder religieuze. Het FIS nam deel aan de verkiezingen en won overtuigend. Maar de regering van Algerije was niet bereid de uitkomst van de verkiezingen te aanvaarden en daar ligt de kern van het huidige probleem in Algerije.

Had de Algerijnse regering de verkiezingsuitslag moeten honoreren, dus het FIS aan de macht moeten laten komen?

Wie A zegt, moet ook B zeggen. Wie een verkiezing houdt, moet zich bij de uitslag van de verkiezingen neerleggen. Waar dienen verkiezingen anders voor? Het FIS is enerzijds een maatschappelijke reactie op dertig jaar sociaal-economisch wanbeleid maar anderzijds ook een religieuze stroming. FIS en FLN zijn geen onbekenden voor elkaar. Hun voorlieden kennen elkaar uit de tijd van de bevrijdingsoorlog tegen de Fransen, waar ze zij aan zij tegen de koloniale overheerser vochten. Je zou het FIS zelfs een afsplitsing van het FLN kunnen noemen, waarbij het FIS handig gebruik maakt van de religie om zich tegenover het FLN te profileren.

Als u zegt: zij maken handig gebruik van de religie om hun aanhang te vergroten, dan wekt u toch de indruk dat het FIS hoofdzakelijk een politieke beweging is die de godsdienst als instrument gebruikt.

Dat doet de regering óók en niet alleen in Algerije. In Marokko gebeurt hetzelfde. Volgens de grondwet is Marokko een islamitisch land. De koning heeft als titel ‘heerser der gelovigen’. Algerije is volgens zijn grondwet ook een islamitisch land. De president moet volgens de wet een moslim zijn. Dat het FIS van dit aspect gebruik maakt, is logisch want wat ze aan de orde stellen, is juist de schending van islamitische waarden zoals corruptie, verwestering van de samenleving of alcoholgebruik. Wanneer de Algerijnse regering op een verstandige wijze een deel van de macht voor het FIS had ingeruimd, had het door zijn medeverantwoordelijkheid voor de regering vanzelf een pragmatische koers moeten gaan varen en daarmee zou het FIS zijn *underdog*-karakter hebben verloren.

Er wordt wel beweerd dat als het FIS in Algerije de macht overneemt, dit tot een ware exodus van meer liberaal gezinde Algerijnen naar West-Europa zou leiden. Is dit een reële mogelijkheid of denkt u dat het wordt overdreven?

Ik denk niet dat het overdreven is. Heel wat Algerijnen in Algerije hebben, als ze voor 1962 zijn geboren, nog altijd de Franse nationaliteit. De vrees voor een dergelijke exodus is overigens onvoldoende grond voor het huidige beleid van het westen om het militaire regime in Algerije door dik en dun te steunen. Er moet actief worden gezocht naar een dialoog. De rol die Nederland in deze voormalige Franse kolonie daarbij kan spelen lijkt me gering. Maar als een dergelijke dialoog niet op gang komt, zullen er nog vele duizenden doden vallen.

Wij hebben regelmatig contact met mensen in Algerije. Wat zich daar afspeelt, komt bij ons in het westen mondjesmaat in de publiciteit. Het totaalbeeld van de schade is nu niet op te maken; alleen wanneer de situatie is opgelost. Algerije is een uitgestrekt land, dat buiten de grote steden zeer ontoegankelijk is. De doden die op het platteland vallen, komen zelden in het nieuws. Ik weet in ieder geval dat er napalm is gebruikt. Onze bronnen zijn wat in het journalistieke jargon ‘betrouwbare bronnen’ heet, mensen die dicht op het vuur zitten of zaten, zoals journalisten uit Algerije zelf, van wie een aantal inmiddels is uitgeweken.

Je ziet de laatste tijd enige openingen. Beide partijen raken vermoeid. De islamisten lijken tot een dialoog bereid en delegaties uit Algerije en migranten in Europa hebben een manifest opgesteld waarin het stoppen van het geweld en het aangaan van een dialoog centraal staan. In oppositiekringen geniet het manifest steun maar de regering houdt nog steeds alle dialoog af. Ik vraag me af of de militaire successen waar de regering zich op beroept, ook daadwerkelijk zijn geboekt. De positie van de islamisten is onverminderd sterk.

Hoe verklaart u die halsstarrigheid van de regering? Is het een kwestie van macht of van angst voor de toenemende invloed van het islamisme als het FIS aan de macht komt?

Het gaat om macht en om belangen, bijvoorbeeld de relatie met de Franse overheid. Ze zijn bang voor de islamisten maar ze zijn ook verstrikt in hun dertigjarige stijl van regeren met de ijzeren vuist. Door het onvermogen een goed economisch beleid te voeren en het ontbreken van democratische rechten geeft de Algerijnse regering ruimte aan bewegingen die de onvrede mobiliseren, zoals dat ook gebeurt in Marokko of Tunesië.

Kan zo'n beweging naar de buurlanden van Algerije overslaan?

Buurlanden is een betrekkelijk begrip. De Maghreblanden vormden een eenheid die in de koloniale periode in afzonderlijke landen werd opgedeeld; zie bijvoorbeeld de liniaalrechte grenzen in het zuiden. Zij delen hun talen, hun cultuur en hun geloof. Algerije en Marokko kennen beide een Arabische en een Berberse bevolking. Taalbarrières zijn er niet en de tv en radio zijn over en weer te ontvangen. Hoewel er een strenge grenscontrole is tussen de twee landen, is het verkeer tussen de bevolkingen nog steeds intensief. Bovendien woont er een fikse Algerijnse minderheid in Marokko. Het is dan ook niet verwonderlijk dat Marokkanen meeleven met wat er in Algerije gebeurt.

Veel Marokkanen sympathiseren met de islamisten in Algerije, juist omdat zij in die strijd zoveel van hun eigen situatie herkennen. Een handjevol mensen gaat op grond van de uitgangspunten van hun geloof de strijd aan met de corruptie, de militaire macht en de arrogantie van de regering. Deze *underdogs* hebben nota bene de verkiezingen gewonnen en vervolgens worden ze uitgemoord. Dat is niet iets om te zeggen: wij laten ze aan hun lot over. De betrokkenheid bij de Algerijnse strijd is in Marokko overigens groter dan hier.

Dat begrijp ik. Maar zo identiek zijn de omstandigheden in Marokko en Algerije toch niet? Waarom vermoedt u dat de strijd tussen regering en fundamentalisten zich in Marokko zal herhalen?

Hetzelfde conflict zal zich niet in Marokko herhalen. Maar daar zijn eveneens bewegingen die als politieke partij op religieuze grondslag proberen te functioneren. De gebeurtenissen in Algerije zijn een aanleiding voor deze uitingen in Marokko, het is geen export. Het vermoorden van islamisten in het buurland Algerije wordt aangegrepen om in Marokko zelf een aanhang voor een Marokkaanse fundamentalistische beweging te verwerven.

Een paar maal gebruikte u de term islamist, niet islamiet. U lijkt de begrippen islamist en fundamentalist door elkaar te gebruiken.

Ik gebruik de term islamist om politieke islambewegingen aan te duiden. Je loopt als moslim in de media af en toe op eieren want iedereen haalt alles door elkaar. In het westerse spraakgebruik zijn fundamentalist en islamist identieke definities voor een moslim die zijn geloofsuitleg of leefwijze gewapenderhand wil opleggen aan zijn omgeving, zijn land of eventueel zelfs grensoverschrijdend. Het begrip fundamentalist of islamist heeft in de islamitische wereld een heel andere lading. Iedere zichzelf respecterende moslim in Marokko, Tunesië of Algerije zal zichzelf een fundamentalist noemen: dat wil zeggen iemand die op de bronnen van het geloof teruggrijpt. *Islami* is een bestaand woord in het Arabisch. Daarmee worden mensen bedoeld die vanuit een ander geloof tot de islam zijn bekeerd of overgegaan. Dat kunnen christenen zijn of joden in Marokko en andere Arabische landen. In de volksetymologie in de Maghreb is er geen onderscheid tussen islami en islamist. Moslim is de gebruikelijke term om jezelf als gelovige aan te duiden, islami of islamist zal niet worden misverstaan als een stellingname van je geloof.

Iets anders is het wanneer je discours zich afspeelt in een westerse taal als het Frans. Dan krijgt ‘islamist’ onmiddellijk de connotatie van geweld en onverdraagzaamheid. Vraag je een moslim die zichzelf zonder moeite fundamentalist of islamist noemt of hij geweld en intolerantie aanhangt, dan zal hij ontkennend antwoorden. Vandaar dat ik het begrip islamist voor een westers gehoor reserveer en liever spreek over uitingen van een politieke islam. Opinieleiders in Europa zouden zich beter bewust moeten zijn van deze subtiele betekenisverschillen. Elke keer dat zij tegen fundamentalisten fulmineren als zij de aanhangers van een politieke islam bedoelen, wekken ze verwarring en onbehagen bij moslims die feitelijk hun bondgenoten konden zijn.

Tunesië maakt op mij de indruk van een land waar het fundamentalisme weinig voedingsbodem heeft, dat zich nogal rustig ontwikkelt en waar de problemen van Algerije aan voorbijgaan. Is dat een juiste indruk?

Nee. Tunesië is eerder te vergelijken met Marokko. Er zijn wel politieke islambewegingen of islamisten maar zij worden vervolgd, onderdrukt, gevangengezet, of de leiders ervan wijken uit naar het buitenland. Er is geen plek in de Arabische wereld waar zulke bewegingen niet voorkomen. De vraag is hoe de staat ermee omgaat.

Dus over de gehele Arabische wereld zijn politieke bewegingen die onderdeel van de politieke islam zijn. Waarom eigenlijk, want veertig jaar geleden was de trend in het Midden-Oosten juist de modernisering van het westen na te volgen. De aanvankelijke populariteit van de Egyptische president Nasser was daarop gebaseerd.

Als ik alles voor mijzelf op een rij zet kom ik tot het volgende verhaal. In landen als Marokko, Algerije, Tunesië en

Saoedi-Arabië bestaat de democratie feitelijk niet. Al deze landen hebben grondwettelijk gezien een islamitische basis. De islam speelde in de laat-koloniale periode een prominente rol in de vrijheidsstrijd. In Algerije tegen Frankrijk, in Marokko tegen Spanje en Frankrijk. De Engelsen en de Fransen zijn vertrokken en de nieuwe machthebbers probeerden de islam, de bindende factor in de strijd tegen de kolonisator, te gebruiken als legitimering voor het eigen bewind, waarmee zij de islam tegelijk aan banden legden. In Marokko dient de islam ter grotere eer en glorie van de monarchie, in Algerije van het socialisme. De toenmalige president van Tunesië, Bourguiba, heeft nog een eigen variant van scheiding tussen Kerk en Staat afgekondigd, maar de rol van legitimering van het staatsgezag door het geloof bleef: de islam die de machthebber dient.

Andere factoren zijn de revolutie in Iran, de ontzuisterende Zesdaagse Oorlog tegen Israël en het wegvallen van een bindend Arabisch streven, dat ook wel als nasserisme bekend staat. In deze ideologische leegte groeit een generatie jongeren op met volstrekt andere ideeën en ervaringen dan hun ouders. Zij missen elk perspectief op een beter bestaan. Niet voor niets worden zij in de volksmond als muurwachters aangeduid: jongeren die overdag op een muurtje zitten rond te kijken omdat er toch geen werk voor hen is. Misschien nog belangrijker is dat ze dagelijks aan den lijve ondervinden in eigen land, maar ook in de internationale publieke opinie, met hoe weinig respect zichzelf en hun volk worden behandeld.

Als het inderdaad zo is dat nergens in de Arabische wereld een perspectief op een beter leven bestaat, dan versterkt dat mijn opvatting dat het islamisme in eerste instantie een sociaal-economische oorzaak heeft en pas in tweede instantie een religieuze. Mensen die het slachtoffer zijn van een geblokkeerde sociale mobiliteit voelen zich vervolgens geschokt in het gebrek aan respect voor hun religie. Kun je dan stellen dat als de islam meer wordt gerespecteerd, er automatisch een perspectief op een beter leven ontstaat?

Mensen zullen zeer zeker in die richting denken maar ze komen dan wel bedrogen uit. In geen enkel land heeft een islamistische beweging daadwerkelijk voor een verbetering van het perspectief gezorgd. Islamisten zijn geen alternatief voor militairen en omgekeerd. Maar de bevolking in Algerije was zo ontgoocheld en gefrustreerd dat zij wel de keuze voor de islamisten maakte.

Zou je het fundamentalisme in islamitische samenlevingen een noodzakelijke tussenfase kunnen noemen naar een liberalere samenleving? Sommige denkers uit de islamitische wereld, zoals Abdulahi An-Naïm, gaan daar namelijk van uit.

Het idee spreekt me aan. Het fundamentalisme is geen eindstation. Als het FIS in 1991 aan de macht was gekomen, was het nu misschien al op de terugtocht. Het fundamentalisme rukt vanwege de sociaal-economische frustraties nog steeds op. En tegelijk dwingen de gepolitiseerde religieuze stromingen de staat verder te islamiseren. Elke islamitische beweging, ook die in Nederland trouwens, wordt aan de rechterzijde door een nieuwe beweging ingehaald. De islamitische oppositie is niet uit op modernisering van de macht, maar op de macht zelf. De huidige tendens is dat regeringen van islamitische landen de invloed van islamisten trachten te keren door in hun richting op te schuiven. Machtsbehoud is in het systeem verankerd. Een beperkte groep maakt de dienst uit, met als mogelijk unicum de voorganger van de huidige president van Tunesië, die voor het leven was benoemd. Kadhafi van Libië vierde onlangs zijn vijftienvijftigjarig jubileum. Assad in Syrië, Saddam Hoessein in Irak en Mubarak in Egypte lijken ook verkleefd met hun functie. Saoedi-Arabië wordt gerund als een familiebedrijf.

Na dertig jaar onafhankelijkheid zijn ze nog altijd niet in staat zichzelf te voeden en zijn ze nog altijd afhankelijk van het westen. Het onderwijssysteem is volledig vastgelopen. Twintig procent van de kinderen op het Marokkaanse platteland krijgt geen of ontoereikend onderwijs. Werkgelegenheid is er niet. Dan kun je toch niet spreken van een verantwoord bestuur? Op zich valt er van het islamisme geen democratische impuls te verwachten, veeleer is het een tussenstation. Het FIS kan een eind maken aan een regering die haar werk niet doet, maar of het zelf in staat is tot de vorming van een effectieve regering betwijfel ik ten zeerste. Het islamisme blijft een totalitaire ideologie.

Hoe ziet u de verhouding tussen islam en democratie?

Islam en democratie bijten elkaar niet maar de islam die wordt ingevuld door politieke bewegingen is een ondemocratisch gegeven. Naast elkaar en in gesprek met elkaar kunnen ze uitstekend bestaan.

Professor Mohammed Arkoun legt de nadruk op de lokale omstandigheden waaronder de islam zich ontwikkelt. Hij gaat zelfs zover dat hij - als ik hem goed begrijp - zegt dat de islam eigenlijk geen harde kern heeft, behalve dan dat het een transcendente godsdienst is. De directe band tussen de gelovige en God is bepalend. Het verschil tussen islam en christendom wordt dan klein. Wie naar de islam in Europa kijkt zou kunnen zeggen dat er in de loop van de tijd een West-Europese variant van de islam zal ontstaan. Is dat een goede ontwikkeling of juist niet?

Ik ben het met Arkoun eens. Ik heb hem meermalen in mijn programma gehad en ik heb veel van hem gelezen. De islam is in zijn beleving plaatsgebonden, cultuurgebonden zo u wilt. Er zijn de gemeenschappelijke basisgegevens, zoals de vijf zuilen van het geloof (geloofsbelijdenis, het dagelijks ge-

bed, vasten, liefdadigheid en de bedevaart naar Mekka), maar de invulling verschilt van land tot land en van streek tot streek. Officieel hoort elke moslim in elke moskee te kunnen bidden maar je ziet een duidelijk onderscheid naar nationaliteit, ook in Amsterdam, waar je Turkse, Marokkaanse, Surinaamse en Pakistaanse moskeeën hebt. Overigens zijn de etnische scheidslijnen zeer wel te overbruggen. Ik ga naar een Turkse slager om mijn vlees te kopen en de volgende week naar een Pakistaanse.

Arkoun stelt mijns inziens terecht dat het denken in het Midden-Oosten is versteend en dat daar op theologisch gebied obscurantisme heerst. Ik wil het hier niet hebben over de overige wetenschappen of de literatuur, waar wel degelijk sprake is van grote stappen naar voren. Ook uit die kringen heb ik vele gasten in ons programma gehad. Het is onaanvaardbaar dat in sommige landen boeken van Arkoun verboden, *haram*, zijn omdat ze ketters zouden zijn. In West-Europa zijn er wel degelijk doorbraken in de islam te bereiken, die voor eenieder verdedigbaar zijn. Zijn idee om een theologisch debat op universitair en maatschappelijk niveau tussen islam en christendom aan te gaan spreekt mij aan. In een land als Frankrijk is dat om redenen van de strikte scheiding tussen Kerk en Staat niet mogelijk. In Nederland lijkt het wel te kunnen lukken. Als de geloofsbeleving lokaal bepaald is, is de ontwikkeling ervan ook lokaal bepaald. Er komen verschillen tussen de moslims uit de landen van herkomst en de moslims hier. De islam is in Nederland nadrukkelijk aanwezig en dat zal dus een Nederlandse islam moeten worden. Of die is het al, want van problemen is, ondanks het uitgesproken staatskarakter van de Marokkaanse islam, nauwelijks sprake. Maar je kunt de zaken niet op hun beloop laten. De aanwezigheid van staatsinvloed van buitenaf is een permanente factor.

Hoezo is de Marokkaanse staats-islam hier aanwezig?

Marokko stuurt elk jaar tijdens de islamitische vastenmaand, de ramadan, moslimgeleerden naar ons land voor het houden van toespraken die variëren van wat een moslim wel en niet mag doen tot hoe de Marokkanen zich dienen te verhouden ten opzichte van Nederland en Marokko. Dat noem ik de staats-islam. Marokko stuurt ook leraren naar de moskeeën, op kosten van de Marokkaanse overheid. De Marokkaanse minister van Religieuze Zaken verklaarde tegenover een Engelse krant dat zijn regering een plan heeft opgesteld om de ‘echte’, de ‘ware’ islam in het westen te verbreiden. Ik beschouw dat als een oppositie tegen onze aanwezigheid als migranten hier. Zo'n opstelling kan wrijvingen in de moslimgemeenschap hier en ook in de Nederlandse samenleving als geheel opleveren. Ik heb in de twintig jaar van mijn verblijf in dit land flink wat van de koppigheid van de Nederlanders overgenomen. Als ik wil bidden op mijn manier moet dat mogelijk zijn. Niemand gaat mij van buitenaf voorschrijven hoe ik dat moet doen. Saoedi-Arabië is een geval apart. Er wonen nauwelijks Saoedi's in Nederland. Kunt u als politicus en fractieleider van de VVD mij vertellen wat Saoedi-Arabië met geld en invloed in de Nederlandse moslimwereld te zoeken heeft?

Anders dan normale commerciële overeenkomsten helemaal niets.

Goed. Ik geef u de statuten, zoals gedeponeed bij de Kamer van Koophandel, van een Saoedische islamitische stichting. Alle bestuursleden zijn woonachtig in Saoedi-Arabië. Zij kopen moskeeruimten en stellen die ter beschikking aan Marokkanen. Een ander verhaal is de islamitische scholen: sommige islamitische scholen krijgen een of twee busjes van diezelfde stichting. Leuk dat ze dat doen, maar het zou me verbazen als deze liefdadigheid geen tegenprestatie vereiste.

Bij verschillende gelegenheden heb ik betoogd dat imams, gebedsvorgangers, in Nederland moeten worden opgeleid. Van een voorganger worden niet alleen een gedegen kennis maar ook pastorale vaardigheden vereist, waarvoor hij de Nederlandse samenleving door en door moet kennen. Er zijn al initiatieven in Turkije om daar imams op te leiden voor een beroeping in Nederland.

Ik vind het een uitstekend idee om imams in Nederland op te leiden. Het is beter voor de moslims in ons land en het zou bovendien een belangrijk voorbeeld voor andere westerse landen kunnen zijn. Met zo'n opleiding houd je ongewenste politieke influisteringen buiten de deur en tegelijk kun je aandacht besteden aan Nederlandse normen en waarden. Opleidingen in Marokko of Turkije voor imams die uiteindelijk in Nederland zouden moeten worden beroepen, zie ik volstrekt niet zitten. Zo'n opleiding mag overigens niet in de lucht hangen. Aan de ene kant hebben we het over het hoger onderwijs, de imamopleiding zelf. Het is goed dat de imams in spe voor hun theologische vragen niet alleen op Allah aangewezen zijn maar dat ze ook kunnen terugvallen op de Nederlandse, Duitse, Franse of Belgische universiteiten. De basis daarvoor moet veel eerder worden gelegd, namelijk met godsdienstonderwijs - in historische, vergelijkende, sociologische en theologische zin - in zowel het bijzondere als het openbare onderwijs. De islam, als belangrijke religie, hoort evenals andere belangrijke geestelijke stromingen in onze samenleving op een onderwijskundig verantwoorde wijze op onze scholen te worden behandeld.

Wat vindt u van islamitische scholen?

Ik was en ik ben een tegenstander van islamitische scholen. Ik ben tegen gettovorming, ook tegen zelfgekozen getto's, en dit gevoel is nog versterkt na een reeks specifiek islamistische programma's die ik voor de radio heb gemaakt. De politieke islam nestelt zich in zulke scholen en er worden ge-

dragspatronen bijgebracht die tot segregatie leiden. De greep van de politieke islam op islamitische scholen is evident in Marokko, in Egypte en naar mijn ervaring ook in Nederland. Het is overigens opmerkelijk dat de voorlieden van fundamentalistische bewegingen in de Arabische wereld vrijwel zonder uitzondering een onderwijsachtergrond hebben. Zij weten waar hun boodschap het snelste wordt opgepikt.

Wat is het doel van landen als Marokko of Saoedi-Arabië om godsdienstige invloed te hebben op de islamitische gemeenschappen in Nederland?

Politiek gewin is één zaak. Verder hebben ze nauwelijks greep meer op de tweede generatie, die hier is opgegroeid. De eerste generatie, de ouders, stuurt nog trouw geld naar Marokko en vormt daarmee de belangrijkste bron van buitenlandse valuta. Het is nog maar de vraag of de tweede generatie hetzelfde zal doen. Bovendien is de Marokkaanse gemeenschap in de migratie een politieke en culturele factor van belang voor de ontwikkelingen in Marokko zelf geworden. Als Marokkanen in Nederland, België of Frankrijk eensgezind een bepaalde weg inslaan, heeft dat een echo in Marokko. Saoedi-Arabië is een ander verhaal, een lokaal verhaal zo u wilt, het land heeft immers geen geld of invloed van Marokkanen in Nederland te verwachten. Vergelijk het met de christelijke missie in China, waar weliswaar economische belangen speelden maar de geloofsverbreiding toch voorop stond.

Die missie werd vanuit belangengroepen in de verschillende landen financieel rijkelijk ondersteund, dat klopt, maar niet van overheidswege. De witte paters in Afrika zijn een soortgelijk voorbeeld, die waren bij mijn weten ook in Algerije actief. Zij werden door de Nederlandse katholieken gesteund. Willen de Saoedi's een dergelijke missie voor hun visie?

Er is een verschil met de christelijke missie. Er zijn geen onafhankelijke organisaties vanuit Marokko of Saoedi-Arabië die hier hun missie bedrijven. Het is de overheid zelf, in deze of gene gedaante. Wat betreft Marokko kan ik beredeneren waarom. Naar de Saoedische motieven kan ik slechts gissen.

Zijn er in Nederland fundamentalistische tendensen bij de verschillende islamitische gemeenschappen?

Het verkrampde hoofddoekjesdebat en uitspraken van sommige imams die ronduit fundamentalistisch zijn, zoals het idee dat je een Nederlander geen gelukkig kerstfeest mag wensen of je verjaardag niet zou mogen vieren. Sommige preken hebben een racistische ondertoon. Ik krijg pamfletten en faxen onder ogen waarvan ik zeg dat ze, in de westerse terminologie, fundamentalistisch zijn. In het laatste geval gaat het vaak om perscommuniqués van partijen of belangengroepen. Denk aan de strijdende partijen in Algerije, die zich allemaal op de enig ware en juiste uitleg van de islam beroepen.

Hoofddoekjes als uiting van fundamentalisme, dat is wel erg zwaar aangezet. Beschouwt u hoofddoekjes nu werkelijk als iets ernstigs of meer als een verschijnsel dat met de volgende generaties zal verdwijnen?

Het debat in de journalistiek over fundamentalisme heeft een kapstok nodig. Vaak zijn dat de hoofddoekjes. Wanneer iemand wordt gedwongen een hoofddoekje te dragen, is er wel degelijk sprake van fundamentalisme. Over het algemeen til ik er niet al te zwaar aan. Je moet het overigens wel als een uiting van de islam bestuderen en belichten. In onze themaprogramma's zien we vooral als ons doel mensen aan het denken te zetten. In feite stellen wij de vraag naar de rol van de religie in het dagelijks leven van mensen. De positie van

het christendom is de afgelopen vijftig jaar ernstig afgekalfd. Het speelt zich alleen nog af in de privésfeer. Voor sommigen heeft dit een grotere vrijheid geschapen. Voor anderen zijn daarmee belangrijke zekerheden verloren gegaan. Voor moslims geldt dit des te sterker, omdat de identiteit waaraan zij hechten in Nederland een minderheidsidentiteit is. Wanneer de economische integratie van moslims in Nederland doorzet, zal het secularisatieproces voortgang vinden en zal er van enig serieus fundamentalisme geen sprake zijn. Ik betwijfel ten zeerste of er in ons land een serieus te nemen stroming van de politieke islam op zal komen. Je zult de gevolgen meer in de individuele sfeer zien. Vooral nog reken ik erop dat de politieke islam is verbonden met de morele en economische crisis in de islamitische landen zelf en hoogstens een exportfactor naar de voormalige koloniale mogendheden kent.

Het gaat om daar en niet om hier. Hier kunnen we hoogstens tegen sommige uitingen ageren. Het geeft wel wat problemen maar niet meer dan dat. De vrees voor islamistische bewegingen in Nederland is overdreven.

Zijn er netwerken van moslimfundamentalisten in Nederland? Zo ja, wat doen die netwerken?

Ik ben de BVD niet. In sommige moskeeën hebben stromingen van politieke islambewegingen enige voet aan de grond. Let op mijn nuanceringen: sommige, enige. Voor zover ik die moskeeën en bewegingen ken, zijn ze zeer naar binnen gekeerd. Soms zamelen ze geld in voor het een of andere doel. Mocht er een netwerk zijn, dan toch een zeer gesloten netwerk. Hun geweld blijft beperkt tot verbaal geweld in de voordrachten die ze houden. Ik merk niet dat ze op weerklank buiten hun beperkte kring kunnen rekenen. Soms wordt er vergaderd in een moskee met geestverwanten uit Frankrijk of België. Soms komt er een geestelijke op tournee. Vandaag preekt hij in Utrecht, morgen in Den Haag en

dan vertrekt hij weer naar zijn volgende afspraak, op weg naar Brussel... Je moet dit fenomeen niet overdrijven. Billy Graham trekt volle stadions en er is ook nog zoiets als de vrijheid van meningsuiting.

Er gaan af en toe verhalen dat groeperingen van islamisten zwarte lijsten van vijanden van het geloof zouden bijhouden. Maar ik acht de kans minimaal dat er van hun kant acties zullen komen. Het is niet voor het eerst dat ik hoor van verhalen dat er wapens zouden zijn gekocht en dat er mensen zouden worden bedreigd. Maar de islamisten zelf hebben geen enkel belang bij geweld. Hier wonen ze veilig. Veiliger dan ze ooit in Marokko of Algerije zullen wonen. Men denkt wel tweemaal na voordat men die positie opgeeft. De wapenaankopen die worden gedaan - in België overigens, niet in Nederland voor zover ik weet - zijn bedoeld voor het gewapend verzet in Algerije, niet voor gebruik in ons land.

Wat kunnen westerse regeringen doen om de situatie in de Maghreb te verbeteren?

Het antwoord is eenvoudig, maar de verwerkelijking van het antwoord: de betrokken landen helpen een democratie naar westers model tot stand te brengen, is des te moeilijker. Investeren in een democratie in Noord-Afrika en het Midden-Oosten is in het belang van het westen zelf. Zolang er geen antwoord is op het gebrek aan perspectief en de beschaming van het zelfrespect van vooral de jongere generatie, is er een voedingsbodem voor fundamentalisme, dat als een veenbrand kan opblaaien. Waar de ene beweging wordt uitgeschakeld, vult een andere de vrijgekomen plaats op. Er zijn wel degelijk democraten in de bedoelde landen maar speelruimte hebben zij niet, voornamelijk vanwege de uitzichtloosheid van de economische situatie. Religieus geïnspireerde frontale oppositie kan zeer wel bestaan naast economisch banditisme, waaraan enkelen, oude en nieuwe rijken, fortuinen verdienen zonder dat de positie van de bevolking ver-

betert. Investeren in werkgelegenheid voor de meerderheid en investering in democratie is het enige werkzame antwoord op fundamentalisme. Zoals ik al zei, een eenvoudig antwoord maar een zware opgave.

Frank Niamut

Franklin Abdul Wahid Niamut werd in 1951 in het district Commewijne in Suriname geboren. In 1971 vertrok hij naar Nederland. Zijn opleiding is hbo. Hij is directeur van de openbare basisschool de Rozemarn in Amsterdam-Zuidoost. Hij is gehuwd en vader van drie kinderen. Hij heeft een hekel aan isolement; hij houdt van familiebijeenkomsten. Frank Niamut ziet zichzelf als een wereldburger in Nederland.

U bent directeur van een basisschool in de Bijlmermeer, of correcter gezegd in Amsterdam-Zuidoost. Verschilt zo'n school van andere scholen?

De Rozemarn is een openbare basisschool en onze kinderen komen uit de directe omgeving. De laatste tijd komen er ook kinderen van buiten onze buurt, wat naar zeggen van de ouders te maken heeft met de activiteiten die wij in het onderwijs ontplooiën. Leerlingen die bij ons binnenkomen, hebben gemiddeld een achterstand in ontwikkeling van één tot anderhalf jaar. De kansen van deze kinderen om het normale curriculum succesvol te doorlopen en weer op niveau te komen, zijn vrij gering omdat de stimulansen daarvoor in de thuisomgeving al te vaak ontbreken. De school krijgt vragen van kinderen en ouders die binnen de reguliere tijd niet afdoende te beantwoorden vallen. Er is een enorme investering nodig in de educatie-ondersteuning bij de ouders thuis en in de activiteiten voor en na school en in de vrije tijd.

U bent dus voorstander van een verlengde schooldag, wat investeringen voor extra inzet van leerkrachten vraagt. Zijn er andere investeringen waar ik aan moet denken?

Wij experimenteren op dit moment met een verlengde schooldag. Na een evaluatie bekijken we wat het vervolg is. Wij kunnen een dergelijk vervolg niet uit eigen middelen betalen, terwijl we zwart op wit de resultaten van deze aanpak in het afgelopen jaar kunnen laten zien. Zonder aanvullende middelen zal het bij een eenmalig experiment blijven. Wij hebben educatie-ondersteuning in de vorm van ‘Opstap-projecten’ voor ouders. Dat zijn al twee activiteiten die zullen moeten worden voortgezet. Verder denk ik aan projecten om ouders te stimuleren aan ouderparticipatie deel te nemen, in de avonden bovendien, want een schoolgebouw wordt met alleen de gewone lestijden onvoldoende benut. Nederland heeft een beleid nodig dat op plaatsen waar een concentratie van ‘kansarmen’ is, investeringen pleegt en de mogelijkheden gebruikt om die achterstand in te lopen, in dit geval door een gebouw open te houden, voor mijn part van acht uur 's morgens tot acht uur 's avonds.

Vindt u dat het gebrek aan ouderparticipatie een probleem voor uw school is?

Ongeveer zestig procent van onze kinderen komt uit éénoudergezinnen. Met alle arbeidsmarktmaatregelen van tegenwoordig, zoals banenpool en Melkertbanen, worden ouders zeer snel aangesproken op hun economische participatie in de samenleving. Als deze ouders al economische activiteiten ontplooiën, gaat het meestal om laagbetaalde arbeid zoals schoonmaakwerk, dus 's ochtends vroeg en 's middags laat, juist de momenten waarop de kinderen thuis moeten worden opgevangen. Je kunt dit probleem niet alleen op de schouders van de ouders laten rusten. Er is ouderparticipatie nodig want door de betrokkenheid van de ouders kun-

nen de schoolprestaties van de kinderen ook thuis gestimuleerd worden.

U bent zelf moslim. Tot op welke hoogte speelt godsdienst, de islam of welke andere religie ook, een rol op uw school?

Wij zijn een openbare school en hebben dus een openbare identiteit. Tegelijk heeft het merendeel van de kinderen op school een religieuze achtergrond. Ook onze docenten komen deels uit een gelovig milieu. In het vak ‘geestelijke stromingen’ proberen wij binnen de marges van het openbare onderwijs zoveel mogelijk eigenheid aan onze leerlingen te bieden. Wij maken gebruik van hun eigen ervaringen. Ze mogen vertellen over de moskee in onze buurt en over speciale feestdagen en er worden bezoeken gebracht. Hetzelfde geldt voor de rooms-katholieke Kerk, voor de Evangelische Broedergemeente, de hindoeïstische en de humanistische richting. Wat wij uitdragen is het samenspel van al deze levensovertuigingen en het respect dat je voor elkaar moet opbrengen.

Slaagt u hierin of blijft godsdienst of godsdienstige cultuur een wrijfpunt?

Bij ons op school is dat geen wrijfpunt. Wij zijn eraan gewend. Neem de officiële feestdagen of de vakantiespreiding. Die beantwoordt aan de christelijke indeling van het jaar: nieuwjaar, carnaval, Pasen, hemelvaartsdag, Pinksteren, sinterklaas en Kerstmis. Het merendeel van onze leerlingen komt uit andere culturen. Zij zijn moslim of hindoe en uiteraard ook afkomstig uit de hele breedte van het christendom, waaronder vooral de varianten van het christendom die zijn geïnspireerd vanuit de landen van herkomst. Rekening houden met elkaar is een overlevingsfactor voor onze schoolgemeenschap. Binnen onze activiteiten zoeken wij naar de gemeenschappelijke factoren in de religies, of beter nog: naar de culturele achtergronden van onze leerlingen en

hun ouders. Het belangrijkste gemeenschappelijke kenmerk is dat alle ouders willen dat hun kinderen het op school goed doen, dat ze zich er thuis voelen en niet buitengesloten. Het is opmerkelijk hoeveel belang ouders eraan hechten dat hun kinderen vriendjes en vriendinnetjes op school hebben, zonder dat zij aan zulke vriendschappen culturele begrenzings stellen. Respect voor religie over en weer is op onze school dan ook een redelijk veilig uitgangspunt om maatschappelijke zaken aan de orde te stellen.

Zoals ik zelf meermalen heb aangegeven, is het recht om een islamitische school te stichten verankerd in onze Grondwet, te weten artikel 23 over de vrijheid van onderwijs. Ik betwist dat recht geenszins maar tegelijk betreurt ik de oprichting van zulke scholen omdat naar mijn mening gescheiden scholen een voorbode van een gescheiden samenleving zijn. Ik zou alle moslims willen aanraden een andere school, openbaar of bijzonder, op te zoeken en daar hun wensen te realiseren.

Gescheiden scholen, gescheiden samenleving? Ik denk dat uw stelling in de Nederlandse geschiedenis niet zonder meer opgaat. De organisatie in eigen kring, met het eigen, verzuilde onderwijs als een van de pijlers van het emancipatiestreven, heeft aan het begin van deze eeuw wel degelijk bijgedragen tot het inlopen van achterstanden door minderheidsgroepen. Je kunt je afvragen of een eeuw later hetzelfde principe voor de nieuwe minderheden nog steeds werkt, maar ik wil het niet zonder meer terzijde schuiven. Ik heb overigens wel mijn kanttekeningen bij de islamitische scholen. Ze gaan mijns inziens uit van een monoculturele benadering. Emancipatorische ontwikkelingen zijn een leerproces. Het onderwijs dient zich erdoor aangesproken te voelen. Het is derhalve meer gebaat bij een transculturele invulling. Dat houdt in dat je vanuit die monoculturele visie twee stappen verder zet: eerst naar een multiculturele ontwikkeling, waarin je rekening houdt

met het naast elkaar bestaan van verschillende culturen, om vervolgens uit te komen bij een interculturele ontwikkeling. Dat wil zeggen een benadering van culturen die over en weer iets van elkaar kunnen overnemen, gebaseerd op gemeenschappelijke normen en waarden. Waarden die in de meeste religies of het humanisme worden uitgedrukt of die zijn neergelegd in de afspraken over mensenrechten, hebben grote overeenkomsten.

De wijze waarop waarden worden vertaald in normen is een andere zaak. Het Nederlandse ouderenbeleid is oorspronkelijk op christelijke leest geschoeid en neemt bij wijze van spreken de traditionele familie­zorg voor de ouderen over. Ouders krijgen kinderen en laten hun een nering na. Kinderen worden groter en zorgen voor de ouders en de cyclus van het platteland is rond. Wij hebben deze zorg economisch omgezet en bejaarden- en verzorgingstehuizen gebouwd. De nieuwkomers in onze samenleving hebben deze plattelandstraditie nog van nabij meegemaakt. Aan de andere kant wordt de ouderenzorg met de vergrijzing van de samenleving onbetaalbaar. Nieuwe ideeën zijn nodig en daarbij kun je het beste van elkaar overnemen om gezamenlijk verder te gaan. Medemenselijkheid is voor mij niet alleen een economische factor maar vooral een zaak van verantwoordelijkheid en respect. Ik heb in mijn studietijd tegenover een bejaardenflat gewoond. Het was triest om te zien hoe op zondagochtend - als ze dan al kwamen - de kinderen even bij pa en moe langsgingen om na een uurtje weer te verdwijnen. Uitbundig zwaaiend, dat wel, maar de volgende verplichting lag er al, waarschijnlijk op het sportveld. En de ouderen bleven achter in hun flat, uitkijkend naar het volgende bezoek op de volgende zondag, als er tenminste niks tussenkwam. In de benadering die ik vanuit mijn religieuze en sociale identiteit heb meegekregen is de zorg die je voor ouderen mag opnemen veeleer een gunst dan een verplichting.

Ik ben het zeer met u eens. Ik erken ook dat ouder worden in een verstedelijkte, geïndustrialiseerde samenleving een vraagstuk van de eerste orde is. De combinatie van verstedelijking en migratie plaatst ons voor nieuwe vragen over de verhouding tussen de generaties. Wanneer wij het over migranten hebben, lijkt het om werelden van verschil te gaan als je spreekt over de eerste, de tweede en de derde generatie. Hoe ga je om met de derde generatie? Hoe stel je de derde generatie in staat om met de eerste generatie een band te onderhouden, gezien het feit dat de tweede generatie, de huidige dertig- tot veertigjarigen, niet onverdeeld succesvol is in haar carrière? De verstedelijking heeft ontegenzeggelijk ook in Nederland grondstructuren van de agrarische samenleving omgeploegd, om in die beeldspraak te blijven. Ziet u het verhaal van normen en waarden in een sociologische context, als die van de verstedelijking, of spelen verschillen tussen religies ook een rol?

Ook de islamitische gemeenschap kent haar stromingen. De stroming waar ik mij toe reken is de Ahmadiyya, die aan het einde van de vorige eeuw is ontstaan en die uitgaat van een geloofsinterpretatie afhankelijk van de tijd waarin je leeft. Andere stromingen in Nederland hebben nog een nauwe band met het land van herkomst, wat zich ook in de duiding van normen en waarden uit. Als zo'n uitleg bedoeld is om mensen richting te geven, om hun identiteit te gebruiken als houvast in deze stad, is dat een prima zaak. Controverses tussen de stromingen zie ik echter niet, evenmin als onoverbrugbare tegenstellingen met andere religies, hoewel mij af en toe het gevoel bekruipt dat met het einde van de Koude Oorlog, na het wegvallen van de grote boze beer in het Oosten, naarstig wordt gezocht naar nieuwe vijanden die tot de verbeelding spreken.

De vorige secretaris-generaal van de NAVO, de Belg Willy Claes, noemde inderdaad de islam ooit een bedreiging voor het westen. Ik beschouw het als een opmerking in de marge, omdat er in Europa geen enkele belangrijke stroming te vinden is die de islam op zich als bedreiging of vijand beschouwt. Ikzelf zie geen enkele dreiging vanuit de islam of de islamitische cultuur voor de West-Europese samenleving. Ik ben geïnteresseerd in wat u zei over de religieuze groepering waar u toe behoort, de Ahmadiyya. Ik ben ermee in aanraking gekomen in Oost-Afrika en leerde deze stroming kennen als een zeer moderne vorm van de islam. De aanhangers van die groepering hebben het in Pakistan erg moeilijk. Veel van de orthodoxe soennieten, en al helemaal de sjiïeten, beschouwen de Ahmadiyya niet als volwaardige moslims: de koran kan volgens hen opnieuw worden geïnterpreteerd en de islamitische wetgeving, de shari'a, moet aan de omstandigheden van vandaag worden aangepast. Het zou mij verbazen als u voor deze stellingnames in de andere moslimstromingen veel handen op elkaar krijgt.

De vijf zuilen van de islam, dus de basisregels van het geloof, zeggen allemaal iets over de houding van de afzonderlijke gelovige tot zijn omgeving. Zij zijn bij wijze van spreken persoonsgebonden. Bij contacten met andere groeperingen ga ik uit van twee principes. Mijn doen en laten is de neerslag van mijn geloofsbeleving. Ik moet op mijn daden worden beoordeeld. Ten tweede wil ik als individu worden gezien, zodat niet de perceptie van de stroming waartoe ik mij beken maatgevend is voor de wijze waarop men mij beziet. Concreet: een voorzitter die niet functioneert zet je af, of het nu een vriendje van deze of gene is of niet. Ik spreek overigens mijn omgeving wel degelijk aan op gemeenschappelijke normen en waarden. Het is een zoektocht naar raakpunten en gemeenschappelijke beleving. Als je met moslims van andere stromingen, soennieten of sjiïeten, omgaat, zijn er gemeenschappelijke gespreksonderwerpen maar ook geschilpunten: hoe ga je met vrouwenemancipatie om of hoe zie je de toekomst van jongeren. Jongeren uit welke

islamitische omgeving dan ook, Turkije, Marokko of Suriname, verdienen het om hun eigen weg in Nederland te kunnen zoeken, zonder de dwingende voorschriften over hun geloofsinvulling van de eerste generatie of de Nederlandse omgeving. Je mag grenzen stellen maar je mag nooit de creativiteit en de eigen verantwoordelijkheid van een hele generatie onder curatele stellen. Het is een ontwikkelingsproces dat tijd vraagt. Normen worden op den duur in de groep zelf wel gevormd.

Als ik het voorbeeld neem van de AyaSofya-moskee in Amsterdam: deze mensen hebben zelf een terrein gekocht om daar hun plannen te verwezenlijken. Het bestemmingsplan voorziet daar niet in. Dus is er een probleem, waar men nog niet uit is. Ik vraag mij af hoe het zou zijn - en of er nog steeds een probleem zou zijn - als Van den Ende dat terrein had gekocht. Was daar dan niet allang een groot theater gekomen? Met andere woorden: willen wij als samenleving, als politiek, nadrukkelijk ook ruimte geven aan de emancipatie van groepen die zichzelf ontwikkelen?

Ik denk dat het antwoord daarop ja is, dat we die ruimte moeten bieden. Hoewel ik ook niet weet hoe het met dat bestemmingsplan precies zit. U stipte ook de vrouwenemancipatie aan, een terrein waarop ook in Nederland nog veel werk te verzetten valt. Als u dit onderwerp in islamitische kring aanroert, hoe moet ik me een dergelijk gesprek dan voorstellen?

Mijn introductie is helder: mijn grootmoeder was voorzitter van de vrouwenvereniging in onze moskee, docent Arabisch en docent in de interpretatie van de koran. Vaak ging zij bij kleine, huiselijke religieuze bijeenkomsten voor in het gebed. Vrouwenemancipatie maakt onderdeel uit van mijn vroegste jeugd. Dit verhaal en deze benadering gebruik ik altijd om aan te geven dat wat de koran in mijn interpretatie aangeeft, een volstrekt gelijkwaardige positie is voor mannen en vrou-

wen. Met organisaties die vrouwen niet als gelijkwaardig beschouwen en zelfs hun rechten willen inperken, ga ik het debat aan, wat soms knap lastig is.

Een praktische benadering van een principieel probleem: leerplicht van meisjes die de leeftijd van de puberteit naderen. Uw houding vanuit uw geloofsopvatting kan ik me voorstellen: doorleren. Als schoolhoofd heeft u wellicht te maken met ouders die er anders over denken. Wat doet u dan?

Mijn eerste vraag aan die ouders is of ze mij kunnen wijzen waar in de koran staat dat die meisjes niet verder mogen leren. De koran geeft aan dat een mens permanent moet leren en niet dat jongens permanent moeten leren en meisjes niet. Wie er dan vervolgens de *hadith* bijhaalt, de overlevering van de Profeet, moet ik teleurstellen: de koran, het uitgangspunt van de islam, schrijft bij wijze van spreken permanente leerplicht voor mannen en vrouwen voor. Als het om de interpretatie van de tekst gaat dan interpreteer ik hem nú, naar deze tijd. In onze tijd, vastgelegd in wetten en in de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens, is uitdrukkelijk het uitgangspunt dat mannen en vrouwen gelijke rechten hebben en derhalve ook gelijke kansen op ontwikkeling en ontplooiing moeten hebben.

Wat zijn de basisvaardigheden die de kinderen bij u moeten leren? Je hebt natuurlijk rekenen en taal, aardrijkskunde en geschiedenis - wat voor geschiedenis overigens? - maar misschien legt u ook de nadruk op culturele vaardigheden.

Volgens de wet moeten wij werken naar nauw omschreven kerndoelen van het onderwijs en dat doen we ook keurig netjes. Het curriculum voorziet er niet in dat wij voldoende aan de eigen leefwereld en beleving van de kinderen toekomen. Dus dat proberen we enigszins aan te vullen, hoewel er weinig ruimte voor is. Het allerbelangrijkste is dat

zij overlevingsstrategieën meekrijgen waarmee zij later in het voortgezet onderwijs het hoofd boven water kunnen houden, om daarmee voortijdige schooluitval te voorkomen. Dat soort strategieën komt de kinderen ook in de samenleving buiten de schoolwereld van pas. Ik wil ze liever niet aan de onderkant terecht zien komen. Daarvoor heb ik geen vast curriculum. Ik moet met mijn docentenkorps, in kleur een zwart-witploeg, een rolmodel aan de leerlingen aanbieden dat het door interactie mogelijk maakt samen een goed product te leveren. Als onze kinderen eenmaal hun schoolcarrière hebben beëindigd, moeten zij sociaal vaardig zijn want ze komen op de arbeidsmarkt concurrenten tegen die qua achtergrond in een beter netwerk zitten en veel meer omgevingsfactoren als taalvaardigheid hebben meegekregen, zodat hun kansen ook veel groter zijn. Met beperkte middelen doen wij ons best. De eenvoudige terminologie van zwarte en witte scholen suggereert een valse overzichtelijkheid. Mijn school telt tweëndertig verschillende nationaliteiten, waarvan de gebruiksaanwijzing niet altijd in de opleiding van onze docenten is bijgeleverd.

Als ik u goed beluister, dan zegt u dat het al moeilijk is voor die kinderen om in de samenleving te overleven, dat we eigenlijk niet verder komen op school dan het bepalen van die overlevingsstrategie. Ik moet dus aannemen dat u aan onderwijs in eigen taal en cultuur niet toekomt. Mijn eigen opvatting is dat de schooltijd er is voor de basisvaardigheden en, zoals u het noemt, het opdoen van een overlevingsstrategie, en dat onderwijs in eigen taal en cultuur eigenlijk thuis hoort te gebeuren, of althans niet tijdens normale schooluren. Ook bij de basisvakken neem ik aan dat u enige creativiteit aan den dag dient te leggen: hoe onderwijs je vaderlandse geschiedenis als er tweëndertig verschillende vaderlanden voorhanden zijn?

Een actuele discussie met mijn docenten is of wij het Nederlandse volkslied weer moeten gaan aanleren. Ik ben van mening dat dit moet gebeuren. Het onderwijs in het algemeen leeft wat mij betreft nog te veel in de jaren-zestigse sfeer. Wie in een land woont moet het volkslied van dat land kunnen zingen en dus ook de tekst kennen. Dat is een taak voor het basisonderwijs. Iets soortgelijks geldt voor het hijsen van de vlag. Ik heb voorgesteld eenmaal per week de Nederlandse vlag bij de school te hijsen en vervolgens de vlag van een van de landen waar de ouders van onze kinderen vandaan komen, zodat wij een aanleiding hebben om in schoolverband in te gaan op de geschiedenis van dat land, waarmee we de kinderen een aanknopingspunt bieden voor het ontdekken van hun eigen identiteit. Bij mij staat voorop dat wij in Nederland wonen. De schoolcultuur is op dit punt nog veel te *soft* ontwikkeld. Je moet de ontwikkeling van een nationaal curriculum niet zo ver doortrekken als in Engeland, waar geen ruimte meer bestaat om de culturele diversiteit op een school creatief te gebruiken bij de vorming van de kinderen, zodat ze later in een deels vreemde omgeving weerbaar zijn. Wel vind ik dat het verfrissend werkt om kinderen bij elkaar te zetten met de opdracht aan te geven wat ons in Nederland bindt. Naarmate de Europese eenwording dichterbij komt, neemt de identiteitsontwikkeling van de afzonderlijke naties toe. Ook de kinderen van mijn school moeten daar deel aan hebben. Enige trots op het land waar je woont, is een positieve stimulans om verder aan je toekomst te bouwen en dus ook om daarvoor een leerprestatie te leveren.

Bij het volkslied komen de leerlingen overigens wel de regel ‘Den koning van Hispanje heb ik altijd geëerd’ tegen. Hoe maakt u dat duidelijk?

Dan moet je de geschiedenis gaan aanpakken. Ook de uitdrukking ‘ben ik van Duitschen bloed’ of ‘ben ik van diet-

sen bloed', moet worden uitgelegd: hoe verhoudt het volk zich tot zijn machthebbers en omgekeerd. Je hebt in het Wilhelmus aanknopingspunten te over om te praten over migratie en identiteitsontwikkeling. Thematische benaderingen zijn uitstekend maar voordat je thema's kunt behandelen, moet je eerst de inhoud aanreiken. Die moet gekend worden en op basis daarvan ga je kijken hoe je een en ander thematisch aanpakt. De rol van de kinderliteratuur is hierbij ongelooflijk belangrijk.

Als je in de hoogste groep van het basisonderwijs of in het voortgezet onderwijs het belang van Napoleon wilt uitleggen aan de hand van zijn betekenis voor de ontwikkeling van de democratie of het liberalisme - een onderwerp dat u aan zal spreken - zullen de leerlingen allereerst moeten weten wie Napoleon was en wat hij in zijn eigen tijd betekende. Pas dan kun je een verhaal over de betekenis van zo'n figuur in de huidige tijd houden. Op dezelfde manier behandelen wij de nationale geschiedenis van de landen van herkomst van de kinderen. De thuissituatie van de kinderen komt zo dicht bij de school te liggen. Voor mijn part wordt dat opgepakt via spreekbeurten die ze voorbereiden. Er blijven grote investeringen nodig. Wil je kunnen communiceren dan zullen de leerlingen één taal moeten spreken. Wat zij thuis spreken, wat zij onder elkaar spreken aan nieuwe mengtalen is niet mijn eerste zorg. Mijn zorg is dat ze zich in het Nederlands staande kunnen houden in de Nederlandse samenleving.

Ik heb respect voor u en voor alle onderwijzers en onderwijzeressen die dit waarlijk niet eenvoudige werk voor de klas verrichten. U bent lid van het CDA en zit voor die partij in de gemeenteraad van Amsterdam. Als moslim bent u volksvertegenwoordiger voor een christelijke partij. Sommigen stappen daar luchtig overheen door te stellen dat de C van het CDA vooral staat voor confessioneel, dus dat alle religies welkom zijn. Maar uit de kranten herinner ik me felle polemieken in het hart van het CDA dat lidmaatschap van Hindoestanen en moslims eigenlijk ongewenst zou zijn.

Het CDA heeft 'de Heilige Schrift' als richtsnoer voor zijn handelen en dat is vertaald in uitgangspunten. De basisgedachte binnen het CDA is dat wie de uitgangspunten onderschrijft welkom in de partij is. Deze oorspronkelijk op de bijbel gebaseerde uitgangspunten hadden wat mij betreft ook uit de koran kunnen komen. Ik voel mij geaccepteerd in het CDA en ik draag de uitgangspunten van mijn partij met overtuiging uit. Het CDA maakt geen deel meer uit van het Amsterdamse college. Ik zou willen dat we groter waren, maar onze invloed is groter dan ons zetelaantal doordat we geworteld zijn in de Amsterdamse samenleving. Principes en spiritualiteit zijn beslist niet ouderwets.

Het CDA heeft het niet gemakkelijk in Amsterdam. Ons ontbreekt de tijd om theologie te bedrijven; toch veroorloof ik me een opmerking op dat gebied. In de christelijke theologie is Jezus Christus als Zoon van God in ieder geval deels goddelijk van aard. Om deze status hebben theologen hevige debatten gevoerd. Niettemin geldt de verwijzing naar Christus als een aanduiding van onze beschaving, die derhalve een joods-christelijke beschaving wordt genoemd. Moslims maken er bezwaar tegen mohammedaan te worden genoemd omdat Mohammed, hoewel als profeet een uitverkorene, geheel van menselijke aard was. Mohammed, honderd procent mens, en Christus, met op z'n minst een goddelijk aspect, lijken mij in theologische zin niet onmiddellijk verenigbaar. U bent uit overtuiging lid van het CDA, en stoort zich klaarblijkelijk niet aan de christelijke uitgangspunten van die partij.

U vertaalt het wat vrij. Ik stoor me er niet aan, ik herken me erin. Dat is een andere benadering. Ik herken me erin omdat de uitgangspunten evengoed uit de koran hadden kun-

nen komen. De theologische debatten spelen manifest een rol. Moslims erkennen de heilige drie-eenheid niet, evenmin als de goddelijke status van Jezus, hoewel hij binnen de islam als een vooraanstaand profeet wordt geëerd. Ik zie overigens uw vraag vooral als een onderzoek naar het samengaan van culturen. Christelijke ouders hebben hun kinderen een andere weg op zien gaan. Moslimouders vrezen voor een verwatering van het geloof bij de generatie van hun kinderen. Dat levert botsingen tussen groepen en binnen groepen op.

Laat ik iets vertellen over mijn eigen geschiedenis. Ik heb als kind in een Hindoestaanse buurt gewoond, waar twee Hindoestaanse groeperingen de dienst uitmaakten. Daarnaast had de Evangelische Broedergemeente een grote invloed. De moskee waar mijn familie naar toeging, stond naast de joodse synagoge. Overigens heb ik mijn basisonderwijs op een rooms-katholieke lagere school in Suriname gehad. Ik zag vaker de overeenkomsten dan de verschillen. Ik heb meegezongen met mijn hindoeïstische vriendjes en ben met mijn joodse vriendjes naar de sjoel gegaan. Uw vraag gaat over de verschilpunten, wat begrijpelijk is voor mensen die op zoek zijn naar hun eigen identiteit. Mijn benadering is meer het zoeken naar wat maatschappelijk bindt, proberen identificatiepunten voor eenieder in de gemeenschappelijke samenleving te vinden. Als mensen voor de grote overstap naar de Nederlandse samenleving een tussenstation nodig hebben met grote herkenningspunten uit hun eigen achtergrond, bijvoorbeeld een islamitische school, laat ze dan. Gun ze dat grondrecht. Ondersteun ze in hun emancipatieproces en maak er geen politiek spektakel van. Integratie is een pad met compromissen. Ik weet dat ook in de Surinaamse gemeenschap sommige mensen zich voelen aangesproken door het populistische geluid van de Amerikaan Louis Farrakhan, die met zijn *million people's march* een politiek visitekaartje afgaf in de geest waarin tv-dominees het Amerikaanse publiek bespelen. Zijn argumenten en zijn geflirt met radicale politiek hebben niets met de islam te maken. Sommige mos-

lims in Nederland, veelal *newborn muslims*, om een analogie met het christendom te gebruiken, mensen die net tot de islam zijn bekeerd, zien in zijn uitspraken een uitweg uit hun misère. De islam is geen panacee voor alle kwaad en zeker geen geloof dat de ene mens boven de andere uittilt.

Schoolliteratuur moet de kinderen aanspreken, willen ze gaan en blijven lezen. Is er een gemeenschappelijke noemer om kinderen van tweeëndertig nationaliteiten te boeien? Wat heeft u op dat gebied gedaan?

Ik houd mij intensief bezig met jeugdliteratuur, samen met anderen uiteraard. Er is in de Nederlandse jeugdliteratuur nog veel te weinig voorhanden waarin allochtone kinderen iets van zichzelf herkennen. Het gaat nog heel veel over ‘Gijs’ en ‘Joke’ en nog te weinig over de ontmoetingen die de dagelijkse leefwereld van de kinderen uitmaken. De stichting Schrijvers School Samenleving neemt initiatieven in die richting. De stichting Aladin is een ander voorbeeld. Maar structurele steun van de overheid en de uitgeverijen is er nog niet, wat een basisvoorwaarde is voor een doorbraak. Zolang oplagecijfers allesbepalend zijn, zal het aanbod van kinderboeken niet fundamenteel veranderen. Binnen de scholen is al wel wat meer mogelijk maar wanneer je een uitgever benadert, is het antwoord algauw dat je een puik idee hebt, maar helaas tien jaar te vroeg. Ik ben helemaal niet tien jaar te vroeg. Zestig procent van onze schooljeugd in Amsterdam is nu allochtoon en de uitgeverijen lopen tien jaar achter. Voor jeugdliteratuur is een investeringsimpuls nodig.

Wat is multiculturele literatuur?

Literatuur waarbij verschillende culturen met elkaar interacteren in ervaringen die zij met elkaar delen, op basis van gelijkwaardigheid. Zonder dat de ervaringen vanuit de andere cultuur als minderwaardig worden neergezet. Een voor-

beeld: de tv-serie *Vrouwenvleugel*, hoe goed ook gemaakt, is vanuit een meerderheidsperspectief gemaakt. De manier waarop mensen uit etnische minderheden worden neergezet, de teksten die ze in de mond gelegd krijgen, blijven steken in stereotypen. Zou het eens een keertje zo kunnen worden dat alle Mohammeds, Latifa's, Rubens en Sylvana's zich er ook in herkennen? En dat hun type niet wordt neergezet als iemand die per definitie een taalachterstand heeft? Andere talen, die ze eventueel beter beheersen dan het Nederlands, hebben ook hun rijkdom. Het Urdu kent driemaal zoveel woorden als het Nederlands en er wordt wonderschone poëzie in die taal geschreven.

Spreekt u Urdu?

Jammer genoeg slechts een heel klein beetje. Ik zou het wel willen leren.

Ik ook.

U ook? Dan gaan wij samen op cursus. Om op de literatuur terug te komen: die is vanuit multicultureel opzicht verrijkt, bijvoorbeeld met het werk van V.S. Naipaul - ik meen te weten dat u er een liefhebber van bent. Ik hoop dat leerlingen van mijn school ooit dat niveau halen.

Vindt u dat Rushdie ook in de categorie van Naipaul hoort, misschien niet qua kwaliteit maar wel wat betreft zijn multiculturele aspecten?

Ja. Ik vind dat Rushdie op een mooie manier heeft aangegeven dat onze democratische vrijheden in het westen niet zo ongelimiteerd zijn als wij zelf denken. Dat ze bijvoorbeeld kunnen botsen. De ban die over hem is uitgesproken, kan ik niet steunen. Ik zou graag het debat dat hij op literair niveau is aangegaan in andere maatschappelijke sectoren met de-

zelfde hoffelijke wapens van het woord en het wederwoord verder willen voeren.

Een laatste vraag. Ik heb berichten gehoord als zou het percentage zelfdodingen onder Hindoestaanse jongeren groter zijn dan in andere gemeenschappen. Er zijn mensen die zeggen dat dit komt doordat de Hindoe-identiteit in conflict is met de autochtone identiteit en de jongeren geen uitweg weten.

Ik ken deze cijfers niet. Wat ik wel weet, is dat jongeren sowieso tussen wal en schip terecht kunnen komen als er een te grote afstand is tussen de samenleving waarin zij functioneren en hun thuisomgeving, en als zij onvoldoende ruimte hebben om zichzelf te ontplooiën. Ik heb het in mijn omgeving helaas ook meegemaakt. Het is geen specifiek Hindoestaans probleem. Ik ben niet zo cynisch dat ik het een groeistuip van een multiculturele samenleving wil noemen. Ik neem uw opmerking wel ter harte, als een signaal dat ik als opvoeder een zware verantwoordelijkheid draag.

Fadime Örgü

Fadime Örgü werd in 1968 in Karaman, Turkije, geboren. Ze is met haar ouders naar Nederland gekomen nadat haar vader hier een baan had gevonden. Ze werkt bij de Nederlandse Moslim Omroep, is medeoprichter van de Council of Europe Minority Youth Committees (CEMYC) en bestuurslid van de Stichting Bijzondere Leerstoel Islam. Zij studeerde Duits en Engels en enige tijd politicologie en bestuurskunde. Zij heeft een hekel aan roken. Zij houdt van fietsen, schilderen, bloemen en intelligente mensen. Fadime Örgü ziet zichzelf als iemand die aan het begin van de ontdekkingsreis naar haar eigen mogelijkheden staat en hoopt een voorbeeld voor jongeren te zijn.

Kunt u wat over uzelf vertellen?

Ik kom uit een niet echt bijzondere Turkse familie. Binnenkort word ik nog net geen dertig en ik heb Engels en Duits gestudeerd. Daarnaast heb ik aan de Universiteit van Leiden een jaar politicologie en bestuurskunde gedaan. Verder heb ik eigenlijk altijd gewerkt, ook tijdens mijn studie. Het ging om betaald werk en om vrijwilligerswerk. Het betaalde werk was nodig, want vroeger kon je zes jaar studeren, tegenwoordig vijf en ik heb over mijn verschillende studies in totaal zeven jaar gedaan. Ik heb niet het gevoel dat ik al klaar ben met mijn studiedrift. Dus werken en studeren gaat nog wel een poosje samen.

Aan wat voor werk moet ik dan denken?

Mijn eerste echte baan, twee dagen in de week, was het ontwikkelen van trainingen op het gebied van intercultureel onderwijs. In Straatsburg, een van de zetels van de Europese Unie, heb ik daarvoor de nodige cursussen gevolgd. Communicatie is min of meer mijn drijfveer geworden. Het lag dus voor de hand dat ik me op dat gebied zou specialiseren.

Mijn eerste media-opdracht was voor een producent die programma's maakt voor de IKON en de NPS over onderwerpen als gezondheidszorg en onderwijs. Kort daarna vroeg de Nederlandse Moslim Omroep mij voor redactiewerk. Ik wil op de richtingenstrijd in de moslimwereld niet ingaan, hoe omroepen moeten worden ingericht, of de naijver die je soms bij minderhedenprogramma's ziet. Ik heb mij dienstbaar aan het eindproduct opgesteld: het programma dat de kijker ziet. Dat moet kloppen. Ik werk op de redactie van het praatprogramma *Merhaba*, dat door Ahmed Aboutaleb in het Nederlands wordt gepresenteerd. Ik kijk op tegen die man. Hij is Marokkaan, is als vliegtuigbouwkundig ingenieur afgestudeerd, heeft bij Fokker gewerkt, werd programmamaker in Amsterdam en Hilversum, werkte als verslaggever tijdens de Golfoorlog voor RTL 4, werd persoonlijk woordvoerder van Hedy d'Ancona en vervolgens van de SER. Hij moet nog veertig worden.

Daarnaast werkte ik voor het programma *Islam en moderniteit*. Wij kregen veel respons op dat programma. *Islam en moderniteit* ging over zaken waar wij in Nederland te weinig van weten. In het programma kwamen intellectuelen uit de hele wereld aan het woord die verschillende onderwerpen van de islam met elkaar bespraken. Ik heb daar zelf veel van geleerd want veel van wat er aan de orde kwam was ook voor mij nieuw. Je ziet dat er onder de intellectuelen traditionalisten, modernisten en vernieuwers zijn en je merkt dat ze over bepaalde onderwerpen heel verschillend denken. De traditionalisten denken anders dan de modernisten over de positie van de vrouw. Zo zijn er heel wat aspecten waarover

die drie groepen met elkaar in discussie zijn. Met het programma probeerden we die discussie in beeld te brengen. Daarvoor reisden we de hele wereld af, waar die intellectuelen ook zaten. We hebben zo'n vijftig verschillende mensen geïnterviewd, met een serie boeiende en - zij het op beperkte schaal - spraakmakende tv-programma's als resultaat. Wij zijn gevoelige onderwerpen niet uit de weg gegaan, zoals mensenrechten, de relatie tussen geloof en politiek, de rol van de islam in de samenleving of de positie van de vrouw. Je kunt die onderwerpen op een min of meer abstracte manier behandelen. Wij kozen echter voor een meer maatschappelijk betrokken benadering. Wij keken niet alleen naar de islamitische wetgeving, de shari'a, als zodanig maar belichtten vooral de opvattingen erover in de westerse wereld en in de islamitische gemeenschap.

Hoe zoudt u zichzelf willen omschrijven, als traditionalist of als modernist?

Ik denk dat ik een vernieuwer ben. Ik ben geen traditionalist. Ik bekijk het vanuit de Nederlandse hoek, en dat is een vrij nieuwe hoek. Dat 'Nederlands' moet ik nuanceren: het Nederlands paspoort is één van mijn twee paspoorten. Ik voel me Nederlander maar ik wil niet worden opgesloten binnen de grenzen van dit land. Mijn burgerschap gaat verder dan de polders.

Wat is het verschil tussen een vernieuwer en een modernist?

Vernieuwers zijn mensen die zich afzetten tegen de traditionalisten én de modernisten. Zij stippelen een nieuwe lijn uit waarin zij van alle aspecten iets bij elkaar zetten en zeggen: dit is het, of: dit zou het kunnen zijn. Een vernieuwer kijkt met frisse blik aan tegen zijn bronnen en gebruikt ze in een interpretatie die is aangepast aan de moderne tijd.

Dat klinkt me nog steeds erg vaag. Kunt u een voorbeeld geven?

Ik neem het voorbeeld van de vernieuwers in Turkije zelf. Zij zijn tegen de traditionalisten omdat die conservatief zijn: je beroepen op oude waarden en gebruiken heeft alleen zin als je ook antwoorden voor nieuwe situaties en problemen hebt en flexibel kunt zijn. Even kritisch staan zij tegenover de modernisten die beweren dat de huidige stand van zaken in de Turkse democratie het koste wat het koste gehandhaafd moet blijven: de zogenaamde scheiding van Kerk en Staat, die vooral gehandhaafd blijft door de macht op de achtergrond, het leger, en die oplossingen voor grote problemen eerder in de weg staat dan vergemakkelijkt. Vernieuwers nemen de constatering serieus dat gelovigen of linkse groeperingen geen zeggenschap hebben. Een frontale aanval levert weinig op. Door hier en daar te sleutelen kom je wel een eind op weg richting democratie.

Vernieuwers werken in hun eigen omgeving. Zij proberen in de landen waar ze wonen zaken naar voren te brengen als de vrijheid van meningsuiting. Zij proberen daarvoor een draagvlak te vinden zonder anderen voor het hoofd te stoten. De vrijheid van meningsuiting is altijd de vrijheid om afwijkende meningen te uiten. Dat geldt voor kunstenaars, voor mensen met uitgesproken linkse of liberale opvattingen, maar ook voor religieus geïnspireerde stromingen. Deze veelvuldigheid hoeft geen bedreiging voor een staat te zijn. Veeleer is het een verrijking ervan, als tenminste eenieder zich serieus genomen voelt.

Als wij dat toepassen op de positie van de vrouw in Turkije, wat is dan het verschil tussen modernisten en vernieuwers?

In Turkije is het idee dat het enige recht van de vrouw het aanrecht is nog altijd wijdverbreid. Vrouwen hebben steeds vaker een betaalde baan, alleen al uit bittere noodzaak: het

minimum-maandloon in Turkije is net voldoende om een familie van vier personen twee weken te voeden. Salarissen voor vrouwen liggen nog altijd lager dan die voor mannen in dezelfde functie, en dat geldt voor elk niveau. Je kunt niet zeggen dat vrouwenrechten in Turkije een specifiek links of modernistisch item zijn: in alle kringen eisen vrouwen hun rechten op. Vernieuwers stellen dat een vrouw net zo goed als een man kan gaan werken. Zij behoort tot de samenleving en moet kunnen werken en studeren om een positie in die samenleving te bekleden. Tegelijk zeggen zij: natuurlijk behoort een vrouw, als iedere moslim, bepaalde regels na te leven. Maar dat behoort een man ook te doen. De modernisten daarentegen zijn tevreden met de huidige situatie. Die zeggen: alles is toch prima? Iedereen kan toch studeren? De vernieuwers zijn wat dat betreft kritischer: studeren is misschien voor een bepaalde groep mogelijk maar niet voor iedereen. Een staat die op papier eenieder de toegang tot studie en welvaart biedt, maar in feite grote groepen daarvan uitgesloten laat, puur door armoede of bevoordeling, heeft een maatschappelijke en politieke oppositie nodig, zonder dat die onmiddellijk als bedreigend voor de seculiere grondslag van de staat wordt aangemerkt. Vernieuwers gaan verder dan modernisten.

Ik ben het met u eens dat de rechten van de vrouw een zeer belangrijk criterium zijn. Als u een onderscheid tussen traditionalisten, modernisten en vernieuwers maakt, en het is een werkelijk onderscheid, neem ik aan dat deze verschillende stromingen eveneens een eigen mening over de toepassing van de islamitische wetgeving, de shari'a, hebben. Er zijn traditionalisten die vinden dat de shari'a voor alle tijden is en dus niet hoeft worden aangepast. Anderen, zoals de Soedanese rechtsgeleerde Abdulahi An-Naïm, die in Washington werkt, beweren dat de shari'a aan het moderne leven moet worden aangepast.

Je moet twee dingen uit elkaar halen: de geschiedenis van de shari'a en de huidige toepassing. Het rechtvaardigheidsprincipe dat aan de shari'a ten grondslag ligt, onderschrijf ik. De rechtsregels waarmee dat principe wordt toegepast niet. Ik ben geen theoretica maar ik heb als relatieve leek geen enkel voorbeeld in de huidige islamitische wereld kunnen vinden waar met enig positief resultaat de shari'a wordt toegepast. De kern van de islamitische wet is niet de wraak maar de genoegdoening: het herstellen van onrecht. De praktijk van de shari'a bestaat uit de haarkloverijen over de strafmaat en de tenuitvoerlegging van de straffen, tot in extreme wreedheid. Hier wordt recht onrecht.

U noemt uzelf een vernieuwer, een Nederlandse burger en uitdrukkelijk een moslim. Hoe ziet een West-Europese vorm van de islam eruit?

De islam kent geen centraal leergezag. De kern van de islam is jouw eigen relatie tot God. De vraag naar een specifieke beleving van de islam in een bepaald land en in een bepaalde tijd is dus voor iedereen anders. Pas in de loop van de tijd, na veel debatten en veel gemeenschappelijke ervaringen, kristalliseert zoiets zich uit tot een breder gedragen beleving van het geloof. Misschien is die al in mij tot uiting gekomen of ook in andere mensen die als moslim in Nederland leven. Op het moment dat ik in het Nederlands kan verwoorden hoe ik in God geloof of hoe ik denk met mijn religie om te gaan, als ik überhaupt kan zeggen dat ik gelovig ben, als ik bepaalde waarden en normen die met de religie te maken hebben kan verwoorden, en dat op mijn eigen manier kan doen en daar 'is gelijk aan moslim' achter kan zetten, dan is dat voor mij 'de Nederlandse islam'. Er zijn natuurlijk de rituelen die voor iedere moslim in elk land gelden, zoals de feestdagen, het bidden en het vasten. Daarin verschilt hij of zij van zijn of haar Nederlandse vriend of vriendin die dat niet doet. Als ik aan mijn Nederlandse vrienden kan vertel-

len: nu ben ik aan het vasten; als ik kan zeggen: nu hebben wij een feestdag, daar en daar staat die voor, en vervolgens in ieder geval respect maar hopelijk ook belangstelling ontmoet, dan begint het begrip ‘Nederlandse moslim’ inhoud te krijgen. Wat de moslims meebrengen zijn nieuwe vormen van feestvieren, nieuwe vormen van rituelen die wij in Nederland nauwelijks kenden. Aangezien ik die kan binnenbrengen, geeft dat een aanvulling op de samenleving waarin ik woon en tegelijk een nieuwe vorm van religie die hier in Nederland vorm krijgt. Ieder individu doet dat anders, het is niet geïnstitutionaliseerd en je voelt je soms eenzaam: met Kerstmis is iedereen vrij, met de islamitische feestdagen moet je zelf vrij nemen en het risico van scheve ogen bij je collega's op de koop toe nemen. Het begrip ‘Nederlandse moslim’ is nog niet helemaal af. Hoe kijk ik tegen Nederland aan, hoe kijkt Nederland tegen mij aan, hoe kijkt Nederland tegen zichzelf aan? Als centrum van de wereld of als een van die landen waar een hoop interessante dingen gebeuren? Ik ben van herkomst Turks maar daarom nog geen Turkse moslim. Ik heb een migratiegeschiedenis achter me en daarom beweeg ik me vrijer in andere culturen dan mensen die hun wortels slechts op één plek hebben.

Voelt u zich Nederlandse of Turkse?

Ik voel me geïntercreëerd.

En wat betekent dat begrip intercreatie precies?

Intercreatie betekent de positieve elementen van twee of meer culturen bijeenbrengen en daarmee een nieuwe identiteit vormen. Ik heb in Duitsland en in Engeland gewoond en ik woon nu in Nederland. Mijn ouders komen uit Turkije maar wonen hier. Turkije ken ik van de verhalen en de taal en van vakanties. In mijn identiteit heb ik van alles en nog wat een beetje en daarmee heb ik een nieuwe identiteit gevormd. Ik

voel me dus geen Turkse. Ik voel me veeleer een wereldburger. In Europa voel ik me goed, je zou kunnen zeggen dat ik Europees denk. Ik kan hier mensen vinden die op dezelfde manier denken als ik denk. Je oriënteert je eerder op de plek waar je jezelf het meeste thuisvoelt en dat is voor mij Europa. Ik heb er nooit aan gedacht in Turkije te gaan wonen of te willen emigreren naar Turkije. Ik heb er weleens aan gedacht naar Duitsland of Engeland te emigreren, omdat ik ook in die landen heb gewoond en zeker wist dat ik er een baan kon vinden. Dus dat zijn landen waarover ik weleens heb nagedacht, maar Turkije? Het is leuk om daar op vakantie te gaan, conferenties te organiseren en mensen te ontmoeten, maar daar wonen... nee, dat kan ik niet.

Waarom niet?

Omdat ik het gevoel heb dat ik hier in Europa veel nuttiger kan zijn. Nuttiger in die zin, dat ik in deze samenleving veel meer kan betekenen dan in Turkije. Ik merk dat Europeanen, vooral jongeren, bezig zijn met hun Europese identiteit, die meer is dan een optelsom van nationaliteiten. In Turkije kan ik met de kennis die ik in huis heb weinig doen.

Bent u niet bang dat als die West-Europese vorm van islam geen institutioneel kader krijgt, de islam als godsdienst over enige generaties in Europa of in Nederland zal verdwijnen?

In elke stad van Europa kun je als moslim terecht. Je kunt, met eigen geld uiteraard, een moskee bouwen. Wanneer mensen daar geen behoefte meer aan hebben, zullen die vanzelf wel verdwijnen. Dat moeten de mensen zelf bepalen; ook katholieke kerken zijn bioscoop, tapijthal of kantoorcomplex geworden. Toch is de spiritualiteit van dat geloof niet verdwenen. Zolang er moslims bijeenleven op een plek, zal die religie niet volledig verdwijnen, maar zich wel aan de omgeving aanpassen. In de toekomst zal de islam in Europa op

een heel andere manier worden beleefd dan op dit moment. Dat is nu natuurlijk nog vrij vaag. Heel veel mensen weten überhaupt niet wat moslims doen. Er zijn veel vooroordelen.

Hebt u zelf te maken gehad met discriminatie of vooroordelen?

Ja, de Golfoorlog was voor mij een periode waarin ik voor het eerst, direct, met discriminatie in aanraking kwam. Ik herinner me de ochtend dat Amerika Irak aanviel. Ik was op weg naar school. Ik stapte de trein naar Vlaardingen in en onmiddellijk werd mij gevraagd of ik de dochter van Saddam Hoessein was. Nota bene door een persoon die ik bijna elke dag in diezelfde trein zag. Omdat ik donker haar en bruine ogen heb. Dan ben je perplex want je weet eerst niet wat je moet zeggen. Mijn tweede reactie was: zielig, waar heb je het over. Ik ben gewoon doorgegaan. Ik ga zeker niet in discussie met zo'n figuur omdat je jezelf dan tot niveau nul verlaagt. Dat was mijn eerste ervaring met discriminatie. Het was een tijd van verwarring. Waar je ook was, je had het idee dat je alles opnieuw moest uitleggen: aan je medestudenten, je docenten, je burens. Tegelijk had ik het gevoel alsof ik er mijn hele leven al mee bezig was geweest, zonder mij er nadrukkelijk van bewust te zijn. Ik voelde mij deel van mijn omgeving. Ik wilde altijd uitleggen waar ik mee bezig was, en plotseling reageert mijn directe omgeving, op gronden die buiten mijn macht liggen, met een houding alsof ik anders zou zijn. Dat was een pijnlijke en vernederende confrontatie met discriminatie: ik werd gereduceerd tot een stereotype en was in hun ogen niet langer een zelfstandig en uniek individu met een eigen mening en verantwoordelijkheden.

U kent Engeland en Duitsland van binnenuit. Als u op het punt van discriminatie en vooroordelen Nederland met die twee andere landen vergelijkt, waar zou u zeggen dat het klimaat wat dit betreft het beste is en waar zou het van die drie landen het minste zijn?

Discriminatie, racisme en antisemitisme mogen in geen enkel land worden getolereerd. Dat daargelaten, is Nederland toleranter dan Engeland of Duitsland. In Nederland hebben wij de afgelopen jaren een politiek gekend die niet op uitsluiting maar op integratie met behoud van identiteit is gebaseerd. Het integratieproces is hier eerder van start gegaan. Het minderhedenbeleid kwam hier eerder van de grond. Daartegenover is Duitsland veel strakker met zijn regels. Duitsland produceert Turkse Duitsers. Neem de zaak van het Koerdisch parlement in ballingschap, dat in Den Haag mocht vergaderen omdat de Nederlandse wet geen aanleiding gaf tot een verbod. Aan de demonstratie tegen deze vergadering deden meer Duitse Turken dan Nederlandse mee. Blijkbaar zijn onder invloed van een ander minderhedenbeleid Duitse Turken veel meer op hun oorspronkelijke vaderland georiënteerd dan Nederlandse. Toen ik in Duitsland woonde, werd ik zonder dat ik mezelf verder hoefde te introduceren in een hokje gezet, omdat Duitsers in hokjes denken. Dus je was een Turk of een Koerd, aleviet of soenniet. En verder allesbehalve een Duitser.

Engeland loopt met zijn minderhedenbeleid op veel vlakken voor op ons. Hun minderhedenbeleid is op het gebied van onderwijs en werkgelegenheid zeker tien jaar eerder van start gegaan. Ook zijn ze eerder met een projectmatige aanpak van problemen begonnen. Je kunt van hun projecten heel wat leren. Het intercultureel onderwijs is bijvoorbeeld verder ontwikkeld dan bij ons. Aan de andere kant is de segregatie in Engeland weer sterker dan hier, hoewel ik daar niet onmiddellijk een waardeoordeel aan wil ophangen.

Wat kan een regering doen om het ontstaan van een Nederlandse islam te bevorderen? Meer toegespitst: dient er een imamopleiding in Nederland te komen?

Wil ik die vraag zinnig beantwoorden, dan moet ik van mezelf uitgaan: welke obstakels ben ik op mijn weg tegengekomen? De eerste generatie, de oorspronkelijke migranten, waren zo'n sta-in-de-weg. Ik voelde me door hen niet serieus genomen, niet zozeer omdat ik vrouw was maar omdat ik een jongere was. Luisteren naar wat je gezegd wordt, geen eigen mening hebben. Ook al weet je dingen beter, door je opleiding en inzicht, in een bestuur telt de anciënniteit, waaraan ik niet per definitie een boodschap heb. Al op vroege leeftijd ben ik in jongerenorganisaties actief geworden vanuit het idee dat je meetelt als je wat organiseert. Tien jaar geleden hebben geestverwanten van mij en ik verschillende jongerenorganisaties opgericht omdat we ons niet in de tot dan toe bestaande organisatiecultuur thuisvoelden. Wij gaven elkaar houvast en dit proces gaat nog altijd door, zowel in Nederland als internationaal. Je had wel afzonderlijke Marokkaanse en Turkse initiatieven, waarmee je in feite al aangeeft dat je je op het verleden richt en niet op de toekomst in Nederland. Voor jongeren was de realiteit van verschillende culturen veel dichterbij huis: je zat samen in de klas zonder dat er tussen de verschillende leerlingen een van bovenaf opgelegde hiërarchie bestond. Je stond voor dezelfde leerstof en dezelfde examens. Ik botste met de oude organisaties omdat ik geen gehoor vond voor de ideeën die ik dagelijks van andere jongeren om me heen hoorde. Verder had de eerste generatie klaarblijkelijk de organisatiecultuur uit het land van herkomst meegenomen die strikt hiërarchisch was. Wat de voorzitter zei gebeurde. Het verkrijgen van een bestuursfunctie gaf aanzien in de eigen kring. Soms kreeg ik de indruk dat het behalen van resultaten daaraan ondergeschikt werd gemaakt.

Ik had een ander type organisatie voor ogen: oplossingsgericht voor de problemen die we tegenkwamen en zonder nationale scheidslijnen. Vanaf mijn vijftiende werk ik op die manier. Mijn eerste eigen initiatief was een meidengroep waarin Palestijnse, Turkse, Marokkaanse en Nederlandse

meisjes bijeenkwamen en waarin onderwijs centraal stond. Omdat ik geloofde dat onderwijs voor vrouwen en meisjes, en zeker migrantenmeisjes, een van de belangrijkste instrumenten voor emancipatie is. Wij organiseerden spreekuren voor ouders om hen voortdurend bij onze activiteiten betrokken te houden. Islamitische ouders, die van de eerste generatie in ieder geval, staan kritisch tegenover activiteiten van hun dochters buitenshuis. Door praktijkervaring of vooroordeel hebben zij geen hoge pet op van Nederlandse organisaties, omdat zij vrezen dat die hun dochters van hen doen vervreemden. Daarom probeerde ik in de organisatie brugfunctie-achtige onderwerpen te behandelen of in ieder geval de activiteiten zo in elkaar te zetten dat je altijd zo'n brugfunctie kon vervullen. In Vlaardingen, waar ik woon, was dit een groot succes, waardoor je ook stap voor stap vertrouwen bij je leeftijdgenoten en hun ouders wint. Ik kon op een dag dertig meisjes naar een jeugdherberg meenemen en een heel weekend met hen trainen zonder dat de ouders er problemen mee hadden. Ik bouwde wel een paar zekerheden in, zoals het meevragen van een tweetal moeders. Dan was het voor de rest van de ouders duidelijk dat het met de escapades van de meiden wel zou meevallen en dat het voedsel ook in orde zou zijn. Dat laatste is geen onterechte vrees. Nog altijd maak ik het mee dat een jeugdherberg of congrescentrum waar je met een overwegend islamitisch gezelschap komt, je zonder blikken of blozen broodjes ham of snijworst voorschotelt. Vlaardingen was voor mij een microkosmos voor de ervaringen die ik later in het buitenland zou opdoen.

Op vakanties, maar ook tijdens mijn studie kwam ik gelijkgestemden in Duitsland en Engeland tegen. En zij kenden ook weer jongeren in andere landen die voortdurend tegen dezelfde muren opliepen. Ik bleek gelukkig niet als enige het wiel te hebben uitgevonden. Met een aantal vrienden in Nederland, Duitsland en Engeland hebben wij een Europees jongeren netwerk opgezet, dat uiteindelijk door de Raad van

Europa erkend is: de Council of Europe Minority Youth Committees, CEMYC. Toen Straatsburg zag dat men met een breed vertegenwoordigd netwerk uit verschillende landen van doen had, kregen wij toegang tot allerlei faciliteiten als training, taalcursussen en uitwisselingen: alles wat een jongereninitiatief spannend en lonend maakt. De meningsverschillen die wij onderling hadden, liepen dwars door de seksen en de nationaliteiten heen. Maar we bleken zoveel met elkaar gemeen te hebben dat we elke keer opnieuw tot een gemeenschappelijke agenda konden komen. Als samenwerking tussen zo verschillende jongeren mogelijk is, moet dat op Nederlands niveau ook mogelijk zijn. Het is mij nog steeds een doorn in het oog dat moslimorganisaties in Nederland niet op een constructieve manier met elkaar samenwerken. Er zijn twee verschillende moslimraden, terwijl het in ons belang zou zijn om in gesprek met de overheid met één stem te spreken, ook al weet die overheid dat je een eenheid in verscheidenheid belichaamt.

Onze toekomst ligt in Nederland, in Europa. Dus moet je de scheidslijnen uit de landen van herkomst achter je laten. De islam is in Nederland een minderheidsgodsdienst die op een aantal terreinen bij de andere godsdiensten in dit land achterloopt. Imams die in Turkije of Marokko zijn opgeleid, hoe goed bedoelend ook, zijn eerder een rem op integratie dan een stimulans ervan. Daarom stel ik ronduit dat er in Nederland een imamopleiding moet komen. Voor jongeren is het puur eigenbelang om een imam aan te kunnen spreken met wie ze in hun omgangstaal kunnen praten, die beter dan zijzelf weet hoe Nederland in elkaar zit en die niet in een generatieconflict a priori de positie van de traditie kiest. Als een dergelijke opleiding in samenwerking met de moslimraden kan ontstaan, graag. Maar als ze er nog jaren over moeten bakkeleien, heb ik er botweg gezegd maling aan. Dan moeten wij onze eigen verantwoordelijkheid nemen en gewoon zelf met een dergelijke opleiding beginnen. Ik heb wel vaker meegemaakt dat een succesvol initiatief na ver-

loop van korte of langere tijd op brede steun kon rekenen. Mij gaat het om de zaak zelf en dan moet je ook achteraf de grootheid kunnen opbrengen met iedereen samen te werken. De discussies die de raden over dit soort onderwerpen voeren zijn hopeloos ouderwets. Als iemand honger heeft, moet hij een brood krijgen. Of dat brood wit, grijs of bruin is, doet er niet toe. Zijn honger moet worden gestild. Je kunt proberen eerst zelf een nieuw broodrecept te ontwikkelen maar volgens mij hebben veel specialisten langdurige ervaring met het bakken van brood. Om in mijn beeldspraak te blijven: loop eerst naar zo'n bakker om een brood te halen voor degene die honger heeft, ga vervolgens desnoods in licentie met je eigen deegspecialiteiten brood bakken en bekijk dan of je nog steeds een eigen bakkerij nodig hebt.

Los van mijn kritiek op de raden ben ik wel van mening dat een dergelijke overlegstructuur serieus genomen moet worden. Als moslims zelf geen fora creëren om over de meest uiteenlopende zaken die hun aangaan diepgaand te debatteren zullen ze nooit volwaardig aan het maatschappelijk debat deel kunnen nemen of hun belangen effectief bij de verschillende overheden kunnen verdedigen. Ik zie liever een nog niet optimaal functionerende raad die door zijn worteling gezag in de eigen groep heeft, dan een of andere gesubsidieerde instelling die bedoeld is voor de etalage van het minderhedenbeleid.

De twee moslimraden zijn volgens u nog weinig productief.

Je hebt de Nederlandse Moslim Raad en de Islamitische Raad Nederland, en verder nog een aantal koepels van samenwerkende moskeeën. Ik ben teleurgesteld in de manier van werken van die raden omdat ze te veel naar binnen zijn gericht, te weinig met praktische oplossingen voor acute problemen in het integratieproces komen en meer tijd besteden aan het bestrijden van elkaar dan aan het investeren in samenwerking. Overigens ben ik van mening dat ieder indivi-

du en iedere organisatie het recht op een afwijkende mening moet hebben. Binnen de islamitische wereld wordt veel te vaak geschermd met het begrip *fitna*, het taboe van de verdeeldheid van de gemeenschap, om daarmee andersluidende opvattingen te smoren.

De Turkse islam is nogal divers. Naast de moskeeën die zijn aangesloten bij de Diyanet, vallend onder het officiële Turkse Directoraat voor Geloofszaken, zijn er ook van de staat onafhankelijke koepels, zoals de Milli Görüs, die naar verluidt nauwe banden met de Refah-partij onderhoudt. Wat is uw mening over de Milli Görüs?

Ik begin dicht bij huis. In de tijd dat ik actief werd, telde Vlaardingen twee moskeeën: een Diyanet-moskee en een Milli Görüs-moskee. Bij beide was ik kind aan huis. Ik nam de regel dat elke moslim in elke moskee ter wereld moet kunnen bidden letterlijk. Als je meidenwerk voor moslimmeisjes organiseert, krijg je voortdurend vragen van ouders, van de meiden zelf en van andere moslims, vooral mannen, of wat je doet allemaal wel mag van het geloof. Imams hebben gezag en daarom is hun aanwezigheid bij sommige bijeenkomsten uiterst nuttig. Ik had regelmatig beide imams naast elkaar aan tafel, waarbij ze ieder een inleiding over een onderwerp als onderwijs hielden. De thema's van de bijeenkomsten waren veilig en onschuldig gekozen, zodat niemand voor het hoofd werd gestoten. Maar de meiden kwamen wel degelijk aan bod met de zaken die hen bezighielden. Dit soort samenwerking heb ik altijd als gewoon ervaren. Misschien heeft dat een uitstraling op twee moskeegemeenschappen gehad.

Ik geef veel trainingen aan vrouwenorganisaties van moskeeën. Hoewel je bij elke moskee een apart verhaal kunt houden, hebben deze vrouwen veel aspecten gemeen. Ze hebben een grotere achterstand dan hun mannen maar als puntje bij paaltje komt, zijn zij de doorzetters die willen studeren en een taal willen leren, die willen weten hoe Nederland in el-

kaar zit, al was het alleen maar om hun dochters een betere startpositie te geven dan zij zelf hadden. Ik ben nog geen onderwerp tegengekomen dat in een dergelijke vrouwengroep onbespreekbaar was. Zulke trainingen heb ik in Den Haag voor een Diyanet-moskee gegeven en ik doe het op dit moment voor de AyaSofya-moskee van de Milli Görüs aan de Amsterdamse Baarsjesweg. Die moskee is zonder steun van de Turkse overheid geheel op eigen kracht gefinancierd. Zij heeft een grote uitstraling, ook op jongeren. Dat verdient respect maar ik zwijg niet over zaken waarmee ik het niet eens ben. Een van die zaken is de veel te rigoureuze scheiding tussen mannen en vrouwen. Ik zeg het hardop, geef mijn mening hoe het anders kan en zou moeten en krijg vervolgens de ruimte om de cursussen in te richten die ik voor ogen heb. Het respect en de respons van je cursisten maken dat je productief kunt samenwerken zonder dat je het op alle punten met elkaar eens bent.

Ook bij de Diyanet zwijg ik niet. Het opzetten van een imamopleiding in Turkije, bedoeld voor gebedsvorgangers die uiteindelijk in Nederland zullen dienen, is een lapmiddel, geen oplossing. Ik heb daarover gebeld met de hoogste Diyanet-functionaris in Nederland, Hamdi Mert, en hem ronduit gezegd dat hij met zo'n opleiding met de toekomst van zijn leerlingen speelt, die met een volstrekt onvoldoende bagage in Nederland door moeten studeren, en dat hij bovendien de ouders bedondert met een perspectief voor hun kinderen dat hij niet waar kan maken. Wij zijn al een aantal malen door een dergelijke discussie heen gegaan. Maar dat heeft een samenwerking op andere punten nooit in de weg gestaan. Dat ik met argumenten werk en niet met machtsposities zal daar wel mee te maken hebben.

Ik begrijp dat de Diyanet een Turkse overheidsinstelling is.

Sinds de vestiging van de Turkse republiek door Atatürk in 1923 is Turkije officieel een seculiere staat, met een schei-

ding van Kerk en Staat. Atatürks machtsbasis was het leger en het leger is nog altijd de hoeder van die seculiere status. Wie zich buiten de staat om religieus wil manifesteren heeft de vrijheid tot aan het punt waar politieke vragen worden gesteld. Daarom is het logisch dat het seculiere Turkije op regeringsniveau een directoraat voor geloofszaken heeft, de Diyanet, met aan het hoofd een regeringsfunctionaris met de status van minister. Zij bestieren de moskeeën, ook die in het buitenland, en de in het buitenland beroepen imams van de Diyanet staan op de loonlijst van de Turkse regering. Wat hun overigens nog een belastingvoordeel ten opzichte van andere imams uit Turkije oplevert, omdat ze geen loonbelasting in Nederland hoeven te betalen.

Vooraf in Duitsland hoor ik extreem-nationalistische Turkse geluiden tegen integratie, tegen het westen, tegen Koerden. Wat vindt u van de uitlatingen van de heer Kaplan?

Die is inmiddels overleden. Hij was met hart en ziel verknocht aan het soort islam dat door de machthebbers in Iran wordt gepredikt. Zijn ideeën behoren tot de strengste sjiietische school, volgens welke - om met een joodse term te spreken - de regels zo *wettisch* mogelijk moesten worden toegepast. De regels van het geloof en de handhaving van de politieke macht verworden in de taal van mensen als Kaplan tot een mengsel waarvan ik zo ver mogelijk verwijderd wens te blijven. Mijn denken verzet zich met elke vezel tegen zijn gedachtegoed.

Delen van de Milli Görüs hebben zich, voorzichtig uitgedrukt, ontvankelijk voor zijn gedachtewereld betoond.

Zijn invloed is in Duitsland, Engeland, België en Frankrijk merkbaar geweest. In Nederland ligt dat naar mijn ervaring anders. Het gedachtegoed van Kaplan heeft in Nederland geen voedingsbodem gekregen. Ook niet bij die moskeeën

waarvan de zusterorganisaties in de ons omringende landen wel ontvankelijk voor zijn verhaal bleken. De lijnen van de Milli Görüs in Nederland en die van Kaplan zijn gescheiden. Dit heeft naar mijn mening alles te maken met het Nederlandse minderhedenbeleid, waarin integratie met behoud van eigen cultuur voorop staat en niet een gedwongen assimilatie. Als er één moskee met Kaplans ideeën dweept is dat veel.

We spraken over de betekenis van moslimraden in Nederland en hoe effectief ze zijn of juist niet zijn. Wat is uw mening over het nut van het Nederlands Centrum Buitenlanders in Utrecht?

Ik wil er geen algemeen oordeel over vellen. Maar zelf heb ik er nooit enige steun voor mijn activiteiten van ontvangen. Als je op zoek bent naar deskundigen die je kunnen helpen bij het opzetten van activiteiten waar je achterban om staat te springen, dan raak je snel in een verwijscircuit verzeild. En uiteindelijk gingen alle verwijzingen richting Utrecht, NCB. Onze groep jongeren, die lokaal, landelijk en internationaal actief was, paste blijkbaar niet in de doelstellingen van het NCB, want nooit hebben wij enige steun gekregen. Al onze voorstellen werden door het NCB afgekeurd. Uiteindelijk hebben wij onze programma's, onze netwerken en onze financiering zelf georganiseerd. Ik denk dat ik op het niveau van de Europese Commissie op dit ogenblik betere contacten heb dan het NCB.

Misschien speelt er een generatieprobleem mee. Onze ouders waren aangewezen op steunfunctie-instellingen, die aanvankelijk als vrijwillersorganisaties en later als uitvoerders van het minderhedenbeleid van de overheid werkten. Mijn generatie is mondiger en wil als partner worden gezien. Wij bepalen zelf wel wat goed voor ons is en wij willen graag een gesprek aangaan op grond van argumenten en niet van gevestigde belangen. Overigens is het NCB in omvang danig teruggesnoeid en werkt het nu op commerciële basis. Een

deel van de voormalige medewerkers is opgegaan in een gefuseerde landelijke steunfunctie, FORUM. Steunfuncties hebben nut als ontwikkelingsinstellingen, ze zijn geen zaakwaarnemers. Ik wil deze organisaties puur op hun resultaat beoordelen en ik twijfel eraan of er een rechtstreeks verband tussen omvang en succes bestaat. Kleinere centra, die een goede relatie hebben met eigen organisaties van migranten en een open kijk op de samenleving, kunnen soms effectiever zijn. Wanneer een groep migranten twee keer haar hoofd bij een centrum buitenlanders stoot, staan ze de derde keer heus niet met de pet in de hand te wachten tot het centrum weer eens tijd voor hen heeft. Ook migranten zijn mondige consumenten van het welzijnswerk geworden.

U verontschuldigde u voorafgaand aan ons gesprek dat u de afgelopen drie dagen maar acht uur had geslapen. U hebt een druk bestaan. Wat deed u de afgelopen weken?

Allereerst heb ik mijn baan bij de Nederlandse Moslim Omroep. Verder zijn er de lopende activiteiten van de internationale jongerenorganisatie CEMYC. Ik ben bezig met het project Moslima in Amsterdam, dat gericht is op meisjes en vrouwen met de meest uiteenlopende achtergronden die zich moslim voelen. De dialoog binnen de islamitische gemeenschap is nog niet optimaal, laat staan die van moslims met hun omgeving. Toch zijn er hoopvolle ontwikkelingen, zoals de dialogen tussen moslims en christenen en moslims en joden. Vrouwen kunnen daar een heel eigen rol in spelen. Ik word telkens positief verrast door hun leergierigheid en openheid. Wekelijks treffen wij elkaar in een programma dat lezingen, debat, theater en workshops omvat. Ik heb geen enkele weerstand ondervonden toen ik gebaande paden ging verlaten. Juist met dit soort groepen wil ik het debat met wetenschappers op het gebied van de islam uit binnen- en buitenland organiseren. Dat is gelukt, mede dankzij de steun van de leerstoel Islam aan de Universiteit van Amsterdam,

bekend door de activiteiten van Mohammed Arkoun, die een gemeenschappelijke kennis van ons is. Ik ben vooral op zoek naar vrouwen die zich op wetenschappelijk of literair gebied met de islam bezighouden. Het is telkens weer een *eye-opener* als een dergelijke vakvrouw met ons in gesprek gaat. Niet alleen voor de vrouwen die aan het programma deelnemen maar ook voor Nederlanders, die zich met hun vooroordelen over moslimvrouwen geconfronteerd zien.

Verder heb ik nog een dag een groep Japanse studenten van één van de universiteiten van Tokio begeleid. Die universiteit kent een uiterst populaire vakgroep Turks. Er wonen en werken heel wat Turken in Japan. Volgens sommige taalkundigen behoren het Turks en het Japans met Fins, Hongaars en nog een paar talen tot dezelfde taalgroep. Elk jaar organiseert deze universiteit een werkbezoek aan een land waar Turkse organisaties zijn of activiteiten die voor of door Turken worden gehouden. Nederland is populair bij hen, en ik kon dit bezoek combineren met een item voor mijn tv-programma.

U bent een Nederlandse vrouw van Turkse afkomst, die zich door niemand laat voorschrijven hoe zij moet denken. Wat is uw oordeel over de regeringsdeelname in Turkije van de Refah, de fundamentalistische Welvaartspartij? Is de opkomst van het fundamentalisme een gevaar voor Turkije en zal het de verhouding tussen Turkije en West-Europa bemoeilijken?

Ik woon niet in Turkije maar in Nederland en dus is het voor mij even moeilijk als voor anderen een analyse van binnenuit te geven. Ik heb bezwaar tegen de term fundamentalisme, omdat die een verband met ontwikkelingen in Iran, Egypte en Algerije suggereert dat er niet is. De Refah-partij heeft alle kenmerken van andere Turkse partijen. De partij heeft een charismatische leider en opereert veeleer als kiesvereniging dan als een beginselpartij met een nauw omschreven partijprogramma. Zij hebben om meer dan één re-

den de wind in de zeilen. Ter rechterzijde staan de ultranationalisten, die nooit een eind aan het conflict in Oost-Turkije zullen kunnen maken, en verder naar het midden staan de twee grote partijen DYP en ANAP, die een erfenis van inflatie, werkloosheid en corruptie hebben achtergelaten.

Voor veel kiezers was de stem op Refah een stem voor verandering. De Refah heeft capabele politici die zeker geen confrontatie met het leger zullen aangaan of het bedrijfsleven al te zeer in het nauw zullen brengen. Kiezers zijn niet dom, en ze zijn onder andere door de binnen- en buitenlandse media goed op de hoogte van hoe het land ervoor staat. Via de schotel ontvangen Turkse families in heel het land meer internationale zenders dan er in Amsterdam op de kabel zitten. De democratie in Turkije is inmiddels zo diep geworteld dat de mate waarin deze regering haar beloften al dan niet waarmaakt, de uitslag van de volgende verkiezingen zal bepalen.

De vrees bij ons in Europa voor een antiwesterse houding lijkt me vooralsnog ongegrond. Ook in Turkije geldt er een verschil tussen verkiezingsretoriek en het pragmatisme van feitelijk regeringsbeleid. Toenadering van Turkije tot zijn buurlanden Iran en Irak lijkt mij vanuit Turks oogpunt een logische zaak, waarbij wij niet onmiddellijk vanuit onze veilige geografische ligging een moreel oordeel moeten vellen. Wij hebben de politiek van de BRD tegenover de DDR tenslotte ook altijd gesteund.

Berna Yilmaz

Berna Yilmaz is in 1965 in Kayseri, Turkije, geboren. In het kader van gezinshereniging kwam zij in 1974 naar Nederland. Zij is directeur van de Nederlandse Islamitische Bond voor Ouderen, NISBO. Haar opleiding is sociologie. Zij is moeder van twee kinderen. Ze heeft een hekel aan totalitaire gedachten en zwart-witdenken. Ze houdt van oprechte mensen die voor hun mening uitkomen. Berna Yilmaz ziet zichzelf als een geëmancipeerde, gelovige moslimvrouw die andersdenkenden in hun waarde laat.

Stel, u had vandaag dit gesprek niet gevoerd maar u was rechtstreeks naar uw werk gegaan. Hoe zag uw dagindeling er dan uit?

Voor ik hier kwam, had ik een werkbepreking met onze overige medewerkers. Normaal zou ik dan een aantal praktische taken uitvoeren en de middag reserveren voor het dementieproject waarmee wij sinds kort zijn gestart. Het project behelst onderzoek naar dementieverschijnselen bij allochtone ouderen en specifiek bij ouderen van islamitische afkomst. We werken in het project samen met de Alzheimerstichting met steun van het ministerie van VWS en de provincie Noord-Holland.

De NISBO werkt voor islamitische ouderen die in Nederland wonen. Eerst kwam de Turkse ouderenbond TISBO en nu de NISBO. Mag ik aannemen dat jullie voor zulke uiteenlopende groepen als Turkse, Marokkaanse, Surinaamse en misschien ook Pakistaanse en Somalische ouderen werken? Wat maakt deze verschillende ouderen tot een groep? Hebben zij gemeenschappelijke problemen die verschillen van die van autochtone ouderen?

Islamitische ouderen hebben volgens de onderzoeksgegevens waarover wij beschikken een slechtere gezondheid dan Nederlandse ouderen en een lager inkomen, ze weten veel minder van de voorzieningen die voor hen zijn bedoeld dan hun Nederlandse leeftijdgenoten. Sommige voorzieningen zijn ronduit ontoegankelijk voor hen. Deze ouderen zijn veelal dermate onzeker over hun rechten en situatie dat ze hun weg niet kunnen vinden. Die onzekerheden worden door de verschuiving in de zorgplicht nog versterkt. De vanzelfsprekende traditie dat de kinderen tot in lengte van dagen voor hun ouders zorgen, vervaagt. Hun huizen lenen zich niet voor een drie-generatiegezin. Ze hebben zelf kinderen die soms in een andere stad wonen. Ze onderkennen die ontwikkeling maar weten niet waar ze dan wel terecht kunnen.

Ons werk is eigenlijk tweeledig. Ten eerste de belangenhartiging voor de moslim-ouderen. Daarbij gaan wij uit van de behoeften en wensen van de moslim-ouderen ten opzichte van de voorzieningen in Nederland. Vervolgens kunnen wij met voorlichtingsbijeenkomsten ouderen informeren wat de mogelijkheden zijn. Aan de andere kant vragen wij ook aan de mensen wat zij vinden dat aan de bestaande voorzieningen ontbreekt, zodat wij een aanvulling kunnen bieden. Verder hebben wij gesprekken en directe contacten met beleidsmedewerkers, met verzorgingshuizen en andere specialisten in ons werkveld. Met hen bespreken wij waar flexibiliteit in het bestaande aanbod mogelijk is, waar tegemoetkomingen aan specifieke wensen en behoeften van de moslim-ouderen nodig zijn, om vervolgens gezamenlijk te kijken wat haalbaar is. Wij willen geen gouden bergen beloven.

Gesteld, u komt bij een oudere moslim die eigenlijk in een bejaardenoord thuishoort. Zorgt u dan voor plaatsing en regelt u, als die persoon daar behoefte aan heeft, ook de geestelijke verzorging door een imam?

We hebben met mensen te maken gehad die in een bejaardentehuis terecht zijn gekomen en vervolgens volledig vereenzaamden. Het maatschappelijk werk van bejaarden- en verzorgingstehuizen waar moslims verzorgd worden, weet ons te vinden. Vaak begint het probleem van zo'n oudere pas echt bij de opname in een tehuis. De oudere spreekt onvoldoende Nederlands en voelt zich geremd in de uitoefening van zijn geloof. Zijn culturele behoeften komen niet aan bod. Aan de andere kant weet de hulpverlener ook niet goed hoe hij de oudere kan bereiken. Iedereen wil wel maar staat in feite met lege handen. In zulke situaties proberen wij uitkomst te bieden. De NISBO is een onderdeel van het Nederlandse welzijnsveld, toegespitst op de belangenbehartiging van islamitische ouderen. Wij gaan overigens het wiel niet nog een keer uitvinden. Waar algemene instellingen hun taken goed vervullen is het des te beter. Waar maatwerk nodig is, zijn we er voor de noodzakelijke aanvulling op het bestaande aanbod.

Ziet u in Nederland bejaardenoorden ontstaan die bijna of geheel door islamitische ouderen bevolkt worden, of nog specifiek, door Turkse of Marokkaanse ouderen?

Ik laat de keuze graag aan de ouderen zelf over. Voor een keuze moet er keuzevrijheid zijn. Wij hebben veel werk geïnvesteerd in het in kaart brengen van de wensen en verlangens van islamitische ouderen. Hoe willen zij hun oude dag doorbrengen? In het land van herkomst? Dat is vaak een gepasseerd station. Hun kinderen en kleinkinderen wonen hier en ze zijn zozeer van hun geboortegrond vervreemd dat ze helemaal opnieuw zouden moeten integreren. In een algemeen bejaardentehuis? Dat stuit op enorme culturele barrières. Bij de kinderen thuis? Daarvoor zijn de Nederland-

se woningen niet geschikt. Begeleid, zelfstandig, aanleun, gemengd of onder elkaar, of in een geheel nieuwe vorm? Het denkproces hierover is bij de ouder wordende migranten nog maar kort geleden op gang gekomen. Met alle inmiddels opgedane kennis en ervaring begeleiden we de totstandkoming van een woongroep van Turkse ouderen in Haarlem. Zij kunnen op elkaar terugvallen en daarmee kan ieder voor zich zo lang mogelijk zelfstandig blijven. Het achterliggende idee is dat Turkse ouderen in een woongemeenschap samen zijn, zonder in eerste instantie zorgbehoevend te zijn.

Laat ik het anders uitdrukken. Er vindt in Nederland een vergrijzing plaats: het percentage ouderen wordt steeds groter. Ouderen moeten een keuze hebben, zodat ze kunnen zeggen: wij willen hier of daar wonen. Maar ik zou me kunnen voorstellen dat Turkse ouderen die niet of minder dan in hun jonge jaren aan het maatschappelijk leven deelnemen, meer op hun gemak zullen zijn in een bejaardenoord of in een woonproject waar zij andere Turkse ouderen om zich heen zien en ze hun eigen taal kunnen spreken. Misschien is het ook wel efficiënter om dat te doen, omdat je dan eenvoudiger kunt zorgen voor een Turks-sprekende verpleging en al dat soort zaken.

Zo eenvoudig ligt het niet. Natuurlijk zijn er voordelen aan een dergelijk concept van een bejaardentehuis verbonden, maar de zaak ligt gecompliceerder, omdat je niet onmiddellijk de hele structuur van het Nederlandse ouderenbeleid omver kunt gooien. In hoeverre is een tehuis ingesteld op de voedselvoorschriften? In hoeverre is het personeel getraind in culturele verschillen? Wat zijn de mogelijkheden om bezoek te ontvangen? De culturele eigenheid gaat verder dan alleen de taal. Zelfs als een algemeen bejaarden- of verzorgingstehuis een vleugeltje voor islamitische ouderen opent, krijg je nog te maken met de onderlinge verscheidenheid van

de potentiële bewoners. Ik ken voorbeelden uit Nederlandse bejaardentehuizen waar in sommige afdelingen de politieke twisten van de jaren veertig en vijftig met enige regelmaat dunnetjes worden overgedaan. Wil je toewerken naar groepswonen voor ouderen, dan zul je vooral in groepsvorming moeten investeren.

De zorgplicht van de kinderen bestaat in landen als Turkije, Marokko en ook in Suriname nog altijd in de praktijk. Er is een hechte familieband. Vindt u het een nadeel van de Nederlandse samenleving dat de band tussen de generaties veel minder hecht is dan in Turkije of Marokko? Zou je dit een schaduwkant van Nederland kunnen noemen?

Ik zou het geen schaduwkant willen noemen. Het is eerder een keuze geweest. Nederland heeft alternatieven voor de zorgplicht in de vorm van ouderopvang gecreëerd, met positieve en negatieve aspecten.

Ik kijk er zelf enigszins ambivalent tegen aan. Aspecten van zorg die vroeger door familie, vrienden of burens werden waargenomen zijn de afgelopen vijftig jaar voor rekening van de staat gekomen. Wat vroeger een gunst was, is nu een recht en dat is een vooruitgang. Maar een achteruitgang is dat de zorg veel onpersoonlijker is geworden en mensen vaak toch liever willen worden opgevangen door familie of buurtbewoners in plaats van door een onpersoonlijke bureaucratische instelling, hoe welgemeend ook.

Dat mensen willen worden verzorgd en opgevangen door hun directe omgeving vind ik begrijpelijk. Maar de Nederlandse overheid is ook met nieuwe ontwikkelingen op dit gebied bezig. In het huidige beleid, bijvoorbeeld met het persoonsgebonden budget, is het uitgangspunt dat mensen zoveel mogelijk thuis de zorg krijgen die zij behoeven. Dat is de professionele kant van de zaak waar de overheid voor

dient te zorgen. De opvang in de familie zal onverminderd nodig blijven.

Ik wil doorgaan op het thema van de familieband. Individualisme is een van de belangrijkste kenmerken van de westerse samenleving. Het huwelijkspatroon in het westen is vrij, je trouwt met wie je wilt. In zeker opzicht ligt dat anders bij sommige Turken, Marokkanen en Hindoestaanse Surinamers. Er bestaat een dilemma tussen individualiteit en familiebanden die lossen worden of zelfs teloorgaan. Hoe kijken uw ouders tegen een eigen weg voor hun dochter aan?

Ik heb in mijn eigen familie niet zoveel problemen met die vraag gehad. Individualisme is niet per definitie de standaard. Ook in de islam hebben mensen de vrijheid een eigen partner te kiezen. Waar dat niet gebeurt, speelt veeleer de cultuur van de omgeving een rol dan het geloof zelf.

Hoe moet ik uw werk zien? Zorgt u ervoor dat islamitische ouders een plaats krijgen in een bejaardencentrum? Moet uw doelgroep alleen maar weten wat de faciliteiten zijn? Hoe direct bent u betrokken bij het verstrekken van zorg?

Islamitische ouderen in het algemeen en Turkse ouderen in het bijzonder zoeken steeds vaker mogelijkheden om met elkaar in Nederland ouder te worden. Het is een nieuw onderwerp voor moslim-ouderen, die er eigenlijk altijd van uitgingen dat ze óf terug zouden gaan óf zouden kunnen terugvallen op hun kinderen. Bejaardentehuizen waren met een soort taboe omgeven. Het zou een uiting van gebrek aan respect voor de ouders van de kant van de kinderen zijn. Wij moeten naar twee kanten toe werken: de kant van het Nederlandse ouderenbeleid en die van de islamitische ouderen. Je kunt niet zomaar een nieuw concept op zo'n groep loslaten zonder precies te weten wat zij zelf willen. En vaak weten zij het niet. Het idee hier te blijven, is nieuw. Bejaarden-

voorzieningen zijn onbekend. Niet bij de kinderen opgevangen worden is nieuw en vreemd. Dan komt er nog een hele lijst van vragen, bijvoorbeeld welke voorwaarden zij aan een groepsvoorziening stellen. Dat gaat van de inrichting van badkamer en toilet, de keuken, de gemeenschappelijke woonkamer, eventuele gescheiden ruimtes tot de beschikking over een gastenverblijf. In korte tijd moeten deze ouderen een draai van honderdtachtig graden maken om niet alleen zicht op de mogelijkheden te krijgen, maar ook mede te gaan bepalen hoe hun oude dag in Nederland wordt ingericht. In eerste instantie is het een bewustwordingsproces voor de ouderen zelf. Vervolgens, als men die fase achter de rug heeft, kan men beter beoordelen wat voor hen de gepaste mogelijkheid zou zijn. Het was onze taak om dat proces te begeleiden, en samen met onze partners in een ouderenproject in Haarlem hebben wij dat stap voor stap geconcretiseerd. Je kunt namelijk wel van alles willen, maar een en ander moet financieel en bouwtechnisch mogelijk zijn en natuurlijk binnen het Nederlandse beleid passen.

Zijn er ook ouderen die terug willen gaan?

Dat ligt verschillend. Voor velen is het een gekoesterd ideaal. Hoop doet leven, maar hoe reëel is het? Zij zijn een vreemde in hun land van herkomst geworden. Zelfs aan hun taalgebruik valt af te leiden dat zij uit Nederland komen. Hun kinderen blijven in Nederland. Hun kleinkinderen kennen Turkije en Marokko alleen van vakantie. De familiebanden daar zijn lossier geworden. De maatschappelijke integratie hier, denk aan gezondheidszorg, vrienden, burens, kinderen en kennissen, is sterker geworden. Velen hebben de terechte angst dat als zij eenmaal remigreren er geen weg terug meer is en dat zij, als ze niet over de Nederlandse nationaliteit beschikken, voor elk bezoek weer een visum moeten aanvragen. Maar het idee van wel of niet terugkeren, speelt geen grote rol in onze activiteiten. Wij gaan uit van

de islamitische ouderen in Nederland en hun behoeften op kortere en langere termijn hier. Wat betreft de tweede en de derde generatie is de vraag van 'terugkeren' - velen zijn hier geboren - eigenlijk niet meer zo relevant. Hun idee om als moslim in Nederland ouder te worden is daarentegen des te relevanter.

In zijn Marokkaanse radioprogramma heeft Ali Lazrak ooit het cijfer van tachtig procent genoemd, tachtig procent van de Marokkaanse ouderen die naar Marokko zouden willen terugkeren. En voor hun terugkeer hebben ze geïnvesteerd in een huis en een lapje grond. Klopt dit ook voor Turkse ouderen?

Antwoorden op deze vraag zijn dubbelzinnig. Op onze voorlichtingsbijeenkomsten was steeds het eerste gevoel: wij gaan terug. Als je echter doorvraagt, merk je de achterliggende twijfel. Juist naarmate men ouder wordt heeft men behoefte aan zorg en dienstverlening en aangezien die in Nederland beter geïnstitutionaliseerd zijn dan in het land van herkomst, willen ouderen begrijpelijkerwijze hier hun oude dag doorbrengen. Als ik het op mijzelf betrek, begint het met de vraag of ik een migrant van de eerste of tweede generatie ben. Mijn ouders en ik zijn in Turkije geboren, dus volgens de regels hoor ik tot de eerste generatie. Ik beschouw mijzelf altijd als iemand van de tweede generatie. Ik heb via mijn ouders en mijn cultuur een binding met Turkije maar mijn dagelijks bestaan is geworteld in Nederland. Als ik naar Turkije ga, bezoek ik familie en vrienden, maar houd ik ook vakantie, zoals elke andere Nederlandse toerist dat zou doen. Zoals iedereen heb ik maar een beperkt aantal weken dat ik op vakantie kan gaan. Ik wil meer van de wereld zien dan alleen Nederland en Turkije, hoe belangrijk het bezoek aan mijn familie in Turkije ook is. Toch knaagt ook bij mij de vraag waar ik, als ik ouder word, wil leven. Dat heeft uiteraard te maken met de ontwikkelingen op den lange duur in zowel

Nederland als Turkije. Het is wat vroeg om als dertigjarige zulke beslissingen te nemen.

De TISBO en de NISBO zijn nadrukkelijk islamitisch van signatuur. Als wij ons tot louter Turkije beperken, zijn er naast de liberale alevieten en de vrijzinnige maar strikte süleymanciler op het gebied van religieuze organisaties twee hoofdstromen: allereerst de Diyanet, zeg maar het Directoraat van Geloofszaken, en dan de Milli Görüs, zeer recht in de leer, met een bijzondere aandacht voor sociaal werk.

Er zijn verschillende zelforganisaties met een moslim-achtergrond. Diyanet is inderdaad min of meer een verlengstuk van de Turkse overheid. Maar je kunt de Milli Görüs-beweging intussen ook niet meer los zien van diezelfde overheid. De Milli Görüs heeft nauwe banden met de Welvaartspartij, in het Turks de Refah-partij, die de laatste verkiezingen heeft gewonnen. Ik voel me eigenlijk niet zo thuis bij politieke partijen. Ze bestaan, ze zijn nodig, maar ik wil mijn werk vrij van politieke belangen doen. Op zich is de islam een gematigde religie. De islam laat de mensen in hun eigen waarde, of het nu om christenen gaat of om joden of om moslims van deze of gene stroming of om anderen. Vanuit dat oogpunt ben ik veel meer een aanhanger van de islam zoals die is, zoals de regels werkelijk gegeven zijn, dan van de interpretaties die verschillende stromingen eraan geven.

Dat neem ik graag aan. Daarmee komen wij op dat onderscheid tussen de islam als godsdienst en de islam zoals die zich in de verschillende culturen heeft gemanifesteerd. Dat is een moeilijk vraagstuk. De voorman van de Milli Görüs in Duitsland was de inmiddels overleden nationalist Kaplan, iemand die volle zalen trok en de handen op elkaar kreeg. Voor een integratiebeleid lijkt me dat geen voorbeeld.

Om te beginnen is er niet zozeer sprake van een liberale islam of van een conservatieve islam. Waaraan ontleent u de begripskaders: aan wat mensen zeggen dat hun geloof is of aan de islam zelf? Als u meent dat de Milli Görüs uitgesprokener of strikter is dan de Diyanet, waaraan meet u dat dan af? Aan het dragen van een hoofddoek? Aan het naleven van regels voor het gebed?

Kaplan gaf een veel politieker gezicht aan de islam, zoals tegenwoordig ook de van oorsprong Pakistaanse imam Kalim Sidiqi in Engeland dat doet, die voor een non-territoriale islamitische staat pleit. Hun beider verhaal is een gepolitiseerde leefregel in het ‘land der ongelovigen’, waarin het woord integratie niet voorkomt.

Wat zij zeggen komt niet voor rekening van alle moslims. In het kader van de vrijheid van meningsuiting kan veel, dus zij mogen roepen wat ze nuttig vinden. Maar het verhaal van de luidruchtigste is daarmee nog niet het verhaal van de meerderheid van de moslimgemeenschap. Die gemeenschap is divers en in principe democratisch. Evenmin als christenen of joden het over hun kant laten gaan als ze worden vereenzelvigd met extreme uitingen van een aantal radicale woordvoerders in naam van hun geloof, wensen moslims apart te worden gezet. Geloof en wet gaan zeer goed samen.

De kern van uw vraag gaat over de houding van moslims in Europese landen, de scheiding van Kerk en Staat, de geldigheid van de islamitische wet. Wat mij bij deze vraag opvalt, is het ontbreken van het tweede deel: hoe moeten christenen zich in Europese landen opstellen? Als er voor moslims gedragsregels moeten worden opgesteld, moet zoiets voor alle burgers gebeuren. Uw vraag handelt over een definitie van het begrip integratie.

Integratie zou kunnen worden gedefinieerd als het proces dat iedere burger, iedere ingezetene de mogelijkheid geeft op dezelfde manier deel te nemen aan het maatschappelijk verkeer. Ik dacht dat u daarnet naar de integratie van christenen in islamitische landen, zoals Turkije of Saoedi-Arabië, ging vragen.

Die vraag kun je ook stellen maar die heb ik expres niet gesteld. In een islamitisch land als Turkije worden mensen uit Europa in hun waarde gelaten. Hetzelfde geldt overigens voor Marokko. Een stad als Istanboel kent vele kerken en synagogen en een rijk geloofsleven van joden en christenen, zonder dat er wrijvingen met de islamitische meerderheid zijn. Wij hebben niet zo'n neiging ons al te zeer bezig te houden met de normen en waarden van andere gelovigen binnen onze maatschappij.

In Saoedi-Arabië is men nog niet zover. Een kerk bouwen is daar nog uit den boze. Maar ondanks de door u geschetste tolerantie klinkt er in de boodschappen van sommige Turkse organisaties flink wat nationalisme door.

En voor je het weet, heb je het weer over de Grijze Wolven, die in de begintijd van de arbeidsmigratie er fiks de wind onder hielden bij de landgenoten in het buitenland. Wat betekent nationalisme nu en wat betekent het voor mijn generatie? Turks nationalisme betekent voor mij dat ik trots op mijn afkomst ben, maar niet dat ik mij superieur voel aan anderen. Het is een gemeenschappelijke noemer om je samen staande te houden in een omgeving waarin je een minderheid bent. Ik kan mijn afkomst niet verloochenen. Ik ben van Turkse afkomst met een Nederlandse nationaliteit. Beide aspecten maken een essentieel deel van mijn bestaan uit. Ik aanvaard van niemand dat ik in een situatie word gebracht waarin ik voor één van beide aspecten zou moeten kiezen. De wederzijdse aanvulling is een verrijking van mijn bestaan en ik denk dat dit evenzeer voor de samenleving als geheel geldt.

Overigens ontken ik niet dat er misbruik wordt gemaakt van nationalistische gevoelens. De oude Ottomaanse vlag met de drie halve maantjes duikt vaker op in demonstraties dan mij lief is. Hoewel ook de Grijze Wolven met die vlag lopen is niet iedereen met zo'n vlag een notoire nationalist. Voor mij vormen ze geen bedreiging.

Ze hameren op het herstel van het oude Ottomaanse Rijk.

Ik woon hier, dus ik heb allereerst te maken met een beoordeling door de Nederlandse overheid of het om een organisatie gaat die bedreigend is. Wie zich bedreigd voelt, kan aangifte doen. De meningen over deze club, als het al om een club gaat en niet veeleer om kleine groepen die zich van dezelfde symbolen bedienen, lopen uiteen. Ieder mag daar zijn eigen oordeel over hebben. Mijn persoonlijke mening is dat de Grijze Wolven in Nederland geen rol van betekenis spelen.

Ik kan me daarin vinden, hoewel ik uiteraard buitenstaander ben ten opzichte van de Turkse gemeenschap. Ontwikkelingen in landen als Soedan, Algerije en Afganistan baren mij zorgen. Ik ben evenmin gerust op de koers van de Welvaartspartij, de Refah, in Turkije. Maar ik heb niet de indruk dat wij ons in Nederland ernstig zorgen hoeven te maken over fundamentalisme of extreem nationalisme onder moslims.

Benadert u de islam in Nederland dan niet een beetje tegenstrijdig? Aan de ene kant constateert u dat Milli Görüs fundamentalistisch is maar aan de andere kant zegt u dat dit geen rol speelt.

Het is geen kwestie van zwart of wit, om uw eigen nuanceringen te gebruiken, maar meer van verschillende waarden grijs. Naar wat ik heb gehoord is de Milli Görüs fundamentalistischer dan de Diyanet.

In welke zin fundamentalistischer? In het belijden van het geloof of in het omgaan met anderen in de Nederlandse samenleving? Vanuit welk oogpunt wilt u het al dan niet fundamentalistische karakter van een organisatie meten? Je kunt wat je geloof betreft streng zijn in de leer maar er een liberale maatschappelijke praktijk op nahouden. Of juist vreselijk soepel zijn, zonder je maatschappelijke verantwoordelijkheden te nemen. Ik wil niet worden opgesloten in dit soort rigide denkkaders. Voor mijn werk heb ik te maken met mensen van zeer uiteenlopende achtergrond en opvatting. Wil de emancipatie van Turkse of andere islamitische ouderen, of het werk voor islamitische vrouwen, succesvol van de grond komen, dan moet respect het uitgangspunt zijn en niet een meetlat van wie wel en wie niet aan jouw eigen idee van de islam voldoet.

U noemt geloof en maatschappij. Mijn vraag slaat op beide aspecten. Een man als Kaplan benadrukte keer op keer zijn problemen met het voortbestaan van een islamitische gemeenschap in een niet-islamitische omgeving. Dat is de politieke kant. De maatschappelijke kant wordt actueel in de debatten over de vraag of de islamitische wetgeving, de shari'a, moet worden gemoderniseerd. Ik kan me niet aan de indruk onttrekken dat er rond dit thema diepgaande meningsverschillen bestaan tussen mensen uit de Milli Görüs en anderen.

Je kunt stellen dat de Milli Görüs legalistischer is in zijn beleving van de islam, *wettischer*, zo u wilt. Men houdt zich meer aan het woord van de koran zelf en kan daardoor misschien een fundamentalistische indruk wekken. Naar mijn ervaring zijn sommige vertegenwoordigers van de Milli Görüs ronduit conservatief of fundamentalistisch, maar daarmee zijn zij nog geen maatstaf voor hun stroming als geheel of voor de Turkse gemeenschap of de moslimgemeenschap in het algemeen. Ik bestrijd dat je de Milli Görüs zon-

der meer als fundamentalistisch kunt betitelen. Het zijn en blijven moslims die de islam belijden zoals die in de koran staat voorgeschreven. Je moet niet een hele groep moslims op politieke gronden in een bepaalde hoek willen drukken.

Het is natuurlijk onjuist om de Milli Görüs of de hele islamitische gemeenschap op te hangen aan de uitspraken van mijnheer Kaplan. Je moet altijd oog hebben voor de gradaties en de bijzonderheden. Toch wantrouw ik het fundamentalisme.

Het begrip fundamentalisme stamt overigens uit de Verenigde Staten om daarmee zeer behoudende christelijke sektes aan te duiden, maar dit terzijde.

Zeker, maar ik beschouw de houding ten opzichte van de shari'a als een lakmoesproef in hoeverre men openstaat voor zijn omgeving en voor de moderniteit. Ik heb moslims gesproken die menen dat de shari'a is wat ze is, veertienhonderd jaar oud en onveranderbaar. Anderen zeggen dat de kern van de shari'a zeer wel in overeenstemming is te brengen met het begrip van een democratische samenleving en pleiten voor een modernisering.

Als je het woord moderniseren erbij haalt, lijkt het net of de huidige of bestaande shari'a ontzettend ouderwets is. En op die manier zou ik haar niet willen benaderen. Ik ga ervan uit dat de shari'a op onderdelen kan worden aangepast aan de huidige leefsituatie, niet op de essentie van de erin besloten rechtvaardigheid. Overigens is een aanpassing van de shari'a een zaak van de moslimgemeenschap zelf, met haar voor- en tegenstanders, en niet van buitenstaanders, hoewel ik hun mening respecteer.

Europa en de Islam

Toespraak van Frits Bolkestein voor het NIAS

Op 20 september 1996 bestond het *Netherlands Institute for Advanced Study* (NIAS) vijftienvier jaar. De rector van het NIAS, prof. dr. H.L. Wesseling, vroeg mij daar het woord te voeren over het thema ‘Europa en de islam’; ik zou daarbij bijzondere aandacht geven aan het boek *Islam and the Myth of Confrontation* van de Londense hoogleraar Fred Halliday. Hieronder volgt een Nederlandse vertaling van mijn toespraak.

In de zomer van 1993 publiceerde Samuel Huntington, hoogleraar aan de Harvard-universiteit, een artikel in het Amerikaanse kwartaalblad *Foreign Affairs* dat hij de titel ‘*The Clash of Civilisations*’ meegaf, ‘de botsing tussen beschavingen’. In dat artikel verdedigde hij de stelling dat de belangrijkste conflicten in de wereldpolitiek in de toekomst zouden ontstaan tussen landen met verschillende culturen. Hij noemde er zeven of acht bij name: de westerse, de confucianistische, de Japanse, de islamitische, de Hindoeïstische, de Slavisch-orthodoxe, de Latijns-Amerikaanse en misschien ook de Afrikaanse beschaving.

Volgens Huntington zijn de verschillen tussen deze beschavingen fundamenteel. De wereld wordt steeds kleiner en de nationale staat als bron van identiteit is steeds zwakker geworden. In een groot deel van de wereld hebben de godsdiensten zich opgeworpen om dat gat te vullen, vaak in de vorm van bewegingen die ‘fundamentalistisch’ worden genoemd. Gilles Kepel, een islamkenner die voor het Franse *Centre national des recherches scientifiques* (CNRS) werkt, noemt dit ‘*la revanche de Dieu*’. Staten met verschillende cul-

turen beconcurreren elkaar om militaire en economische macht. Ze betwisten elkaar de zeggenschap over de internationale instellingen. Ze wedijveren met elkaar en verdedigen elk hun eigen politieke en religieuze waarden.

Zoals te verwachten was refereerde Huntington in het bijzonder aan de islam. Er spelen zich tenslotte al dertienhonderd jaar conflicten af op de breuklijn tussen de westerse en de islamitische cultuur. En het is niet waarschijnlijk dat die confrontatie in intensiteit zal afnemen. In Nigeria breken op plaatselijk niveau geregeld gewelddadige conflicten uit tussen moslims en christenen. De betrekkingen tussen Russen en moslims in Centraal-Azië zijn zeer gespannen. China voert een steeds meedogenlozer beleid ten opzichte van de Turksislamitische minderheid in dat land. En dan is er de voortdurende strijd tussen Israël en de Palestijnen. ‘De grenzen van de islam zijn met bloed getekend,’ besloot Huntington.

In het daaropvolgende nummer van *Foreign Affairs* werd hij bekritiseerd. Volgens Fouad Ajami onderschatte hij de kracht van de moderniteit en het secularisme in gebieden waar die waarden met veel moeite waren veroverd. Het moslimfundamentalisme was niet zozeer een teken van opleving als wel van paniek, verwarring en schuldgevoel. De onrust binnen de niet-westerse beschavingen was geen teken van vitaliteit. De droom van een pan-islamitische revolutie naar Iranes voorbeeld was vervlogen. De islam-oppositie in Egypte viel de staat aan, maar was niet bij machte die ten val te brengen. De utopieën waren totaal uitgeput. De mensen wilden geen grond, ze wilden Grundig. De politieke breuklijnen liepen niet tussen de beschavingen, ze volgden de belangen van de verschillende staten. De Iranese molla's riepen de bevolking op het decadente westen te verwerpen, maar het werkelijke conflict speelde zich af tussen hen en de moderniteit, aldus Robert L. Bartley.

In deze controversale schaar ik me aan de zijde van de critici. Huntington maakt een onderscheid tussen de Russische

en Latijns-Amerikaanse beschaving en de westerse variant. Maar zijn die niet eigenlijk drie takken van dezelfde boom? Bestaat er wel zoiets als een Afrikaanse beschaving? Is het concept *négritude* niet inmiddels achterhaald? Spelen de meeste conflicten zich niet af tussen landen met dezelfde cultuur in plaats van tussen landen die elk tot een verschillende cultuur behoren? Is de aantrekkingskracht van moderne ontwikkelingen als instant-informatie, individualisme, welvaart en democratie niet groter dan die van de religie?

De grenzen van de islam mogen dan met bloed getekend zijn, maar is het geen eigenschap van grenzen in het algemeen dat ze twee kanten hebben? Zoals Liu Binyan, een van de meest vooraanstaande Chinese dissidenten, het zegt: Het confucianisme is in China geleidelijk aan het terugkeren, maar je kunt het niet vergelijken met de invloed van de westerse cultuur, die de laatste twintig jaar steeds sterker wordt.

Fred Halliday heeft ook over dit onderwerp geschreven. Zijn boek heet *Islam and the Myth of Confrontation* (I.B. Tauris, 1996, Londen). De titel loopt vooruit op de conclusie: de confrontatie tussen de islam en het westen is een mythe. En wat zou zo'n frase ook kunnen betekenen? Vormt de islam als religie een bedreiging voor het christendom? Het is inderdaad waar dat beide religies mensen bekeren en de islam krijgt er in Afrika nieuwe volgelingen bij. Maar dat is geen bedreiging voor het christendom, evenmin als de opleving van het islamfundamentalisme in Turkije. Ik zie geen tekenen van een significante toename van het aantal bekeringen tot de islam in Europa. Eerder het tegenovergestelde. De religieuze autoriteiten van de islam maken zich zorgen over de toenemende secularisatie onder hun volgelingen.

Vormen de islamitische landen als groep dan geen bedreiging voor Europa en/of Noord-Amerika? Maar er bestaat helemaal geen groep van islamitische landen. De meeste moslims wonen in Azië: in Indonesië, in Bangladesh en in Pakistan. De bedrijven in die landen concurreren met onze

industrie, maar voor zover ik weet bestaat er geen politieke animositeit tussen die landen en het westen.

In het Midden-Oosten en in Noord-Afrika zou het misschien anders kunnen liggen. Maar de voornaamste politieke onrust van de laatste tijd in die contreien betrof de oorlog tussen Iran en Irak en die tussen Irak en de coalitie die werd aangevoerd door Amerika en waartoe ook een aantal islamitische staten behoort, om Koeweit.

Fred Halliday heeft deze laatste oorlog zeer gedetailleerd geanalyseerd. Hij stelt, ongetwijfeld terecht, dat 'er relatief weinig te zeggen valt over de rol van de islam in dit conflict' (p. 76) - ondanks het feit dat Saddam Hoessein te elfder ure heeft geprobeerd het tij te keren door tot een jihad op te roepen - en dat 'de oorlog [...] een nieuwe stap was in de richting van de verzwakking van een effectief politiek pan-Arabisch nationalisme' (p. 81).

Het is natuurlijk waar dat de islamitische staten zich nooit hebben onderscheiden door een uitgesproken gevoel van eenheid. Noch de topconferentie van 1969 in Rabat, noch de latere conferenties hebben meer opgeleverd dan veel geschreeuw en weinig wol.

Fred Halliday ontwikkelt zijn stelling het meest gedetailleerd in het hoofdstuk 'De islam en het westen' (p. 107-132). Hij geeft toe dat 'de islamitische beweging de westerse waarden van het secularisme, de democratie, de westerse rechtsstaat, gelijkheid tussen mannen en vrouwen en tussen moslims en niet-moslims verwerpt' en dat 'men er overtuigd is van de onvermijdelijkheid van een langdurige strijd met het westen, (dat wordt) beschouwd als decadent en agressief, en van een militant, onverzoenlijk conflict met de historische vijand'. 'Het idee van een eeuwig conflict met het westen,' verkondigt hij, 'is duidelijk niet slechts een hersenspinsel van Europese of Amerikaanse demagogen.' Maar 'het is absurd de islamitische landen te beschouwen als een bedreiging voor het westen in algemene zin'. Halliday concludeert: 'Een gro-

te “islamitische bedreiging” is onbestaanbaar, niet alleen omdat de islamitische staten veel zwakker zijn dan de westerse en dat ook zullen blijven, maar ook omdat ze geen hecht internationaal bondgenootschap vertegenwoordigen’ (p. 119).

Is dat alles wat hierover te zeggen valt? Nee - op geen stukken na. De islam bestaat. Dit zal velen voorkomen als het intrappen van een open deur. Toch is hier sprake van een netelig probleem. In zijn boek wil Halliday de islam niet als een godsdienst benaderen. Hij schrijft over de ‘islam’ tussen aanhalingstekens, dat wil zeggen als sociaal en politiek systeem. Hij legt uit dat het weinig zin heeft de vele sociaal-politieke realiteiten waarop deze term van toepassing is te beschouwen als behorend tot een enkel fenomeen. De islam valt dus als het ware helemaal uit zijn betoog weg.

Hij is niet de enige die zo redeneert. Professor Mohammed Arkoun plaatst het woord ‘islam’ eveneens tussen aanhalingstekens en heeft het over de ‘zogenaamde islamitische cultuur’. Toch spreekt professor Arkoun ook over het islamitische denken, de islamitische gemeenschap en de islamitische wereld. En het is inderdaad zo dat als het enorme gebied dat zich uitstrekt van Marokko tot Turkije tot Indonesië al een grootste gemene deler heeft, die haast niet anders kan zijn dan de islam.

De wens afstand te scheppen tussen de islam en de vaak pijnlijke werkelijkheid van het Midden-Oosten is begrijpelijk. Een Europeaan heeft er ook moeite mee als hij beseft dat de misdaden van de nazi's in een christelijk Europa werden gepleegd. Toch zou het een illusie zijn te ontkennen dat de Europese cultuur doordrongen is van het christendom.

Zo is het ook met het Midden-Oosten. Halliday schrijft: ‘De islam is onverbreekelijk verbonden met de politieke en sociale situatie’ (p. 30). Men hoeft geen essentialist te zijn om te menen dat die bewering te sterk naar een postmoderne vorm van relativisme riekt om een bruikbare basis voor

verder onderzoek te kunnen zijn.

De islam bestaat dus. Een miljard mensen verklaart erin te geloven. Het is een immense sociale en politieke kracht, ten goede of ten kwade. Het is de *raison d'être* van Pakistan en Bangladesh. ‘Hindoes en moslims,’ verklaarde Mohammed Ali Jinnah, ‘behoren tot twee verschillende systemen met beide een totaal andere godsdienstige filosofie, andere sociale gebruiken en een andere literatuur. Er vinden tussen deze groepen geen gemengde huwelijken plaats, zelfs geen gemeenschappelijke maaltijden, ja, ze behoren tot twee verschillende culturen die voornamelijk gebaseerd zijn op tegenstrijdige ideeën en opvattingen.’

Jinnah (1876-1948) kreeg zijn staat. Zes jaar na de geboorte van Pakistan in 1947 braken er ernstige onlusten uit in Lahore tegen de Ahmadiyya, een volgens orthodoxe moslim-geestelijken ketterse sekte. Er werd een onderzoek naar deze rellen ingesteld door een hof van instructie, dat een opmerkelijk rapport schreef. Dit zogenaamde Munir-rapport belichtte de incompatibiliteit van het moderne constitutionalisme naar Europees voorbeeld en de islamitische visie op de staat die een land als Pakistan geacht werd in praktijk te brengen. De conclusie van het rapport luidde: ‘Slechts een radicale heroriëntatie van de islam, waarbij het vitale van het levenloze wordt gescheiden, kan de plaats van de islam als wereldgodsdienst waarborgen en de moslim van de archaische buitenissigheid die hij nu is, omvormen tot een burger van de tegenwoordige en toekomstige wereld.’¹

In tegenstelling tot de zich industrialiserende landen van Oost-Azië heeft de islamitische wereld grote moeite zich aan te passen aan de moderne tijd. Zolang dat niet gebeurt zal de onrust van die wereld zich ook meedelen aan het westen. Het islam-fundamentalisme is een sociaal-politiek verschijnsel waaraan we weinig kunnen doen. Terroristische aanslagen zijn gruwelijk en staten die terroristen steunen, zouden bestraft moeten worden. Wij moeten ons blijven verzetten

tegen de vervolging van Salman Rushdie. Maar de angst van voormalig secretaris-generaal van de NAVO Willy Claes voor een omsingeling door de islam is schromelijk overdreven.

Conclusie: de islamitische wereld vormt geen bedreiging voor het westen. In alle recente conflicten tussen moslims en westerse krachten hebben de moslims het onderspit gedolven. De moslimleiders hebben grotendeels gefaald. Vraag het maar aan de Moslim-Broederschap in Hama, de Koerden in Halabja, de Shia in Zuid-Irak.² Volgens Sadik al-Azm, hoogleraar aan de universiteit van Damaskus, weten de moslims dat ze zwak zijn.³ Het is juist het westen, met zijn ideeën over democratie, individualisme en pluralisme, dat een bedreiging vormt voor de wereld van de islam.

De enige bedreiging voor het westen komt van binnenuit. Het arbeidsethos vervaagt. Het leiderschap is dikwijls zwak. De samenleving dreigt te versplinteren. Er heerst ook een verderfelijk gebrek aan zelfvertrouwen. Maar dat hebben wij allemaal aan onszelf te wijten. Om met het figuurtje uit een Amerikaans stripverhaal te spreken: 'Ik heb de vijand gezien - wij zijn het zelf.'

Eindnoten:

1. Elie Kedourie, *Islam in the Modern World*. Mansell, Londen, 1980, p. 28.
2. Akbar S. Ahmed, 'Towards the Global Millennium: the Challenge of Islam', in *The World Today*, aug./sept. 1996.
3. H. Müller: 'Waarom zou het Westen bang zijn voor de Islam?', in *de Volkskrant*.